

Всеукраїнська наукова конференція
*«УКРАЇНСЬКЕ ВІЙСЬКО В НАЦІОНАЛЬНІЙ РЕВОЛЮЦІЇ
1917–1921 рр. (ДО 100-РІЧЧЯ АРМІЇ УНР)»*

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ СУХОПУТНИХ ВІЙСЬК
ІМЕНІ ГЕТЬМАНА ПЕТРА САГАЙДАЧНОГО

*УКРАЇНСЬКЕ ВІЙСЬКО В НАЦІОНАЛЬНІЙ РЕВОЛЮЦІЇ
1917–1921 рр. (ДО 100-РІЧЧЯ АРМІЇ УНР)*

*ВСЕУКРАЇНСЬКА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ
ЛЬВІВ (УКРАЇНА)*

3 листопада
м. Львів, 2017

Всеукраїнська наукова конференція
«УКРАЇНСЬКЕ ВІЙСЬКО В НАЦІОНАЛЬНІЙ РЕВОЛЮЦІЇ
1917–1921 рр. (ДО 100-РІЧЧЯ АРМІЇ УНР)»

ПРОГРАМНИЙ КОМІТЕТ

Павло Ткачук, д.і.н., професор (м. Львів, Україна)
Микола Литвин, д.і.н., професор (м. Львів, Україна)
Володимир Трофимович, д.і.н., професор (м. Львів, Україна)
Віталій Визорик, д.і.н., доцент (м. Львів, Україна)
Олександр Дем'янюк, д.і.н., професор (м. Луцьк, Україна)
Богдан Гудь, д.і.н., професор (м. Львів, Україна)

ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ КОМІТЕТ

Андрій Слюсаренко, к.і.н., доцент (м. Львів, Україна) –
голова організаційного комітету
Андрій Харук, д.і.н., професор (м. Львів, Україна) –
заступник голови організаційного комітету
Тетяна Плазова, к.і.н., доцент (м. Львів, Україна) –
секретар конференції
Ігор Соляр, д.і.н., доцент, с.н.с. (м. Львів, Україна)
Ігор Томюк, к.і.н., доцент (м. Львів, Україна)
Лілія Скорич, к.і.н., (м. Львів, Україна)
Лілія Трофимович, к.і.н., доцент (м. Львів, Україна)
Валентин Зіркевич, к.т.н., доцент (м. Львів, Україна)

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

ВСТУПНЕ СЛОВО

**Начальника Національної академії сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного генерал-лейтенанта Ткачука П.П.**
доктора історичних наук, професора, заслуженого працівника освіти України

Шановні пані і панове, поважні учасники і гості конференції!

Передусім, дозвольте привітати вас у стінах Національної академії Сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного з нагоди проведення Всеукраїнської наукової конференції «Українське військо в національній революції 1917–1921 рр. (до 100-річчя Армії УНР)».

Проведення такого наукового заходу саме тепер, аж ніяк не випадково. 2017 рік – особливий в історії України та її Збройних Сил.

Саме цього року збігаються дві ювілейні дати: 100-річчя створення Армії УНР і 75-річчя УПА.

Нещодавно, у жовтні цього року науковці нашої Академії брали участь у Міжнародній науковій конференції, присвяченій 75-річчю УПА. Звичайно, ж ми не могли оминати 100-річчя створення Армії УНР.

Наш науковий форум покликаний проаналізувати та узагальнити історичний досвід національного військового будівництва на початку ХХ сторіччя, участь українського війська у збройних конфліктах періоду національної революції, особливості військової політики українських урядів, внесок української військової еліти у боротьбу за державність і соборність.

Президент України Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України Петро Порошенко у виступі з нагоди 26-ї річниці проголошення незалежності України 24 серпня 2017 року нагадав про головні уроки Української революції минулого століття, які варто знати кожному. «Ми маємо бути сильними і приділяти належну увагу своїй армії для того, щоб не годувати чужу. Сто років тому це зрозуміли надто пізно...»

Серед витоків нездійснення тоді вікового прагнення українського народу до незалежності і одним з уроків визвольних змагань початку минулого століття є пріоритет національної єдності над політичними інтересами еліти, релігійними, світоглядними переконаннями народу.

Такий висновок у сучасних умовах збройної боротьби українського народу та його Збройних Сил за свободу, незалежність, територіальну недоторканість залишається вкрай актуальним.

Ми маємо бути єдиними. Навіть найміцніші мури впадуть, якщо всередині фортеці панує внутрішній розбрат. Сто років тому саме він став причиною втрати державності. Але ще давні мудреці казали: «Мужність творить переможців, єдність творить непереможених».

Національний вищий військовий навчальний заклад, що носить ім'я видатного українського історичного і військового діяча гетьмана Петра Конашевича – Сагайдачного, від перших років свого існування в новітні часи незалежної України став кузницею навчання і виховання достойних нащадків козацької слави, звитяги військовиків армії УНР, самопожертви вояків УПА.

Ми пишаємося нашими офіцерами, курсантами та випускниками - учасниками Антитерористичної операції на Сході України.

Понад 300 офіцерів, які навчалися у цих стінах за проявлені мужність, героїзм, відданість військовій присязі нагороджені державними відзнаками. 9 удостоєні звання Героя України.

Нам є на кого рівнятись, з кого брати приклад, виховуючи нові покоління захисників Вітчизни, тих, хто продовжуватиме славні бойові традиції вояків армії УНР.

Разом ми створюємо не тільки надійний щит України, але й гострий меч проти її ворогів.

Шановні друзі!

Готуючи сьогоднішню зустріч, ми намагались створити комфортні умови для роботи, спілкування її учасників і гостей.

Сподіваюсь, що плідна робота конференції, перебування у Національній академії залишать у вас позитивні враження і надихнуть на подальші наукові дослідження з воєнної історії України.

Отже, бажаю усім присутнім успішної роботи.

Дякую!

Ткачук П.П., д.іст.н., професор
Національна академія сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного

ФОРМУВАННЯ СУХОПУТНИХ ВІЙСЬК ДОБИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 рр.

Ретроспективно-порівняльний аналіз розвитку сухопутних військ збройних сил державних утворень доби революції 1917–1921 років свідчить, що військово-політичний провід України усвідомлював, що військове будівництво – необхідний компонент національного державотворення, а боєздатна регулярна армія не лише неодмінний атрибут і хребет держави, але й надійний гарант її безпеки.

Повчальним уроком цього досвіду стала доба війн і революцій, героїчна збройна боротьба народу за незалежність і соборність України.

Військове будівництво часів Центральної Ради, Української держави, ЗУНР і Директорії УНР відчутно відрізнялось в концептуальних поглядах щодо

регулярного війська, організаційних засад, кадрової політики. Водночас, їм були притаманні й загальні риси. Об'єктивні закони боротьби на кілька фронтів вимагали від процесу військового будівництва всебічного розвитку видів і родів зброї: піхоти, артилерії, авіації, флоту, технічних військ та ін.

На початку ХХ ст. найрозвиненішими були сухопутні війська: піхота, артилерія, кіннота та інші роди зброї, які посідали провідне місце у боях, битвах та операціях російсько-японської (1904–1905), Першої світової (1914–1918) війнах та у національно-визвольній боротьбі поневолених народів імперій Романових та Габсбургів.

Характерна особливість зародження та розбудови сухопутних військ – залежність від концепцій керівництва українських державних утворень у сфері військових доктрин, кадрової політики, організаційних структур, формування морально-бойових якостей особового складу.

Відповідно, вирішуючи проблеми військового будівництва, український провід через об'єктивні та суб'єктивні причини не завжди реально оцінював внутрішню і зовнішню ситуацію, об'єктивні закономірності розвитку збройних сил.

Однак, загроза втрати перших демократичних здобутків революції та початок агресії більшовицької Росії на зламі 1917–1918 років змусили молоде політичне керівництво переглянути концепцію військового будівництва і перейти від тактики українізації російської армії до формування власних регулярних частин піхоти і артилерії.

Характерною рисою першого етапу розбудови українських сухопутних військ була стихійність, коли за ініціативою окремих досвідчених національно свідомих старшин творилися військові частини піхоти, артилерії, кінноти, на базі яких формувалися у корпуси, дивізії, полки і бригади. Як свідчать очевидці, тодішні організатори «революційного зриву» були або визначними військовими фахівцями без українських військових традицій, або українськими політичними діячами без фахових військових знань.

Догматичне дотримання проводом Центральної Ради соціалістичних програмних доктрин призвело до дезорганізації управління збройних сил, які по суті творилися знизу. Так було втрачено великий потенціал українізованих частин російської армії, які мали вишколені роди зброї сухопутних військ: піхоту, артилерію, кінноту, інженерно-технічні частини, а головне досвідчених військовиків, зокрема генералів і старших офіцерів Генерального штабу.

Лише на другому етапі – взимку і навесні 1918 р. здійснено спробу надолужити втрачене, надати військовому будівництву організованих форм. До нього залучили вишколений і патріотично налаштований командний склад, який розпочав розбудову регулярної армії. Одночасно формувалися частини піхоти і артилерії. Проте, сухопутні війська не отримали належної уваги і всебічного розвитку. Армія майже не мала кінноти, броневих та інженерно-технічних

частин, складів із боеприпасами та артилерійським майном. Утрачений для військового будівництва час надолужити не вдалося і розпочатий фактично лише навесні 1918 р. організований процес формування нового війська обірвав гетьманський переворот.

Період Гетьманату – показовий у розбудові регулярного національного війська. У 1918 році можливості для військового будівництва вкрай обмежувалися німецькою окупаційною владою, а також пропозицією федерування України з іншими частинами небільшовицької Росії, яку сповідував тодішній уряд Української держави. З великими труднощами гетьману П. Скоропадському вдалося домогтися дозволу на створення сухопутних військ Армії Української держави: кадрових корпусів, дивізій, гарматних бригад, інженерно-технічних частин.

Особливістю розбудови сухопутних військ на цьому етапі була планова організація зверху у відповідності з опрацьованими структурами і штатами. На відміну від Центральної Ради, гетьман взяв курс на створення регулярної боездатної армії, для чого залучав досвідчених генералів, адміралів, старших офіцерів колишньої царської армії, які виявили бажання служити Україні. За основу організації сухопутних військ Армії Української держави та їх родів зброї було взято російську систему. Зокрема, реанімована система управління родами військ від Головних інспекторів піхоти, артилерії, кінноти до командирів корпусів, дивізій, бригад і полків.

15 гарматних бригад після повернення з фронту на місця постійної дислокації збереглися і увійшли до складу Української держави, щоправда без більшості солдатів, яких демобілізували. Сформована Сердюцька дивізія, збережена у повному складі Сірожупанна, у подальшому, – 1-а Козацько-стрілецька дивізія. Відновлено діяльність піхотних, артилерійських, кінних училищ і кадетських корпусів.

Отже, за Гетьманату були закладені основи для розвитку українських сухопутних військ, які за своєю організацією, структурою, командними кадрами, озброєнням і тактикою виходили на рівень з арміями європейських держав.

Однак, антигетьманське повстання осені 1918 року звело нанівець перші здобутки П.Скоропадського щодо розбудови національної армії. У цей час на бік Директорії перейшли генерали О. Греків, П. Єрошевич, О. Осецький, полковник П. Болбочан, а на службу до білої армії – генерали Б. Луцький, І. Корнієнко, З. Матвій.

На відміну від попереднього періоду, коли військове будівництво Української держави здійснювалося планово під керівництвом вищого командування, армія Директорії УНР та її сухопутні війська певний час творилися стихійно у ході антигетьманського виступу, яке захопила у свій вир повстанські формування із різною політичною орієнтацією, що важко піддавалися управлінню вищого командування.

Утворені Гетьманатом структури корпусів, дивізій, бригад і полків зруйновано, а більшість командирів новою владою звільнено зі служби внаслідок політичної недовіри.

На початку 1919 року завдяки ініціативі групи генералів і вищих старшин Генерального штабу, які залишилися на службі в Армії УНР на чолі з М. Юнаківим, О. Грековим, С. Дельвігом та іншими сухопутні війська були реорганізовані: створено піхотні, артилерійські, кінні, інженерно-технічні частини, які брали участь у боях 1919 року проти поляків, червоних і білих збройних формувань.

Незважаючи на умови безперервної збройної боротьби і міжнародну ізоляцію під час військового будівництва удосконалювалась і організація армії. Уточнено структуру родів зброї сухопутних військ, уніфіковано штати дивізій, бригад, полків, куренів. Конструктивно працювало Управління головних інспекторів армії. Але, об'єктивна реальність, а саме безперервна війна на три фронти, не дозволили Головному отаману С.Петлюрі сповна розбудувати своє військо.

В свою чергу, аналіз військового будівництва в ЗУНР засвідчує, що Галицька Армія (згодом Українська Галицька Армія) стала унікальним воєнно-національним феноменом, який за організацією, професійними ознаками і боєздатністю, був аналогічним тодішнім військовим формуванням західноєвропейських держав. У складних військово-політичних умовах Галицька Армія сформувала піхоту і артилерію з високим рівнем організації та озброєння. Арсенал її тактики, бойового застосування був дещо ширшим ніж наддніпрянської, оскільки галичанам довелося діяти в різних умовах війни: позиційної українсько-польської 1918-1919 років та маневреної – українсько-більшовицькій 1919–1920 рр.

У червні 1919 р., під час Чортківської наступальної операції, Начальна команда на чолі з генералом О.Грековим започаткувала створення ще восьми бригад (фактично двох корпусів), але відступ за Збруч призупинив ці плани.

Найбільш організованою формацією Галицької Армії була артилерія. Галицькі бригади мали по артилерійському полку, що складався з чотирьох-п'яти батарей, а кожна батарея – з чотирьох-шести гармат. Лише батареї важкої артилерії мали по дві гаубиці.

Розвідувально-бойові операції здійснював летунський відділ на чолі з П. Франком, який навесні 1919 р. включав три сотні й одну базу, що обслуговувала два десятки бойових машин і чотири автомобілі.

Найслабшим місцем Галицької Армії була малочисельна кіннота. Бригади мали кінні сотні із двох-трьох чет, кожна з яких налічувала від 40 до 50 шабель. Для розвідки і зв'язку використовувалися кінні відділи.

Важливим чинником боєздатності всіх українських армій була організація фахового навчання, військова дисципліна, високий рівень морально-психологічного духу, виховання на патріотичних засадах і бойових традиціях

українського народу. До цієї роботи активно долучалися капеланські служби, насамперед, у Галицькій Армії, а в період інтернування, й Армії УНР. Вишкіл особового складу продовжено навіть у таборах інтернування в Польщі, Чехословаччині та Румунії.

Таким чином, історія сухопутних військ Збройних Сил України доби революції 1917–1921 рр. свідчить, що їхня розбудова стала невід’ємним компонентом процесу військового будівництва національної держави.

Специфічний для революційних часів досвід творення національної армії є цінним уроком для реформування Збройних Сил України незалежної України, особливо в сучасний період. Літопис сухопутних військ є важливим чинником військово-патріотичного виховання сучасних поколінь захисників Вітчизни.

Литвин М.Р., д.іст.н., професор
Національна академія сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного

УКРАЇНЬСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ 1917–1921 РОКІВ: РОСІЙСЬКИЙ ЧИННИК

Реалії новітньої історії підтверджують трагічні тенденції попередніх епох: війни – світові, локальні, національно-визвольні чи громадянські, як правило, закінчувалися суспільними збуреннями, революціями, а революції – війнами. Не стали винятком й останні сто років. Багаті українські землі – як на берегах Дніпра, Дністра чи Збруча не раз зазнавали руйнацій та грабежів від різних агресорів, але найбільше і систематично впродовж кількох століть від східних сусідів – Московського князівства (з XV ст.), Російської імперії, радянської Росії. З 2014 р. посткомуністична, але імперська за характером Росія знову розпочала агресію проти України – гібридну війну, в ході якої підступно анексовано Крим і підтримано (фінансово і зброєю) сепаратистські сили Донбасу; російські політики роблять спроби дестабілізувати (через підкупи посадовців, агентуру ФСБ, фейкову інформацію в соцмережах) суспільно-політичну ситуацію не лише на сході, але й на заході нашої держави. При цьому до антиукраїнських акцій намагаються прилучити праворадикалів Польщі, Угорщини, Чехії та інших країн. Щоправда, безуспішно.

Як відомо, наприкінці XIX – початку XX ст. центральна влада та шовіністичні політики Росії намагалися заручитися симпатією населення не лише сходу, але й заходу України, де інспірувалася і фінансувалася діяльність московфільських структур – Товариства ім. М. Качковського, «Общества русских дам», «Русского народного совета», «Русского приюта». У період Першої світової війни, в ході окупації Східної Галичини, яку нерідко називали «Юго-западом великої Руси», російська військова адміністрація поширювала серед населення Львова, Тернополя, Перемишля, Станиславова російськомовні газети

«Львовский весник», «Голос народа», «Львовское военное дело», «Прикарпатская Русь», арештовувала та інтернувала, брала в заручники опозиційних місцевих громадсько-політичних і церковних діячів, кооператорів, проводила ревізії музеїв, встановила політичну цензуру преси, започаткувала русифікацію назв вулиць, шкільництва.

Російській збройній та інформаційно-пропагандистській навалі протистояв легіон Українських січових стрільців (1914–1918), який сформовано за участю позапартійного Союзу визволення України та міжпартійної Головної Визвольної Ради у Львові у складі австрійської армії. Його Пресова квартира поширювала серед стрільців і цивільних інформацію про численні російські війни проти України, пропагувала патріотичні пісні, створювала україномовні школи на звільненій території Волині. Великий резонанс серед українського населення мали звитяжні бої легіону (полку) УСС проти російської армії на горі Маківка в Карпатах, Лисоні, на берегах Стрипи і Золотої Липи на Тернопільщині. Документи зафіксували 1917 р. братання січовиків з наддніпрянськими українцями, які воювали у російській армії на Південно-Західному фронті. До освітньо-виховних акцій усусусів залучалися не лише бойові старшини, але й штатні капелани, які переписувалися з родинами, упорядковували стрілецькі цвинтарі. Російській воєнній агресії у роки Великої війни протистояли також польські легіони, чеські, сербські, хорватські, словенські підрозділи.

Створення в 1917 р. Центральної ради і проголошення УНР Тимчасовий уряд Росії і більшовицький Раднарком зустріли вороже. Всупереч наказу командувача Південно-Західного фронту О. Брусилова у Києві створено перші українські частини, зокрема полк ім. Б. Хмельницького. Не зважаючи на заборону військового міністра Тимчасового уряду О. Керенського у червні 1917 р. у Києві відбувся Другий український військовий з'їзд, який ухвалив план подальшої українізації війська, затвердив Статут військових громад.

У відповідь на проголошення УНР у листопаді 1917 р. Петроградська Рада народних комісарів передала Центральній раді ультиматум: у разі неприйняття капітуляції, відмові у пропуску російських військ на Південний фронт Раднарком уважатиме Центральну раду в «стані відкритої війни проти радянської влади в Росії і на Україні». Непослух Центральної ради спричинив українсько-більшовицьку війну, в ході якої в 1918 р. окуповано частину Наддніпрянщини, підтримано сепаратистів Донецько-Криворізької радянської республіки.

Певну активність на Україні проявляли і російські монархічні кола, які зуміли призупинити державотворчу діяльність гетьмана Української держави П. Скоропадського, намовивши його на конфедеративне об'єднання з небільшовицькою Росією, створення уряду з російських монархістів. Антиукраїнську позицію зайняла також Компартія (більшовиків) України, яка на з'їзді у Москві в липні 1918 р. у резолюції «Україна і Росія» підступно заявила: відокремлення України має тимчасовий характер і вона буде робити все, щоби поновити «революційне возз'єднання України з Росією».

Жорстокою була нова російська агресія проти влади Директорії УНР, в ході якої Червона армія 5 лютого 1918 р. зайняла Київ; навальним був також наступ Добровольчої армії генерала А. Денікіна, білогвардійських частин П. Врангеля. Особливо підступно діяв П. Врангель, який допускав діяльність на півдні України українських шкіл і громадських організацій, чим домігся поповнення своїх частин місцевими українськими селянами.

Голова Раднаркому Росії В. Ленін вимагав від підлеглих підготовки щоденних аналітичних звітів про суспільно-політичну ситуацію в Галичині, знав про діяльність уряду і Національної ради ЗУНР, навіть прагнув заручитися від неї лояльності щодо пропуску червоноармійських частин до революційної Угорщини. За сприяння російських більшовиків на території ЗУНР створено Компартію Східної Галичини, організовано антиурядове Дрогобицьке збройне повстання. Зроблено також спробу провести таємні (від Директорії) переговори з командуванням Галицької армії, щоби відвернути можливе її об'єднання з Армією УНР. У московських архівах збереглися фрагменти таємних радіодепеш і очних переговорів представників командування Червоної армії і ГА.

Восени 1918 р. генералу А. Денікіну вдалося підпорядкувати знесилені тифом галицькі бригади. Щоправда, у стані Добрармії ГА не брала участі в боях і перебувала на постої (головно в госпіталях).

Підступною, але результативною виявилася серед ГА діяльність більшовицьких емісарів, які обіцяли галичанам допомогу у визволенні краю від поляків, повернення до рідних домівок. Чи не тому створений серед стрільців Ревком інспірував у січні 1920 р. перехід галицьких бригад на бік Червоної армії, короточасне створення Червоної української галицької армії. Сотні галичан, які залишилися у ЧА, невдовзі відправлено у тюрми Харкова, Одеси, Кожухівський концтабір під Москвою, Соловецькі табори.

Прагнучи затушувати у пам'яті галичан Листопадовий чин, ЗУНР Кремль зніщював створення Галревкому, який 1 серпня 1920 р. став тимчасовим урядом Галицької соціалістичної радянської республіки у Тернополі. Його перемозі сприяв «визвольний» похід за Збруч Першої Кінної та 14-ої Армії. Комісаром фронту тоді був Й. Сталін, штабний вагон якого так і не перетнув Збруч. Червону кінноту під Львовом і Замостям зупинило об'єднане українсько-польське військо. Переможною обороною фортеці Замость командував командир 6-ї Січової дивізії армії УНР М. Безручко. 21 вересня Галревком припинив свою діяльність у Тернополі і перебрався за Збруч. Це означало крах політики РКП(б) про перенесення через Галичину «соціалістичної революції і радянської влади в Європу». У 1920–1922 рр. більшовицькі емісари проводили розкладову діяльність у таборах інтернування Армії УНР (Польща) і УГА (Чехословаччина). І це їм частково вдалося; немало українських вояків та урядовців УНР на початку 20-х рр. повернулися в УСРР. У 30-ті роки більшість із них потрапили під каток сталінських репресій.

Гудь Б.В., д.іст.н., професор,
Львівський національний університет імені Івана Франка

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНІ СТОСУНКИ У 1917-1921 рр.

Незважаючи на доволі значну бібліографію проблеми, вона й досі є недостатньо представленою в українському історичному дискурсі. Це стосується, зокрема, наукової літератури, присвяченої Українській національній революції 1917-1921 рр. Загалом українсько-польське військово-політичне співробітництво цього періоду подається переважно в контексті Варшавського договору 1920 р., Київського походу Пілсудського й Петлюри, а також Ризького мирного договору (березень 1921 р.). Обмеженою, натомість, є інформація про події 1917-1918 та 1919 рр., зосібна на теренах Наддніпрянської України.

Перші контакти між українською та польською сторонами на рівні квазідержаних структур мали місце на Правобережжі, заселеному мішаною українсько-польською людністю, вже в 1917 р. Тоді на Київщині й східній Волині почалося формування польських національних корпусів (у межах Російської армії), що викликало занепокоєння поборників української самостійності, передусім М. Міхновського. Дещо пізніше, коли правобережні губернії були охоплені аграрними погромами, присутність польських відділів стали причиною загострення стосунків між Центральною Радою й польською Радою Регенційною, а також численних сутичок, зокрема на Поділлі, між польськими легіонерами й тутешнім селянством.

Згадані події були провісником майбутньої збройної боротьби між УНР та П Річчю Посполитою в 1918-1919 рр. за «територію й кордони».

Водночас вже тоді стала помітною здатність обох сторін до укладання ситуативних союзницьких порозумінь зумовлених загрозою, що виходила від спільного ворога – імперіалістичної Росії. Так, коли на межі 1917-18 рр. російські більшовики розв'язали першу агресивну війну проти УНР, український уряд заручився підтримкою польських військових формувань, розташованих в Україні. Практично всі вони обрали позицію дружнього нейтралітету щодо українства, а окремі польські частини надали чинну допомогу військам Центральної Ради в обороні Києва від полчищ Муравйова.

В подальшому військовій дії між українськими й польськими військами велися з різною інтенсивністю переважно на теренах Східної Галичини й західної Волині. Зимою 1918–1919 р. спостерігаються натомість перші спроби нав'язання контактів, в т.ч. на найвищому рівні, й початку мирних переговорів.

Низка контактів між Директорією, яку в лютому 1919 р. очолив С. Петлюра, мала місце протягом весни-осені того ж року. Зближення позицій перших осіб України й Польщі стало можливим завдяки тому, що вони подібним чином

оцінювали загрозу для своїх молодих держав з боку як «білої», так і «червоної» Росії. Укладенню остаточного порозуміння перешкоджала, однак, проблема Східної Галичини й великої польської земельної власності на Правобережжі.

Укладення союзницького договору стало можливим лише після того, як Західно-Українська Народна Республіка перестала існувати *de facto*, а в інших питаннях, в т.ч. територіальних, УНР була змушена йти на поступки польським партнерам. Втім питання українсько-польського кордону по Збручі розглядалося головою делегації УНР на переговорах у Варшаві А. Лівіцьким з провідними галицькими діячами, зокрема А. Шептицьким та В. Старосольським. Було, таким чином, прийняте узгоджене рішення, що майбутнє Української держави вимагає підписання угод з Польщею, навіть ціною значних територіальних поступок. Отже, варшавська Декларація 2 грудня 1919 р. дозволила продовжити боротьбу за незалежність України більш ніж на рік.

СЕКЦІЯ 1

**ПОЛІТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ОСНОВИ
НАЦІОНАЛЬНОГО ВІЙСЬКОВОГО БУДІВНИЦТВА**

Береґ І.І., д.політ.н., доцент
Львівський інститут банківської справи
Університету банківської справи Національного банку України

**ІДЕЯ «НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ» В ТЕОРЕТИЧНІЙ СПАДЩИНІ
УКРАЇНСЬКОЇ СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТІЇ ГАЛИЧИНИ
(КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ ст.)**

Револуційні події 1917 – 1921 рр. змушують вдатися до аналізу теоретичної спадщини української лівиці Галичини, представники якої наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. в умовах існування імперій Габсбургів та Романових почали обґрунтовувати ідею створення «Української держави». Однак, про бачення соціалістами Галичини «України» в геополітичному контексті (до утворення УНР і ЗУНР) можна говорити із значними застереженнями, оскільки українські ліві, як і націонал-демократи, москвофіли, не мали чіткого уявлення про кордони такої держави, її устрій, національний склад. Проте спільною рисою українських лівих було бажання створити «Українську державу», принаймні у кордонах Галичини.

Питання «зрілості нації», її здатності до створення держави – проблеми, які часто порушувалися в українській громадській та суспільній думці кінця ХІХ – початку ХХ століть. Так, «Програма галицьких соціалістів» (укладена І. Франком, Б. Червенським, Л. Інлендером 1880 р.), де використано окреме положення «Маніфесту комуністичної партії» К. Маркса і Ф. Енгельса та «Капіталу» К. Марса, наголошувала на необхідності, щоб «польський і український народи здобули незалежне національне існування», і гарантувала кожному з народів Галичини «рівне право на вільний розвиток».

Соціал-демократи вважали, що перша половина ХІХ століття була часом занепаду національної свідомості, української інтелігенції. Для прикладу, Ю. Бачинський ілюстрував це на прикладах богослужінь польською мовою в українських церквах чи придушення національних почуттів молоді, зокрема М. Шашкевича та його товаришів. Із середини ХІХ ст. суперечки навколо мовного питання поступово перейшли з філологічної в політичну площину і розкололи галицьку громадськість на народовців і москвофілів. У цій боротьбі зростала і гартувалась національна самосвідомість галицької інтелігенції, значної частини духовенства, у тому числі з москвофільського табору.

Соціал-демократи добре усвідомлювали, що замінити штучний внутрішній національний діалог через Збруч на природний монолог українці могли б лише у власній державі. Вони з тривогою писали, що різні світи, в яких живуть українці, «вितворюють окремі психічні ходи, відмінне оцінювання суспільних прояв – у біжучій хвилині, нинішнього дня, відмінні розуміння завдань збірного життя – на завтрашній і позавтрашній день... Виростають два, цілком окремі розрізнені національні творива, які, щораз більше віддаляючись від себе, щораз менше розуміючи себе, стануть вкінці один одному психічно цілком чужі».

Життєву потребу у встановленні української автономії, на думку українських соціал-демократів, диктували не лише економічні фактори, а й те, що «Русини віддані на ласку і неласку польську... в усіх справах економічних і культурних відносячих ся до Русинів, рішають не Русини а Поляки». Польське за походженням керівництво краю робило все для того, «щоби в недовгим часі всі мешканці Галичини почували себе добрими Поляками». Така політика приносила бажані результати. Чимало українців, відчуваючи постійну беззахисність перед гнітом поляків буквально в усіх сферах життя – у селі і місті, перед їхнім засиллям у Галицькому сеймі, зневірялися у власних силах, денаціоналізувалися і починали працювати на польську справу і культуру.

Вікове поневолення українців соціал-демократи пояснювали не лише загарбницькою політикою Москви, а й, насамперед, низьким рівнем власної національної свідомості. На їхню думку, верхівка українського дворянства, буржуазія, інтелігенція були зденаціоналізовані не так московським національним імперіалізмом, як «московський національний імперіалізм самих же Українців... дотоптав українство на Україні». Свого часу в їхніх руках в Україні була політична адміністрація, а в Петербурзі вони обіймали найвпливовіші посади, але не використали своїх можливостей для поліпшення становища українського народу, відновлення його державності.

Ліви з болем підкреслювали той факт, що в Росії [згодом у Росії-СРСР. – *І. Б.*] українці, найперше ті, що займали керівні посади, у своїй більшості намагалися бути більшими росіянами, ніж самі росіяни, чи то зі страху перед звинуваченням у націоналізмі, чи то з внутрішнього переконання. Така політична позиція і національне мислення багатьох українців, на жаль, не залишилися в минулому, вони властиві їм і зараз, у незалежній Україні. Тому не втрачають своєї актуальності неприємні, але справедливі слова Ю. Бачинського: «Так пощо-ж заслонувати свою нікчемність московським національним імперіалізмом, коли якраз ся нікчемність була причиною заманювання на Україну московського національного імперіалізму».

Сто років тому, як і тепер, неукраїнці становили значну частину населення України. Відсутність у них історичної, культурної зацікавленості у створенні й існуванні самостійної соборної України вказувала на економічний інтерес, який зміг би стати об'єднавчим стрижнем у реалізації української державницької ідеї.

Очевидно, це, а також сповідування марксистської методології, змусило Ю. Бачинського вдатися до спроби вперше у вітчизняній політології обґрунтувати пріоритетність ідеї держави щодо ідеї нації. Він підкреслював, що «боротьба за політичну самостійність не відноситься лише до Українців-народу, а взагалі до всіх, що замешкують Україну без огляду на те, чи се автохтон-Українець, чи кольоніст: Великорос, Поляк, Жид чи Німець. Спільний [економічний. – І. Б.] інтерес зукраїнщить їх, змусить стати українськими патріотами».

Таким чином, наприкінці ХІХ – у першій половині ХХ століття ідея незалежності України не втратила актуальності для української соціал-демократії. Більш реальних обрисів політичної програми партій у цій сфері набули напередодні Першої світової війни, коли став очевидним розпад Австро-Угорської імперії та з'явилася нагода створити власну державу, що й було реалізовано.

Дедик О.Г.

Науково-дослідний інститут українознавства МОН України

ЕВОЛЮЦІЯ НАЗВИ ЗБРОЙНИХ СИЛ ЗУНР КРІЗЬ ПРИЗМУ ОРГАНІЗАЦІЇ

Традиційно назву “Українська Галицька Армія” (УГА) вживають для позначення збройних сил західноукраїнської держави періоду 1918-1920 років, не задумуючись, на жаль, ні про фактичну, ні про хронологічну відповідність. Однак прискіпливий дослідник марно шукатиме цю назву у тогочасних документах. Також назву оперуючої на фронті армії далеко не завжди коректно поширювати на збройні сили загалом.

До 13 листопада 1918 року сформоване на українських землях колишньої Австро-Угорщини політичне утворення мало назву “Українська Держава”. Відтак для позначення її збройних сил використовувалася назва “Українське Військо”. Силою факту найвища військова влада нової країни спершу зосередилася в руках Української Генеральної Команди (УГК), яка на чолі з сотником Дмитром Вітовським підготувала й виконала Листопадовий Чин.

Однак політичне керівництво дивилося на організацію збройних сил крізь призму європейського досвіду. Останній вимагав розподілити відповідальність між двома незалежними структурами – командуванням, яке керуватиме бойовими діями, й компетенція якого охоплюватиме фронт і прилеглу смугу, та покликаним розбудовувати збройні сили військовим міністерством, влада якого поширюватиметься на решту території країни. Відтак 8 листопада 1918 року Українська Національна Рада перейменувала УГК на Начальну Команду Українського Війська (НКУВ), доручивши їй виключно керівництво операціями

на фронті. Наступного дня був офіційно створений перший уряд нової країни, у складі якого розпочало роботу військове міністерство, назване Державним секретаріатом військових справ (ДСВС).

13 листопада 1918 року нова держава отримала назву “Західно-Українська Народна Республіка” (ЗУНР). Відтак її збройні сили поряд з традиційним “Українське Військо” офіційно називали також “військом ЗУНР”. Зокрема, запрошений очолити НКУВ генеральний хорунжий Михайло Омелянович-Павленко підписував накази як “командувач військ ЗУНР”, хоча йому підпорядковувалися не збройні сили загалом, а лише розташовані на фронті частини.

Після проголошення Акту злуки наказом ч. 32 від 25 січня 1919 року для фронтових з’єднань було запроваджено офіційну назву “Галицька Армія” (ГА). Вона швидко прижилася і, починаючи з 28 січня, генерал Омелянович-Павленко підписував накази саме як командувач ГА. 2 лютого 1919 року він офіційно змінив назву Начальної Команди Українського Війська на Начальну Команду Галицької Армії (НКГА).

Натомість військове міністерство ЗОУНР не квапилося визнавати нововведення. Ще впродовж майже двох місяців воно продовжувало користувалося аббревіатурою “НКУВ”. Щойно 25 березня 1919 року в офіційному “Вістнику Державного Секретаріату Військових Справ” уперше з’явилася аббревіатура “НКГА”.

Про поширення нової назви на збройні сили загалом не було й мови. В розпорядженнях ДСВС надалі фігурували звичні терміни “Українське Військо” або “військо Західної Облaсті Української Народної Республіки (ЗОУНР)”. Наприклад, 22 квітня 1919 року відомим XLVI розпорядком встановлювався однострій не ГА, а Українського Війська ЗОУНР.

Після повторного зосередження всієї повноти військової влади в руках Начального Вождя (Головнокомандувача) у червні 1919 року, термін “ГА” також не поширився на збройні сили ЗОУНР загалом. Навіть назва публікованого під егідою Диктатора ЗОУНР “Вістника Українського Війська” (аналог колишнього “Вістника Державного Секретаріату Військових Справ”) засвідчує, що цього не трапилося. Збройні сили надалі офіційно іменувалися “Українське Військо ЗОУНР” або “Українська Армія ЗОУНР”.

Мабуть, саме ця обставина спричинила один курйозний редакторський недогляд. Сплутавши назви збройних сил загалом і їхньої фронтової складової, у числі 16 “Вістника Українського Війська” вперше і востаннє з’явився формально недолугий термін “Українського Галицька Армія”. Хто б міг уявити, що звичайній друкарській помилці судилося довге життя!

Спершу про неї забули. У листопаді 1919 року ГА перейшла на бік Збройних Сил Півдня Росії. Прагнучи підкреслити свій український характер у таборі “єдніоноделімішників”, вирішили модифікувати назву армії. Однак новою

офіційною назвою виявилася не УГА, а Галицько-Українська Армія (ГУА), перші згадки про яку датуються серединою грудня 1919 року.

Більш милозвучна форма “УГА” трапляється лише в тогочасних підрядних документах і неофіційних розмовах. Формально їй не судилося стати ні назвою оперуючої на фронті армії, ні, тим більше, збройних сил ЗОУНР загалом. Відтак час припинити безпідставно використовувати термін “УГА” в історичних дослідженнях.

Дяжур С.В.

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

1-ША ТА 2-ГА УКРАЇНСЬКІ ДИВІЗІЇ СИНЬОЖУПАННИКІВ – ПРОЕКТ РЕГУЛЯРНИХ ДИВІЗІЙ УКРАЇНСЬКОЇ АРМІЇ В 1918 РОЦІ

Після Берестейського миру, ще під час 1-ої світової війни, на підставі договору української мирної делегації з Німеччиною (заходами Союзу Визволення України), з українських полонених російської армії в таборах у Німеччині: Раштат, Вецляр, Зальцвендел, було сформовано дві дивізії Синьожупанників. Кожна Синя дивізія мала чотири піхотні полки (по 1200 вояків) і один гарматний полк. Командиром 1-ої Синьої дивізії був ген. В. Зелінський. Остаточне її сформування відбулося у м. Ковелі на Волині. В березні 1918 року вона переїхала до Києва. Наказом військового міністра УНО О. Жуковського вона мала бути розформована, але ще перед тим її роззброїли німці напередодні гетьманського перевороту 29 квітня 1918 року. 2-га Синя дивізія була зформована в с. Голобах на Волині, яку розпущено перед її переїздом на Україну.

Фактичне формування 1-ї Української Синьожупанної дивізії почалося вже на другий день після укладення Берестейського миру між Центральною Радою та представниками країн Четверного союзу. 10 лютого 1918 р. до Берліна було викликано генерал-майора Віктора Зелінського на нараду. У Берліні Зелінський зустрівся з військовими міністром Німеччини генералом фон Штейном та представниками Визволення України. Під час зустрічі з фон Штейном було досягнуто згоди про формування з військовополонених-українців, що перебували у Німеччині, української дивізії. Тоді ж фон Штейн взяв на себе обов'язок розпорядився для пошиття для вояків дивізії 6 тисяч комплектів синього одягу: жупанів, смушкових шапок з синім верхом, шароварів, кушаків тощо. За два тижні 6 тисяч комплектів одягу було виготовлено і передано дивізії.

Штаб 1-ї Української дивізії було сформовано ще у таборі Ган-Мюнден. Начальником дивізії став генерал В. Зелінський, начальником штабу – капітан російського штабу Сергій Янкін.

Дивізія, що загалом мала 6 тисяч вояків, була розбита на 4 піших та 1 гарматних полки. Командирами полків були:

- 1-й Український полк (Запорізький імені Тараса Шевченка) – полковник (поручик російської армії) Микола Шаповал;
- 2-й Український полк (імені Максима Залізняка) – полковник (капітан російської армії) Константин Блохін (Блоха);
- 3-й Український полк (імені Івана Богуна) – полковник (капітан російської армії) Андрій Малохаткін (Малохатка);
- 4-й Український полк (Імені Петра Дорошенка) – полковник (капітан російської армії) Микола Чехівський.

Також збереглися дані про українських командирів полків 2-й Української дивізії, а також кількість старшин урядовців, призначення їх складу:

- 5-й Український полк, командир – Борис Магеровський, у полку – 14 старшин, 4 урядовці;
- 6-й Український полк, командир – Євген Левенсон, у полку – 32 старшини, 4 урядовці;
- 7-й Український полк, командир – Володимир Пухтаєвич, у полку – 32 старшини, 4 урядовці;
- 8-й Український полк, командир – Дивнич, у полку 18 старшин, 2 урядовці.

08 березня 1918 обидві дивізії було формально об'єднані в 1-й Український корпус начальником якого без згоди з військовим міністерством Центральної ради оголосив себе генерал В.Зелінський.

Багато синьожупанників, які не могли взяти участі в охороні української держави в своїх двох дивізіях через політичні рішення, вступило до інших військових формацій. Пізніші спроби відновлення Синьої дивізії за Директорії довели лише до створення 7-го Синього полку в складі 3-ої стрілецької дивізії.

21-22 березня 1918 року до Києва прибули чотири полки Першої української дивізії. Її сформували німці з полонених-українців – солдатів колишньої російської царської армії. Дивізія стала "подарунком" для Української Народної Республіки, з якою Німецька імперія півтора місяця перед тим уклала Брестську мирну угоду. Впадала в око стилізована під козацький стрій уніформа вояків: сині жупани й шаровари та сірі вовняні папахи. Блакитний шлик спереду був прикріплений жовто-блакитною кокардою. Їх назвали "синьожупанниками", а дивізію - "Синьою".

24 березня 1918 року в Києві пройшли парадним маршем порядку шість тисяч "синьожупанників". Зразу після чого отримали завдання охороняти завод "Арсенал", банки й будівлю Центральної Ради. Також їм доручили патрулювати вулиці, перевіряти помешкання й вилучати зброю. Зарплатні козакам не платили. Вояки не мали грошей на найпростіше. Зокрема, просили в перехожих цигарки. За два тижні їм так і не перемінили постільну білизну. Хтось із офіцерів дивізії врешті знайшов простирадла у ліквідованих лікарнях.

Однак, "синьожупанники", попри затримку платні й убоге харчування із сахарів і консервів, зберігали вірність слабкій владі Центральної Ради. Але, у ніч на 27 квітня 1918-го козаків "Синьої" дивізії роззброїли й розпустили по домівках. Як були, у парадних одностроях. "Синьожупанник" Федір Скрипниченко, приміром, подався до рідного Бахмута на Донеччині. А сотник Тиміш Омельченко, родом із Хорольського повіту на Полтавщині, згодом - за Директорії - дослужився до підполковника Дієвої армії УНР.

Крайні ліві ухили вояків дивізії Синьожупанників, та більш ніж сумнівна бойова якість, недовіра до командуючого дивізією генерала Віктора Зелінського як з боку Центральної Ради, так із боку німців, призвели до розформування 1 та 2-ї Синьожупанних Дивізій. У розформуванні синьожупанників у своїх спогадах генерал Віктор Зелінський звинувачує військового міністра Центральної Ради Олександра Жуківського. Але достовірних свідчень про цене знайдено. У ніч з 26 на 27 квітня 1918 року німецькі військові роззброїли 1-шу українську дивізію у Києві, та 2-гу українську дивізію – в районі Ковеля та 3-й Український полк у Чернігові.

Більш за все головною причиною розформування Синьожупанних Дивізій була їх політична позиція. Вони підтримували Центральну Раду й могли чинити опір, коли у Києві за кілька днів було здійснено спланований німцями державний переворот. Вже 28 квітня 1918 року у Києві не залишилося жодного представника синьожупанників, а 29 квітня німецькі війська розігнали Центральну Раду, до влади прийшов гетьман Павло Скоропадський.

10-11 травня було остаточно ліквідовано справи та майно 1-ї та 2-ї Українських Дивізій, а вояків відправлено додому. Загалом, Перша українська дивізія – "синьожупанники" – за неповних три місяці існування не воювала жодного дня.

Зінкевич Р.Д., к.іст.н., доцент
Національний університет «Львівська політехніка»

СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ПЕРШОГО УКРАЇНСЬКОГО КОРПУСУ В ПЕРІОД ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

Українізація 34-го армійського корпусу – один із важливих складників націоналізації в російській армії 1917 року, до якої вдалося вище військове командування з метою оздоровлення і надання боєздатності її частинам і з'єднанням в умовах всепоглинаючої революційної стихії і анархії. Важливим досягненням українізації стало формування у липні під Проскуровом Першого Українського корпусу (18 тис. чоловік) на основі 34-го армійського корпусу, командувачем якого став з 22 січня 1917 р. генерал-лейтенант

П.П. Скоропадський. У цей момент під керівництвом командуючого корпусом було чотири дивізії 104-та, 153-тя, 19-та Сибірська та 23-тя піхотна.

24 липня 1917 р. 34-й армійський корпус відійшов у резерв в околиці міста Меджибіж, де й почалася робота над його українізацією. На початку жовтня 34-й армійський корпус був значною мірою українізований. Як вже згадувалося, він отримав нову назву – «Перший Український корпус». Комплектувався з добровольців, воїнів, офіцерів запасу та козаків із загонів «Вільного козацтва». Що стосується його чисельності, то, за різними даними вона коливається в межах від 16 до 60 тисяч осіб.

Перший Український корпус складався з 1-ї та 2-ї піших дивізій, по чотири полки в кожній та по одному легкоарматному полку на дивізію. Полки 1-ї дивізії дістали спеціальні назви: Київський полк імені гетьмана Богдана Хмельницького, Стародубський полк імені гетьмана Скоропадського, Полтавський полк імені гетьмана Сагайдачного та Чернігівський полк імені гетьмана Полуботка. Корпус отримав українські відзнаки. Командувачем корпусу був генерал-лейтенант П. Скоропадський. Начальником штабу корпусу спочатку був полковник Петін, але згодом було призначено генерала Сафонова, командиром 1-ї дивізії був генерал Гандзюк, а начальником штабу дивізії полковник Капустянський. Командирами полків 1-ї дивізії були полковники Маєвський, Масалитинів, Никонів, Порохівський. 2-ю дивізією командував генерал Клименко, а начальником штабу дивізії був полковник Крамаренко. Функції гарматного інспектора корпусу виконував генерал Акерман.

Після захоплення влади більшовиками в Петрограді, в кінці листопада на початку грудня, фронт покидає збільшований 2-й гвардійський корпус на чолі з начальником так званого західного загону Фейербенда і здійснює наступ на Вінницю, Житомир та йде на Київ. На думку багатьох дослідників, на той час на Правобережній Україні Центральна Рада мала досить значні сили: 1-й Український корпус генерала П.Скоропадського (16 тисяч багнетів, 72 гармати), а також різні дрібні частини, чисельність яких сягала до 3 тисяч бійців.

Більшовицький головнокомандуючий прапорщик Криленко наказав телеграмами Українському корпусу, яким командував генерал П. Скоропадський, йти на фронт. Центральна Рада хотіла мати у Києві корпус Скоропадського, але боялася самого генерала. Тому за домовленістю з головнокомандувачем Південно-Західного фронту генералом Стоговым одна з двох дивізій українізованого корпусу повинна була йти до Києва, а друга разом з Скоропадським – на фронт. Скоропадський не підкоряється наказу і йде не на фронт, а боронить Київ і розташовує свої дві дивізії на залізничних лініях Жмеринка-Козятин і Шепетівка-Козятин-Христинівка- Вапнярка. Насамперед командуючий корпусом відправив ешелон із солдатським комітетом на фронт, щоб він йому не заважав. І вже 23 листопада з полками почав пробиватися на Козятин. До Козятина частини Першого Українського корпусу добиралися вісім

днів і прибули 1 грудня 1917 р. Тільки тут комкор, нарешті, отримав відповідну телеграму від Петлюри, в якій повідомлялося, що він перейшов під керівництво Українського Генерального Секретаріату і що на нього покладено всю оборону Правобережної України з підпорядкуванням йому всіх військових частин, українських і неукраїнських, на її території, а також про перехід під його командування 2-го Січового Запорозького корпусу. Штаб корпусу був відправлений у Білу Церкву, ставкою Скоропадського став Козятин, який перебував в епіцентрі бойових дій Енергійними заходами, користуючись діяльною підтримкою залізничних комісарів Центральної Ради й залізничників-українців, Скоропадський за короткий час узяв весь рух російських військових ешелонів під контроль українських частин, поставив широку й надійну заслону на їхніх шляхах до Києва із заходу, південного заходу та півдня.

1-й Український корпус Скоропадського діяв як добре налагоджений механізм, тримаючи під своїм контролем усю систему залізничного сполучення на північному Правобережжі. Його частини були розміщені на всіх вузлових станціях. Надійний телеграфний і транспортний зв'язок давав змогу оперативно зосереджувати сили саме там, де виникала потреба в підкріпленнях. Корпус Скоропадського діяв на шепетівському кінці залізничної лінії, силою зброї перешкоджав збільшовиченим російським частинам 11-ї армії йти на Київ. Вже до 20-х чисел грудня загрозу з боку 2-го Гвардійського корпусу більшою мірою було ліквідовано.

Таким чином 1-й Український корпус разом з приданим йому з'єднаннями і частинами контролював правобережну залізницю від Рівного до Фастова. Станом на 20 грудня успіхи П. Скоропадського у боротьбі з більшовиками були очевидні: він не пропустив неорганізовані фронтові частини на Київ, зміг роззброїти і відправити в Росію більшу їх частину, і, до того ж, врятував значну кількість військового майна від грабежу.

Після захоплення Шепетівки та Староконстянтинова, встановлення контролю над ситуацією в Житомирі та Рівному, розпуск військово-революційних комітетів XI та Особливої армії, майбутній гетьман 25 грудня залишив посаду через непорозуміння з українською владою. 29 грудня 1917 р. у Білій Церкві, де перебував штаб корпусу, П.П.Скоропадський, не знаходячи підтримки з боку української влади, здав командування корпусом генералу Я.Г. Гандзюку. Завдяки маневру корпусу генерала Скоропадського столиця була врятована від більшовиків.

Щодо подальшої долі Першого Українського корпусу, то у січні 1918 р. останній було роздроблено на частини й розташовано в Білій Церкві, Бердичеві, Фастові та Вінниці. Через таке розпорошення сил корпусу серед моря анархії його чисельність і боєздатність зменшувалися з дня на день. Під впливом загального безладдя падала дисципліна, й у кінці січня в корпусі було проведено демобілізацію. В лютому він перестав існувати, а невелика його частина з

полковником Никоновим на чолі вже після приходу німців у березні 1918 р. вступила до української армії.

Якщо, підсумувати вище сказане, то можна дійти висновку, що недолуга військова політика лідерів Центральної Ради, що стояли на соціалістичних позиціях, призвела до великих помилок при створенні власних збройних сил. Перший Український корпус генерала П. Скоропадського міг стати основою української армії і міг змінити хід подій, що відбувалися в Україні в даний період.

Зозуля Н.М.

Кременчуцький національний університет імені М. Остроградського

СВІДЧЕННЯ СТАРШИН ТА ОФІЦЕРІВ АРМІЇ УНР ПРО ЗАБЕЗПЕЧЕНІСТЬ ЗБРОЄЮ ТА АМУНІЦІЄЮ ПОВСТАНСЬКОГО РУХУ В СЕРЕДНЬОМУ ПОДНІПРОВ'І У 1918 – 1921 РОКАХ

Вивчаючи питання забезпеченості зброєю військовиків Армії УНР та аналізуючи зміст мемуарів старшин та офіцерів УНР, зокрема головного отамана С. Петлюри, генералів О. Грекова, М. Омеляновича-Павленка та Ю. Тютюнника, полковника О. Вишнівського, підполковників Ю. Городянина-Лісовського (Горліса-Горського) та О. Доценка, сотників Н. Авраменка, Я. Гальчевського та І. Лютого-Лютенка, чорних запорожців – П. Дяченка та М. Дорошенка, натрапляємо на численні сюжети, які розкривають різні аспекти повстанського руху в Середньому Подніпров'ї протягом 1918 – 1921 рр., а також власне коментарі професійних військових з цього приводу. Однією зі складових цього є коментарі старшин та офіцерів армії УНР з приводу забезпеченості повстанців регіону найважливішим ресурсом для успішної партизанської боротьби – зброєю та амуніцією.

Генерал М. Омелянович-Павленко дуже точно охарактеризував проблеми забезпеченості повстанського руху амуніцією та озброєнням: «повстанці ніколи ні від кого нічого для свого озброєння не одержували, все вони мусили добувати самі та при тому часто шляхом бою, кожний відступ ворожої армії був для них періодом особливої діяльності щодо придбання вогнеприпасу та іншого військового знаряддя, все придбане повстанці й партизани звичайно заховували в потаємних місцях з такою обережністю, що, мабуть, чимало з таких запасів після смерті їх хазяїв будуть довгий час ще перебувати по своїх схованках». М. Дорошенко у книзі «Стежками холоднороськими 1918 – 1923 рр.» також відзначав, що бойовий дух повстанців Холодного Яру був «бадьорий, сильний, рішучий провадити боротьбу до переможного кінця, але (!) щодня все більше й дошкульніше відчувалась нестача зброї, амуніції та лікарського обслуговування».

Ситуація, в якій опинився повстанський загін В. Халявки була типовою для того часу. М. Дорошенко наводить слова отамана у своїх спогадах: «повстанців ми маємо багато, але боєздатність наша не велика. Нам бракує зброї й амуніції. На мою думку доцільнішим буде зредукувати наші ряди, розійтись частково, приховатись до слушного часу влившись непомітно до загального життя краю».

На основі спогадів старшин та офіцерів УНР можна виділити такі основні джерела поповнення зброї повстанців:

- 1) зброя, принесена дезертирами з фронту та Червоної Армії;
- 2) здобута після бою чи шляхом роззброєння міліцейських та / або чекістських команд\$
- 3) захоплення арсеналів зброї у місцях дислокації ворога та у вагонах ворожих бронепотягів;
- 4) купівля зброї в селян.

Незважаючи на такі заходи, нестача боєприпасів взагалі чи необхідного калібру зокрема, залишалася основною проблемою для повстанського руху. Своєрідне узагальнення з цього приводу зустрічаємо в мемуарах І. Лютого-Лютенка «Вогонь з Холодного Яру»: «А от щодо зброї та амуніції, то було в нас скрутно. Рушниці, багнети, шаблі можна було ще роздобути без труда, але кулі до різних рушниць, гранати, кулемети тощо треба було здобувати в большевиків...».

На сторінках кадрових військових УНР неодноразово натрапляємо на відомості про озброєних «по зуби» козаків. Якщо ж вірити даним Я. Гальчевського-Войнаровський, то озброєння рядового повстанця «мусить бути добре і перевірене. Кожний мусить мати: кріс, 1-2 револьвери, 2-3 ручні гранати і кинджали або шаблі. Останні особливо конечні тоді, коли треба ворога утихомирити без стрілів і галасу». Як правило, повстанці «не блукали одинцем, а групами по від 3 до 5 душ в повному озброєнні, пам'ятаючи, що «тому чорт ляхів бере, бо одинцем ходять». Такий наказ хутко відчули чекісти на своїй шкірі, бо коли їх приїздило 10, щоб арештувати чи зловити одного «бандита», то зустрічали їх кулі не лише з кріса, а навіть з кулемета».

Я. Гальчевський-Войнаровський зафіксував у мемуарах якісний склад та ступінь військового вишколу однієї з повстанських боївок: з 62 осіб близько 20 були ветеранами Першої світової. «Значить друга половина – пише очевидець, – самотужки вчилася військового діла, володіти зброєю. Отож вільний час використаємо на науку володіння зброєю, стріляння, тощо. Поміж повстанцями було 5 підстаршин з б. російської армії, два підстаршини з української армії, але старшини не було ніодного».

Підсумовуючи вищесказане, маємо ще раз наголосити на тому, що питання забезпеченості повстанського руху часів Перших визвольних змагань необхідними припасами – передовсім зброєю та амуніцією досі предметно майже не вивчалася, що загалом не дозволяє об'єктивно оцінити військовий потенціал

«повстанського фактору». Проаналізувавши з цього приводу численні, нерідко, взаємозаперечувальні свідчення професійних військових УНР, маємо наголосити на тому, що повстанський рух в Середньому Подніпров'ї розвивався, будучи добре забезпеченим стрілецькою, в т.ч. автоматичною зброєю та, навіть, легкою артилерією, але при цьому весь час перебував в умовах нестачі боєприпасів необхідної кількості чи калібру. За таких обставин селяни-повстанці проявляли природний прагматизм і кмітливість, зумівши налагодити шляхи перманентного поповнення селянських арсеналів. Важливим є соціальний бік проблеми: по-перше, чимало новоприбулих повстанців виявилися зовсім необізнаними у військовій справі, а тому перед отаманами поставали додаткові труднощі, пов'язані з їх вишколом, а по-друге зброя в повстанському середовищі нерідко, відчуваючи прояви «козацького міфу» в свідомості селян початку ХХ ст., а також в умовах дуже специфічної системи ієрархії, чи й, навіть, повної її відсутності, перетворювалася на своєрідний маркер соціального статусу.

Колос Р.Л., к.іст.н., доцент

Білик Ю.В.

Національна академія сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного

ПІДГОТОВКА ВІЙСЬКОВО-ІНЖЕНЕРНИХ КАДРІВ У ПЕРІОД 1917 – 1921 рр.

Сучасна система підготовки військових інженерів уособлює в собі всі сучасні погляди та досягнення з підготовки військових фахівців, які стояли та стоять на сторожі незалежності нашої держави. Традиції та організація навчання базуються на підвалинах, які були закладені в період збройної боротьби 1917-1921 рр.

До Першої світової війни на території України не функціонувало військово-інженерних навчальних закладів. Тільки в березні 1915 року було засноване Олексіївське військово училище, через те, що фронт відчував потребу у військових інженерах, механіках для діючої армії в місті Києві.

У вересні 1917 року під тиском керівництва Центральної Ради військово міністерство Тимчасового уряду дало згоду на відкриття українського відділу при Олексіївському інженерному училищі. Викладання мало проводитись українською мовою, випускники повинні були служити в українізованих частинах.

Після повстання більшовиків в Петрограді більшість військових училищ колишньої Російської імперії на території України, в тому числі і Олексіївське, фактично припинили існування.

Перша спроба створити в Українській Народній Республіці військово-навчальний заклад, в якому готували б інженерів для війська, пов'язана з ім'ям

Генерального секретаря по справах військових Симона Петлюри. Так, за його наказом від 29 листопада 1917 року (за старим стилем) було призначено виконуючим обов'язки начальника Української інженерної школи інженера полковника Олександра Астаф'єва. В наказі наголошувалося, щоб з 1 січня 1918 року почалася праця з першою сотнею юнкерів. Але подальші події, в тому числі звільнення Симона Петлюри з посади Генерального секретаря по справах військових 18 грудня 1917 року, не дали змоги створити школу.

20 січня 1919 року Директорія, що прийшла до влади в грудні 1918 року, проголосила відновлення Української Народної Республіки. Лідери УНР розуміли необхідність підготовки офіцерських кадрів для молодого українського війська. Український уряд приймає закон про створення військових шкіл, в якому було наголошено на необхідності створити інженерну юнацьку школу з інструкторським старшинським відділом на 150 старшин та 300 юнаків. Під інструкторським старшинським відділом малася на увазі більш ґрунтовна підготовка старшин, направлених з війська для підвищення військової освіти.

Школа була ще в стадії організації, коли її евакуювали з Києва до Кам'янця-Подільського. Тоді, в кінці січня 1919 року, в Кам'янці-Подільському набрали недостатню кількість учнів.

Начальником школи був призначений отаман Геленко, людина інтелігентна, спокійна, дуже тактовна у відношенні до юнаків.

Викладачами в школі були фахівці, які до більшовицького перевороту викладали в Миколаївській інженерній академії в Петрограді. Предмети, що вивчалися в школі були в основному технічні, за програмою Миколаївської Інженерної академії. В той час вивчали такі навчальні дисципліни: фортифікація, фортифікаційне креслення, будівельне мистецтво, будівельне креслення, архітектура, архітектурне креслення, вища математика, нарисна геометрія, топографія, топографічне креслення, хімія, воєнна адміністрація, механіка, воєнна історія, залізничні дороги, мінералогія, фортифікаційні, будівельні та архітектурні проекти.

На початку березня 1919 року школа і інші військові навчальні заклади УНР були залучені до збройної боротьби проти більшовиків.

Внаслідок тяжких боїв під Проскуровом Київська інженерна юнацька школа зазнала величезних втрат.

Після боїв школа опинилася в Луцьку, де була спроба з'єднати її з рештками Чугуївської юнацької пішої школи. 15 травня 1919 року польські війська оволоділи Луцьком і захопили в полон особовий склад школи.

У травні-червні 1919 року розпочалася стабілізація ситуації на фронті, що дало змогу активізувати діяльність військових навчальних закладів. Потреба у старшинах була велика, а напередодні нового наступу українських військ ще посилювалася.

В середині липня 1919 року в Кам'янці-Подільському набрано викладацькі кадри Військової політехніки, куди восени почали приймати юнаків. Вона проіснувала всього більше двох місяців, так і не встигнувши зробити випуску.

1 липня 1919 року начальник Головного управління Генерального штабу армії УНР доповів військовому міністру про необхідність зосередження всіх військових шкіл УНР у місті Кам'янці-Подільському. На той час, як повноцінний військовий підрозділ функціонувала лише одна школа – Житомирська піша, а всі інші було захоплено польськими військами в Луцьку.

У складі новоствореної Спільної військової школи передбачалося мати інженерний відділ-сотню, що складався з трьох част: саперно-дорожньої, телеграфно-телефонної і автомобільно-прожектоосвітньої.

Спільну військову школу в Кам'янці-Подільському створено згідно з наказом Головної команди війська УНР від 8 вересня 1919 року. Її начальником призначили начальника Житомирської пішої юнацької школи полковника Павла Вержбицького. 5 листопада 1919 року відбувся випуск з цієї школи. Пізніше особовий склад Спільної військової школи відправили на фронт приймати участь у бойових діях проти денікінців. В бою під Деражною школа зазнала значних втрат.

У грудні 1919 року Спільна військова школа перестала існувати, її особовий склад перейшов до Юнацького Залізного полку, який брав участь у першому зимовому поході.

Характеризуючи процес підготовки військових інженерів і техніків у період 1917-1921 років слід зауважити, що більшість задуманого тодішнім військовим керівництвом України в галузі військової освіти не вдалося реалізувати через тяжке політичне положення країни, безперервні бойові дії, у яких перебувала Україна майже протягом усього часу визвольних змагань, а також відсутність єдиних поглядів на будівництво збройних сил в українському керівництві.

Лосєв О.С.

Львівський національний університет імені Івана Франка

ОФЦЕРИ РЕЗЕРВУ БУВШОЇ АВСТРО-УГОРСЬКОЇ АРМІЇ – ЯК ОСНОВА ОФЦЕРСЬКОГО КОРПУСУ ГАЛИЦЬКОЇ АРМІЇ. СИСТЕМА ПІДГОТОВКИ ОФЦЕРІВ РЕЗЕРВУ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ АВСТРО- УГОРСЬКОЇ АРМІЇ ПЕРЕДОДНІ ТА В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Ще одним важливим джерелом поповнення командного складу збройних сил, особливо у військовий час, були офіцери резерву. Відповідно до «Військового закону» від 1869 р. і його подальших редакцій, молоді люди які на час призову (рік, коли призовнику виповнюється 21 рік) закінчили повний курс цивільної гімназії або реальної школи і отримали атестат зрілості (т.з. матуру),

мали право вступити на службу на правах «однорічного добровольця». Заявити про таке рішення потрібно було відразу після виповнення 17 річчя. Нагадуємо, що у Австро-Угорщині діяла загальна особиста військова повинність, кожен чоловік здатний носити зброю, на 1 січня року, коли йому виповнювалося 19 років, заносився до списків австрійського або угорського ополчення, де перебував до досягнення 42 річного віку. У 20 років чоловік попадав у списки призовників, а в період з 21 до 23 років він повинен був пройти жеребкування і медичне освідчення, на основі якого визначалася його подальша доля – чинна служба у лавах збройних сил, зарахування у рекрутській запас, або повне звільнення від військової служби. Тут цікаво, що ті чоловіки які не були призвані на службу по медичних показах, або по причині від'їзду за кордон, повинні були на протязі 12 років сплачувати військовий податок. Також комісія розглядала, згідно чинного законодавства, право на тимчасову відстрочку від служби. Наприклад особам, які бажали закінчити навчання, але лише до осені того року, коли їм виповнювалося 23 роки. Строк служби сягав 2-3 роки, залежно від роду зброї.

Основною метою «однорічних добровольців» було протягом одного року пройти військову службу і отримати звання «лейтенанту резерву». У всіх родах військ, крім кавалерії, «однорічники» могли проходити службу і навчання як за державний кошт, так і за власний, у кавалерії – тільки власним коштом. Як проходила підготовка офіцерів резерву? Спочатку «однорічник» проходив звичайну 8 тижневу підготовку у стройовій частині, у період з 1 грудня по 1 червня «однорічників» збирали у спеціальні школи, які відкривалися при всіх полках спільної армії і ландвера, у полках гонведу – при управліннях округів гонведу, у кавалерії і артилерії – при штабах бригад і т.п., де вони проходили програму скороченого курсу військових предметів шкіл кадетів. На чолі таких шкіл ставили відряджених офіцерів у ранзі гауптмана, характер навчання був строго практичним. Після успішного складання іспитів з теоретичних і практичних дисциплін, «однорічники» отримували звання «титулярного фельдфебеля» (з 1909 р. – «кадет-аспірант резерву», з 1912 – «кадет резерву»), і поверталися дослужувати свої строки до своїх частин. Як правило, до 1 січня вони очікували присвоєння звання «фенріх резерву». Після того, звільнившись у резерв, на протязі наступних трьох років, при проходженні обов'язкових військових зборів, вони отримували звання «лейтенант резерву». Якщо «однорічник» не міг скласти випускний іспит, його залишали на другій рік служби, правда повністю за казенний кошт. Якщо ж і після повторного курсу він не міг скласти іспиту, його звільняли у запас на загальних підставах, у званні унтер-офіцера. Загалом за даними 1912 р. щорічно вступало у збройні сили близько 6,5 тисяч «однорічників», 75% з яких успішно здавало іспити.

Цікаво, що саме на останню категорію, офіцерів резерву – випав найбільший тягар Першої світової війни. Якщо вважати, що напередодні війни, кількість

офіцерів чинної служби сягала приблизно 18 тис. а офіцерів резерву близько 14 тис., додати до цього числа всіх офіцерів ландверу, гонведу, звільнених по віку, здоров'ю, і т.п. і знов мобілізованих, то на початок бойових дій чисельність офіцерського складу загалом сягала менше 60 тис. осіб, при збільшенні армії з 400 тис. до 3 мільйонів. Це абсолютно недостатня кількість на таку армію. Також важливо врахувати, що втрати офіцерського складу вже на кінець 1914 р склали тільки вбитими 3168 офіцерів, а вибувшими 22310 офіцерів, тобто майже половину довоєнного офіцерського корпусу. Це привело до пришвидшеної підготовки офіцерських кадрів, до складу яких почали попадати категорії громадян, які до того не могли бути допущені за причин стану здоров'я, соціального статусу, неповної середньої освіти. Проте навіть у таких скрутних умовах система опиралася присвоєнню офіцерського статусу особам з нижніх чинів і унтер-офіцерам, які своєї хоробрістю і особистими якостями доводили право на керування підрозділами рівня взвод-рота. Під час війни з'являється звання «офіцер штельфертретер» – заступник офіцера, що все ж таки не давало право на підвищення.

Офіцерський склад продовжував рости перед усім за рахунок підготовки офіцерів резерву, на кінець 1915 р. офіцерський склад сягав 130 тис. а на 1 жовтня 1918 р. – 188 тис. офіцерів, з яких лише до 35 тис. були чинної служби. Це жодним чином не означає, що офіцери чинної служби почали «нехтувати» своїми обов'язками, просто їх кількості було явно недостатньо, тем більше враховуючи, що більшість пішла на підвищення у зв'язку з зростанням збройних сил, або відведена у тил для підготовки призовного матеріалу. Монархія почала розплачуватися кров'ю на фронті за малий довоєнний військовий бюджет, за непопулярність військової кар'єри у довоєнний час серед середнього класу тощо. Основний тягар виконання бойових завдань на фронті у підрозділах ланки рота - батальйон упав на плечі цивільних людей у військових одностроях офіцерів резерву. Ні один з них не був підвищений у званні протягом всієї війни вище ніж до гауптманна.

Загальні дані про втрати вказують що протягом війни було вбито 15408 офіцерів, 34900 потрапило у полон чи зникло безвісті, до цього можна додати 8000 що вмерли у полоні і 12000 захоплених у полон італійцями при розвалі фронту в кінці жовтня 1918 р., і отримаємо близько 70400 офіцерських втрат.

У своїй більшості офіцерський корпус Австро-Угорської армії до кінця залишався вірним присязі і зміг зберегти високий професіональний рівень.

Магась В.О., к.іст.н., доцент
Житомирський військовий інститут імені С.П. Корольова

БРАТСТВО САМОСТІЙНИКІВ У ПІДРОСІЙСЬКІЙ УКРАЇНІ У 1914 – ЛЮТОМУ 1917 рр.

Напередодні та в роки Першої світової війни зростає політична активність студентської та учнівської молоді, що проявилось в формуванні ними ряду громадсько-політичних організацій, в т.ч. і Братства самостійників. Діяльність Братства самостійників висвітлена в роботах переважно одного дослідника, мемуариста та безпосереднього учасника організації – Р.С. Бжеського. На сучасному етапі існування Братства самостійників в своїх роботах доводять Ф.Г. Турченко та І.Ю. Робак. Їхніми опонентами виступають В.Ф. Солдатенко та В.Ф. Верстюк. С.І. Кот, натомість, починає відлік існування Братства самостійників з 1917 р.

Ідея заснування Братства Самостійників винила в 1912–1913 рр. На майбутніх «братчиків» величезне ідеологічне враження справила брошура Д.І. Донцова «Модерне москвофільство» (1913 р.), що прискорила появу організації. В першій половині 1914 р. в м. Прушків поблизу Варшави група студентів-українців вирішила створити самостійницьку організацію, але установчі збори Братства самостійників відбулися в Києві. На них було присутньо 28 надійних осіб, що пройшли попередню перевірку. Метою існування організації визнавалася боротьба з проросійською орієнтацією української інтелігенції та виховання підрастаючого покоління в дусі націоналістичного самостійництва (на протривагу до москвофільського автономізму). Очолював Братство самостійників В.Д. Отамановський. У січні 1917 р. Київська організація Братства самостійників нараховувала 27 осіб, Чернігівська – 11, Полтавська – 5, Лубенська – 5. Організації існували і по інших містах.

Братчики бойкотували російську культуру та мову. Вживання останньої та відвідування російських культурних заходів допускалося з метою конспірації, за межами України тощо. Наступним напрямом діяльності Братства самостійників стало поширення в російській армії (особливо в частинах з російським етнічним складом) настроїв поразки та розповсюдження відповідної літератури, а також сприяння розкладу армії задля поразки Російської імперії у Першій світовій війні. 1916 р. було налагоджено читання рефератів та проведення дискусій. За допомогою таких форм роботи популяризувалися «Десять заповідей» М.І. Міхновського, вивчалися роботи Д.І. Донцова, І.М. Джиджори тощо.

Організація була цілком таємною. Було вирішено з огляду на досвід РУП та москвофільство української інтелігенції не збільшувати число членів організації та ускладнити можливість вступу до неї. Нові члени приймалися тільки після тривалої перевірки. Суворі конспірація продовжувала зберігатися і після Лютневої революції. Члени Братства самостійників складали присягу в тексті

якої містилося «Десять заповідей» М.І. Міхновського. Крім того, там містилося положення про необхідність не розповідати нікому про його існування доти, доки воно діятиме, а коли воно припинить своє існування не виявляти його живих членів. Натомість самі братчики могли (і повинні були) входити до різних українських партій та організацій, намагаючись обійняти там керівні посади та підтримувати при цьому контакт з Радою Братства, отримуючи від неї інструкції.

Документальним підтвердженням існування Братства самостійників є віднайдені примірники його програми, а також примірник самвидавівського журналу «Вільна думка», котрий видавався в Києві в заснованому самостійниками видавництві «Вернигора» та містив проект програми Ініціативного комітету по створенню української самостійницької спілки, котрий було знайдено серед документів братчика В.М. Еллана-Блакитного в Чернігові. Зазначена програма включала три розділи: 1. національну програму, 2. соціально-політичну програму та 3. тактику. Національна програма визначала кінцеву мету існування організації – створення незалежної суверенної української держави, котра мала включати всю етнографічну територію України. З цією метою якнайширше мала пропагуватися ідея незалежності української держави та організовуватися безперервна боротьба за її реалізацію. В соціально-політичній програмі головною кінцевою метою була побудова соціальної держави. Тактика організації передбачала українізацію всього суспільного життя, боротьбу з «українофільством, що проповідує русофільські тенденції серед української демократії», контактування тільки з тими національними групами, котрі визнають право українського народу на незалежність та ведення активної боротьби з політикою денационалізації української нації, зокрема актуальною визнавалася тактика бойкоту російської культури на території України.

Підтверджують існування таємної організації української націоналістичної молоді в Києві спогади А.І. Франко-Ключко. В них вона подає фрагментарні відомості про свою участь в діяльності такої організації в період після Брусилівського прориву. Метою цієї організації була боротьба за вільну та незалежну Україну. Товариство поширювало «Десять заповідей» М.І. Міхновського. На зібраннях учасники обговорювали плани діяльності та проектували напрями подальшої практичної роботи. На одному з засідань з промовою виступив «молодий офіцер», що звернув увагу на кризовий стан Російської імперії та існування унікальної можливості для повалення самодержавного ладу. Він вказав на необхідність якнайшвидшого найширшого створення осередків організації по містах і селах, серед усіх соціальних прошарків задля поширення національної свідомості, пропаганди та об'єднання.

Таким чином, діяльність Братства самостійників сприяла політичній соціалізації та кристалізації політичних поглядів молоді, котра взяла активну участь у національно-визвольних змаганнях в період Української революції 1917-1921 рр.

ЗОВНІШНЯ РОЗВІДКА УНР

Після революції 1917 року українці отримали шанс створити свою державу - було проголошено Українську Народну Республіку. У час становлення української держави зовнішня розвідка мала дуже важливе значення тому, що всебічне розвідувальне вивчення країн-сусідів та інших іноземних держав спрямоване на підтримку союзних українським політичних сил та протидію агресивним планам стосовно України. Питання становлення і діяльності української зовнішньої розвідки у зазначений період є актуальним у контексті військової політики доби УНР.

Центральна Рада лише частково заклала підвалини для зовнішньополітичної діяльності УНР – встановлено дипломатичні відносини з рядом країн та прикріплено до них військовий аташат, але даний процес перервався через гетьманський переворот.

Як тільки відновилась УНР, її одразу оточили ворожі держави, а їхні спецслужби почали нищпорити територією України, домагаючись дестабілізації обстановки та повалення української влади. Головними ворогами були радянські спецслужби: Всеросійська надзвичайна комісія (ВНК), Всеукраїнська надзвичайна комісія (ВУНК), військова спецслужба Червоної армії. Активно діяло на повалення існуючої влади і комуністичне підпілля: Зафронтове бюро ЦК КП(б)У, "Закордот".

"Політичний департамент" (ПД), створений при Міністерстві внутрішніх справ УНР, мав такі головні завдання: виявлення і припинення антидержавницької діяльності з боку політичних противників УНР, боротьба зі шпигунством, вивчення тилу противника та його військ. Виконував він і розвідувальну роботу щодо країн-потенційних противників УНР та можливих союзників. Для співробітників ПД була розроблена "Інструкція по збиранню інформації". Згідно з нею, одним із семи підрозділів був відділ закордонної інформації (ВЗІ), де використовувались класичні для спецслужб того часу методи і засоби діяльності, основними з яких були таємна агентура та її конспіративне впровадження і використання, також вивчення вітчизняної і закордонної преси. ВЗІ формувався у край несприятливих умовах, однак таки вдалося налагодити агентурну мережу у сферах зон Антанти, Добровольчої та польської армій (Одеса); румунської (Румунія) та більшовицької (Київ) армій. У різні періоди ВЗІ очолювали А.Ткачук, Д.Левицький (1919 р.), Теодорович (1920 р.). ВЗІ у задовільних обсягах забезпечував інформацією лідерів УНР стосовно антидержавницьких політичних сил та рухів, що діяли проти неї на території України та за її межами. Використовуючи оперативні можливості відділу, голова

Директорії С.Петлюра вивчав ставлення урядів, політичних й ділових кіл ряду західних держав до проблем України та реалізовував задуми щодо відповідного впливу на політиків. Не вдалось ВЗІ здійснити у достатній мірі агентурне проникнення в більшовицькі партійні та урядові структури, в радянські органи безпеки та їх агентурний апарат.

Директорія також створила Інформбюро – спеціальний підрозділ МВС, серед завдань якого були: боротьба зі шпигунством з боку інших держав як на терені УНР, так і за кордоном; боротьба з ворожою агітацією і пропагандою у військових частинах та установах, яка загрожувала силі та цілісності Армії УНР; організація та проведення агентурної розвідки в інших державах, тобто такі функціональні завдання, котрі притаманні зовнішній розвідці.

Конфіденційна інформація урядовим структурам УНР надавалась також від співробітників військового аташату та цивільних дипломатів. Керівний документ військового аташату України (таємна "Інструкція для військових агентів і для осіб, котрі їх заступають") наголошував на необхідності не обмежуватися лише збором відомостей про стан іноземних збройних сил. Військові агенти зобов'язувалися надсилати до Генштабу УНР усі найважливіші законодавчі акти, військові та залізничні бюджети країни перебування, картографічні видання іноземних держав, супроводжуючи ці матеріали власними аналітичними викладками і поясненнями.

Крім військових аташе, при представництвах запроваджувалися військово-дипломатичні відділи або секції, яким вдавалось збирати конфіденційну інформацію для підтримки делегацій республіки на міжнародних переговорах. Завдяки їх роботі було з'ясовано військово-політичну ситуацію на Балканах і стан збройних сил балканських держав, зібрано значні відомості про оборонну доктрину, організацію частин і з'єднань, озброєння та можливості військової промисловості, мобілізаційний контингент, дислокацію з'єднань і залоги, командний склад збройних сил Болгарії, Угорщини, Чехословаччини, Югославії, Румунії.

Ще одним важливим напрямом діяльності зовнішньої розвідки УНР було забезпечення можливості закупки зброї закордоном, що само по собі вимагало володіння докладною інформацією про становище в країні перебування, застосування специфічних методів роботи.

Агентура зовнішньої розвідки УНР нараховувала до 350 закордонних агентів по країнам Європи (станом на червень 1920 р.). Для організації їх діяльності виділялися величезні суми із таємного фонду Директорії.

Українські військові спецслужби намагалися вирішувати і питання контррозвідувального забезпечення закордонних закладів УНР. Але здійснювані в цьому напрямку заходи мали періодичний характер, що зумовлювалося важкими взаємовідносинами з іноземними державами під час бойових дій, а

також тим, що головні сили контррозвідки зосереджувалися на фронтних проблемах і відповідній роботі в межах республіки.

Таким чином, вищому керівництву УНР, не зважаючи на короткий період існування республіки, вдалось налагодити діяльність зовнішньої розвідки. Загалом, використання зовнішньо-розвідувальних даних сприяли правильним рішенням щодо проблемних питань політики, але не завжди. До того ж, внутрішньополітична нестабільність, суперечності і проблеми серед керівництва УНР та постійний тиск з-за кордону спричинили поразку Директорії.

Марченко Я.В., к.іст.н.

Національна академія сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного

ОСОБЛИВОСТІ БУДІВНИЦТВА НАЦІОНАЛЬНОЇ АРМІЇ ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНИМ ПРОВОДОМ ЗУНР

Від перших днів утворення Західно-Української Народної Республіки молодій українській державі довелося відстоювати свою незалежність, вести напружену збройну боротьбу проти агресії з боку сусідньої Польщі, яка намагалася приєднати “східні креси” – територію Східної Галичини й Волині. Відтак військово-політичний провід ЗУНР змушений був розробляти воєнну доктрину та стратегічну концепцію, а на їх основі розгорнути військове будівництво та закладати основи стратегії, оперативного мистецтва і тактики Галицької армії в українсько-польській війні.

Формуючи у листопаді-грудні 1918 р. збройні сили ЗУНР – Галицьку армію, військове керівництво, зокрема Державний секретар Військових Справ полковник Д. Вітовський і командувач армії генерал М. Омелянович-Павленко намагалися врахувати важливі складові воєнної стратегії: питання теорії і практики підготовки збройних сил до війни, планування і ведення війни, стратегічних воєнних операцій, роль моральних чинників у підготовці особового складу до бойових дій. Все це відіграло позитивну роль і позначилося у ході Вовчухівської, а згодом Чортківської операцій.

Будівництво Галицької армії відбувалось у складних умовах українсько-польського протистояння в ході практично безупинних бойових дій за умови відсутності сильних державних інституцій, слабкої, підірваної воєнними діями економіки.

Недооцінивши силу опору польського населення, передусім Львова та Перемишля, провід ЗУНР розраховував перебрати і втримати владу у містах Східної Галичини лише силами невеликих військових формувань, передусім полку Українських Січових Стрільців та добровольців. Часткова ж мобілізація була оголошена лише 13 листопада 1918 року, тобто майже через два тижні з

Листопадового Зриву, в той час, як поляки оголосили мобілізацію вже 4 листопада. Незважаючи на активні зусилля військово-політичного проводу ЗУНР зі створення війська, станом на 21 листопада 1918 року галичани мали у військових формуваннях лише 3300 осіб, з них 2000 – особовий склад полку Українських Січових Стрільців.

Підрозділи Галицької армії на початковому етапі українсько-польської війни часто формувались стихійно, без зв'язку із Начальною командою Галицької армії, діяли автономно. Лише із створенням обласних, окружних та повітових військових команд процес творення галицького війська набув організованих форм.

Слабким місцем Галицької армії впродовж практично всього періоду її існування була недостатня кількість офіцерів, співвідношення яких до рядових вояків складало близько 1 офіцера до 70 солдат, при показнику 1 офіцер до 20-30 солдат у польському війську. На 30 генералів у польському війську на галицькому фронті галичани мали лише 2 наддніпрянських генералів. На початковому етапі будівництва Галицької армії переважна більшість галицьких офіцерів були із запасу, не мали достатнього бойового досвіду, що ставило у невідповідні умови ГА порівняно із польським військом.

Формування Галицької армії відбувалось за відсутності підтримки західних країн, які просто “не бачили” ЗУНР на мапі повоєнного світу. Допомога ж з Наддніпрянської України була явно недостатня з огляду на те, що й сама УНР боролась за виживання.

Проте, на відміну від провідників УНР, які визначили територіально-міліційний принцип комплектування армії основним для створення військової організації, військово-політичне керівництво ЗУНР з перших днів активно взялося формувати боєздатні національні збройні сили. У листопаді-грудні 1918 року було створено близько 20 бойових груп. З прибуттям до ГА досвідчених фронткових та штабних офіцерів із Наддніпрянської України у січні – лютому 1919 року бойові групи реорганізовані у 12 бригад, що увійшли до 3 галицьких корпусів. Структура бригад розроблялась з огляду на маневрений характер українсько-польської війни, включала в себе 3-4 стрілецьких курені та гарматний полк. Вона добре показала себе під час Вовчухівської та пізніше Чортківської операцій ГА.

Галицька армія мала у своєму складі роди військ, характерні на той час для більшості європейських армій. Питома вага піхоти складала близько 60 % загальної чисельності війська. Артилерія була також у достатньо задовільному стані – 12 гарматних полків у складі бригад та армійська артилерія, хоча останньої було замало. Разом з тим недостатня кількість кінноти негативно впливала на спроможність галичан вести успішні високоманеврені бойові дії. Лише навесні 1919 року військово-політичний провід ЗУНР приступив до

активного формування кінних частин. Авіація Галицької армії через свій незадовільний стан не могла активно вплинути на хід бойових дій.

У червні 1919 року розпочалося формування ще двох нових корпусів по чотири бригади в кожному та двох бригад для посилення вже створених корпусів, проте через недостатню кількість зброї та боєприпасів цей процес так і не був завершений.

Незважаючи на цілу низку несприятливих факторів, військово-політичному проводу ЗУНР вдалося створити боєздатні збройні сили – Галицьку Армію, яка в окремі періоди свого існування досягала чисельності за різними оцінками 60-100 тисяч вояків і зробила захоплення «східних кресів» поляками справою досить непевною і майже безнадійною.

Лише прибуття на фронт добре озброєної та вишколеної армії Галлера, потужна підтримка Польщі з боку західних країн як на дипломатичному фронті, так і в плані будівництва польської держави та її збройних сил, призвели врешті-решт до поразки ЗУНР в українсько-польській війні.

Мелешко Я.Г.

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

БРЕСТ-ЛИТОВСЬКИЙ МИРНИЙ ДОГОВІР «ХЛІБНИЙ МИР»

7 листопада 1917 року збройний переворот в Росії повалив тимчасовий уряд. Влада перейшла з рук представників дворянської адміністрації в руки більшовиків. Пролетаріат, очолив Ульянов Ленін з його подачі 10 листопада 1917 року II Всеросійський з'їзд Рад, прийняв так званий «Декрет про Мир».

У цьому документі була потреба більшовиків, без нього неможливо було побудувати комунізм на виснажених Першою світовою війною руїнах самодержавства. Ленін зробив все щоб дезорієнтувати фронт, і одним з його гасел була пропганда припинення війни без анексій і контребуцій. Влада Рад запропонувала конфліктуючим сторонам розпочати мирні переговори. Німці погодилися на переговори, у них був свій інтерес, переговори почалися в Брест-Литовській фортеці. Вона на той час належала Росії, але була окупованою німцями.

Після жовтневого перевороту Центральна Рада зайняла нейтральну позицію в боях Першої світової війни. Однак незабаром армія УНР розпочала активні бойові дії. Солдати змогли встановити владу УНР на більшій частині української території. Верховенство Центральної Ради визнали на Київщині, Катеринославщині, в Одесі, в Полтаві і в інших містах і селах країни. А вже 20 листопада 1917 року в Києві, Центральна Рада проголосила III Універсал, документ визначав статус республіки. Україна тепер стала автономією, формально не розриваючи зв'язки з Росією. Однак дізнавшись про старт мирних

переговорів, у Брест-Литовську між більшовиками та країнами Четверного союзу: Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною, уряд УНР обурився. Лідери політичних партій заявили, що Україна як автономна держава і учасник Першої світової війни, мала право на своє представництво. 15 грудня 1917 року розпочалася VIII сесія Центральної Ради. Після бурхливих дебатів було вирішено послати до Брест-Литовська свою делегацію. Очолив її Всеволод Голубович. 1 січня 1918 року, делегація від Центральної Ради прибула в Брест-Литовськ. В її склад ввійшли прем'єр-міністр УНР Всеволод Голубович також дипломати Микола Левицький, Михайло Полох і Микола Сиврюк. Це була перша делегація Центральної Ради, яка безпосередньо ще не вела переговорів про підписання миру, а проводила лише дипломатичний зондаж.

Все ж 9 січня 1918 року переговори розпочалися. На пленарному засіданні 10 січня постало питання про правомочність делегації Центральної Ради: чи вважати її окремою, чи секцією російської делегації. Л. Троцький сказав: «... що Україна зможе визначитися бо ми визнаємо народовиявлення». Він мав на увазі не уряд Києва, а Харківське більшовицьке.

24 січня 1918 року в Києві Центральна Рада своїм IV Універсалом проголосила Україну незалежною державою. Маючи при собі цей документ представники УНР в Брест-Литовську звернулися до лідерів Четверного союзу з проханням визнати самостійність країни, продовжити діалог про мир і захистити Україну від російської агресії.

З боку Четверного союзу, українських дипломатів, допустив до діалогу міністр закордонних справ Австро-Угорщини Оттокар Чернін фон унд цу Худеніц. Оттокар Чернін заявив, що УНР безсумнівно суверенна держава і може самостійно укладати міжнародні договори. 9 лютого 1918 року між УНР і державами Німецького блоку був підписаний договір про мир.

По-перше це був не односторонній договір і вигідний не тільки центральним державам. Його готували кілька комісій - фінансова, економічна, політична і військова, вони напрацьовували певні умови. Було отримано найважливіший результат визнання УНР як самостійної держави. Україна стала суб'єктом міжнародного права.

По-друге були укладені юридичні договори, про права громадян, були підписані торговельні угоди про постачання української сировини і зерна пшениці, ячменю, жита в центральні держави, а ті в свою чергу зобов'язались поставляти сільгоспмашини, різні деталі і техніку.

По-третє також підписали фінансові угоди, які були юридично визнані іншими державами, а також була обіцяна військова допомога.

За світове визнання УНР, Центральна Рада зобов'язалася в першій половині 1918 року надати Німеччині та Австро-Угорщини 60 млн. пудів хліба, 2750000 пудів м'яса в живій вазі, а також експортувати інші види сільськогосподарської

промислової продукції. В історії Брест-Литовський мирний договір, отримав назву «Хлібний мир». Це був перший мир, в Першій світовій війні, який уклала УНР. Вигода для України була в тому, що їй повернули частину споконвічної території, а саме Холмщину і Підляшчя. Крім того окремий особливий статус отримали Західноукраїнські землі – Галичина і Північна Буковина. 3 березня 1918 року згоду про мир, Четверного союзу, підписала офіційно і радянська делегація. В одній зі статей Росія взяла на себе зобов'язання відокремити від своєї території Україну, також вивести війська Червоної Армії за межі УНР. Припинити агітацію і пропаганду проти чинного уряду і укласти з ним мир. Але, як де-факто, більшовики продовжували наступ. Після підписання Брестського мирного договору за підтримки союзників, німців та австрійців, відбулося звільнення території УНР від більшовиків. 1 березня 1918 був звільнений Київ. До кінця квітня звільнена практично вся територія України. Українська сторона взялася за виконання своїх зобов'язань, почала поставки продовольства в Німеччину. Але звичайно виконати всі умови в той час було дуже важко, війна, революція, значною мірою не налагоджена система. Тому виконати в повному обсязі те, що було обумовлено, українська влада не змогла. Ось чому надалі німці зробили ставку на Гетьмана Скоропатського і підтримали його. Наступною епохою української революції став гетьманат.

Договір країн Четверного союзу про мир з УНР 9 лютого 1918 року, всього лиш на деякий час врятував Україну від повного поглинання більшовицькою Росією. Нині політологи кажуть, що Брест-Литовський мирний договір став успіхом молоді української дипломатії часів революції 1917–1921 років. Це був перший крок в міжнародно-правовому визнанні України, як незалежної держави.

Райківський І.Я., д.іст.н., професор
Прикарпатський національний університет імені В.Стефаника

СТАВЛЕННЯ ГАЛИЦЬКИХ СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТІВ ДО УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКОВОГО БУДІВНИЦТВА (1918–1921 рр.)

УСДП взяла активну участь в українській революції 1917–1921 рр., виявила поступливість і вміння йти на компроміс у процесі формування органів державної влади ЗУНР. До Акту злуки УНР і ЗУНР у Києві в січні 1919 р. партія підтримувала галицький уряд (зокрема, до нього входив соціал-демократ А.Чернецький, а один із лідерів УСДП С.Вітик очолював Дрогобицьку повітову УНРаду тощо). Однак до повного об'єднання справа не дійшла. В умовах, коли далі існували два уряди – УНР і Західної Облaстi (ЗО) УНР, дві політики, галицькі соціал-демократи виступали за створення єдиного соціалістичного уряду в Україні. Вони підтримували діяльність соціалістичних урядів Директорії УНР, а до їх складу в 1919–1920 рр. входили діячі УСДП В. Темницький,

О. Безпалко, В. Старосольський, С. Вітик. Підтримавши курс на польсько-українське зближення, галицька УСДП рішуче засудила квітневий 1920 р. Варшавський договір. УСДП відзначала недемократичний характер угоди, за якою до Польщі відходили “території з більшістю українського населення за ціну увільнення кількох губерній Придніпрянщини від большевицької влади!” (Вперед. – Львів, 1920. – 30 квітня). Водночас газета УСДП “Вперед” 30 липня 1920 р. писала, що “сама ідея незалежності України не вбита”, і “невдача дотикає тільки переведення, а не саму ідею”.

Поразка національно-визвольних змагань спричинила зневіру УСДП у політичних концепціях лідера Директорії УНР С.Петлюри, що з метою продовження національно-визвольної боротьби пожертвував Східною Галичиною, та президента ЗУНР Є. Петрушевича, змушеного діяти в еміграції після збройного встановлення в краї польської влади влітку 1919 р. (хоча в міжнародно-правовому аспекті його статус був невизначений до березня 1923 р.). Це стало причиною ліворадикальної еволюції УСДП із середини 1920 р., що призвело до переходу партії в комуністичний табір на VI з’їзді у Львові в березні 1923 р. Як наслідок, польська влада заборонила діяльність прокомуністичної УСДП на початку 1924 р. Партія була відновлена на старих, соціал-демократичних позиціях лише в кінці 1928 р., але вже не мала впливових позицій у партійно-політичному житті Галичини, як це було раніше, зокрема в період існування ЗУНР. Відомий діяч ЗУНР націонал-демократ Л. Цегельський змушений був визнати, що соціал-демократи “тримали нафтовий (Дрогобицько-Бориславський. – І.Р.) район у своїй силі”, тут “все було по-їхньому”.

Під цим кутом зору ставлення галицьких соціал-демократів до національного військового будівництва періоду української революції змінювалося. Після створення ЗУНР соціал-демократи підтримали українські органи влади та Українську Галицьку Армію (УГА), що уславилася у збройній боротьбі з поляками, з їх спробою анексувати українські етнічні землі Східної Галичини. Для політичного тиску на уряд ЗУНР соціал-демократи використовували Селянсько-робітничий союз (СРС), заснований у Станиславові в кінці 1918 р., щоб мирним шляхом домогтися здійснення своїх вимог – побудови незалежної соборної соціалістичної Української держави. За підрахунками львівського дослідника О. Павлишина, серед 168 депутатів з жовтня 1918 р. по червень 1919 р., партійність яких вдалося встановити, до УСДП входило 24 чол. Партія рішуче засудила революційні виступи проти уряду ЗУНР. У зв’язку з повстанням 14–15 квітня 1919 р. в Дрогобичі, яке було підняте комуністами, місцевий часопис під ідейним впливом УСДП писав, що “несовісні, а по части нерозважні одиниці... на задах армії піднесли зрадницький меч на власного брата... Тільки в законодатній дорозі, і то поступово, усунути можна лихі пережитки старої системи...”

На відміну від наддніпрянських соціал-демократів, які не приділяли належної уваги розбудові національної армії (згадаймо хоча б позицію одного з лідерів

української революції, діяча УСДРП В.Винниченка, з його ідеєю, що армію в УНР замінить народна міліція), галицька УСДП розуміла важливість процесу формування українських збройних сил. Галицькі соціал-демократи були серед засновників двохтисячного легіону Українських січових стрільців (УСС) у складі австрійського війська на початку Першої світової війни, що мав стати зародком майбутньої національної армії. Так, М.Стронський, І.Сіак, П.Дідушок, Т.Мелень та ін. служили старшинами в лавах УСС, а В.Старосольський був постійним відпоручником Бойової управи при легіоні. “Україна веде і буде вести війну ... з московським большевизмом, – писав “Дрогобицький листок” 4 березня 1919 р., – бо він є ворогом ... самостійної Української держави”. У національно-визвольній боротьбі проти російського більшовизму і білогвардійського руху, поляків та ін., на думку галицьких соціал-демократів, важливе значення мали українські збройні формування, зокрема УГА, створення і діяльність якої партія в цілому підтримувала.

Виступаючи на Трудовому конгресі в Києві 23 січня 1919 р., головуючий, відомий діяч УСДП С.Вітик наголосив на важливості “справи національної оборони краю, який знаходиться під загрозою нападу наших ворогів”. Захист національних кордонів здійснювала українські армії ЗУНР і УНР, у Галичині – УГА. Щоправда, галицька УСДП не позбулася ілюзій, притаманних українським соціалістам на Наддніпрянщині, що в майбутньому соціалістичному суспільстві в Україні армія буде не потрібна, бо соціалізм передбачає справедливе співжиття народів, без будь-яких взаємних територіальних претензій. На конференції УСДП у Станиславові 28–29 березня у Станиславові доповідач з військового питання О.Устиянович домагався демократизації УГА та оподаткування націй, що “не виконують військової повинності в українській армії”. Після закінчення війни, переконував він, постійну армію мала замінити народна міліція.

Отже, галицькі соціал-демократи зробили певний внесок у військово-будівництво періоду ЗУНР, але помилково вважали, що українська армія в майбутньому соціалістичному суспільстві взагалі не буде потрібна.

Слободянюк М.В.

Національна академія сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного

«УКРАЇНСЬКІ» ПОЛКИ АВСТРО-УГОРСЬКОЇ АРМІЇ ЯК БАЗА РОЗГОРТАННЯ ГАЛИЦЬКОЇ АРМІЇ ЗУНР

Досвід наукового дослідження виникнення та становлення армій нових національних держав, які виникали в результаті революційних подій, показує, що на них сильний вплив оказали військові правила та традиції організації війська попередніх імперій. Не винятком стала й Українська революція 1917 року на

Великій Україні та 1918 року в Галичині. Про це писали свого часу українські військові історики, як, наприклад, Лев Шанковський, який досить детально пояснив хід формування частин Галицької Армії на основі запасних полків австрійської армії в Галичині. Однак до сих пір в українській історіографії недостатньо розуміють специфіку організації австрійської армії, тому часто переносять на ці процеси правила та традиції російської імператорської армії, що приводить до спотворення самих результатів дослідження.

Одним з розповсюджених термінів серед українських військових досліджень є згадка про так звані «українські» полки у Австро-Угорській армії. Під цим терміном розуміють полки, австро-угорської армії, в основному укомплектовані солдатами, призваними на службу з Галичини української (русинської) національності. Передумовою цього став територіальний принцип комплектування австрійської армії, який зародився у XVII столітті. Відповідно до нього кожному полку піхоти виділявся округ поповнення (*ergänzungsbezirk*) для здійснення залучення до полку солдатів різними способами. Такий принцип комплектування зберігався до краху Австро-Угорської монархії 1918 року. В результаті національний склад чоловічого населення цих округів й визначав в основному національний склад тих чи інших полків піхоти та ляндрверу.

Деякі науковці, вслід за Л. Шанковським, навіть пишуть про «спокоєвіку «українські» полки австро-угорської армії. Однак це, на жаль, не відповідає дійсності. Так звані «українські» полки не були створені такими. Первісно це були німецькі, валлонські, італійські полки. Однак в результаті військово-політичних процесів, які відбувалися в Австрійській монархії та воєн, які вона вели протягом XVIII–XIX століть, коли джерела комплектування цих полків змінилися, вони стали поповнюватися з Галичини і перетворилися на «українські».

У мирний час у вказаних центрах комплектування знаходилося командування поповнень (офіцери та інструктори з числа унтер-офіцерів), завданням яких був збір рекрутів (призов та мобілізацію проводили органи місцевої влади) та їх початкове військово-навчання. Для проведення занять у центрі комплектування практично завжди (винятки були рідкісними) був розташований один батальйон полку, на базі якого і проходило навчання рекрутів. Після проходження первісної підготовки солдат розподіляли по батальйонах та ротах полку, і там вже вони проходили остаточне навчання військовій справі. Сам полк міг бути розташований також у центрі комплектування, або знаходитися на пості в інших містах імперії чи на війні. Коли полк вибував на війну його центр комплектування, який залишався на місці, формувал підрозділи поповнення для свого полку, які регулярно відправляв на фронт у тимчасових підрозділах. При цьому ця навчальна частина полку отримувала назву навчального полку (ерзац-регімент) з тим самим номером, що і материнський полк. Ця обставина, на жаль, часто і вводить в оману дослідників,

які уявляють собі полк, хоча насправді це – лише навчальна частина. Про це згадував у своїй праці ще Шанковський, але помилок у працях сучасних істориків менше не стало. Тому жодного реального «українського» полку піхоти австрійської армії до 1 листопада 1918 року в Галичині не було.

З початком Першої світової війни цей механізм в Галичині був частково зруйнований, через те, що російські війська 1914 року захопили більшість території Галичини. Ситуація стала потроху виправлятися починаючи з 1917 року. Тому до листопада 1918 року частина полків з Галичини змогли повернути свої кадри у місця свого по стійного розташування (у Львові кадр полку піхоти № 15 та полку стрільців № 19; у Коломиї кадр полку піхоти № 24 та полку стрільців № 36; у Станіславові кадр полку піхоти № 95 та полку стрільців № 20; у Золочеві кадр полку стрільців № 35). На жаль, більшість кадрів полків піхоти з Галичини так і не попала до листопада 1918 року на свої старі місця. А ті полки, кадри яких повернулися на старі місця в подальшому й стали основою формування Галицької Армії. На основі ерзац-регіменту полку піхоти № 15 у Львові сформували спочатку український полк князя Льва, український 19-й полк стрільців. В Бережанах сформували кіш піхотного полку. В Золочеві сформували кіш піхотного полку та кіш гарматного полку; Коломия дала українські кіш 24-го полку піхоти та кіш 36-го полку стрільців; у Самборі сформували кіш піхотного полку. Станіслав сформував кіш двох полків, полку УСС, а Стрий став кошем піхотного полку.

Таке формування стало можливим завдяки наявності у цих місцях бази для розгортання частин Галицької Армії, створену ще австрійською військовою владою (казарми, склади з обмундируванням, озброєнням, продовольством, наявність досвідчених інструкторів з числа українських офіцерів та унтер-офіцерів). Також для швидкої мобілізації українців у Галицьку Армію нові військові влади ЗУНР використали вже існуючий апарат призову австрійської імперії, який і у листопаді-грудні 1918 року і на початку 1919 року працював справно, незважаючи на спроби саботажу з боку польських чиновників.

Таким чином, можна сміливо стверджувати, що створена за роки австрійського правління в Галичині військова інфраструктура, незважаючи на її часткове руйнування протягом Першої світової війни, змогла стати основою, базою для розгортання з вибухом революції в Галичині 1 листопада 1918 року та проголошенням далі ЗУНР української національної революційної Галицької Армії, яка боролася до останнього за державну незалежність України.

Стецюк В.Б., к.іст. н.
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка

ПЕРЕДУМОВИ СТВОРЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ГЕТЬМАНСЬКИХ ДОБРОВОЛЬЧИХ ДРУЖИН (НА ПРИКЛАДІ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОЇ ДРУЖИНИ)

17 листопада 1918 р. Рада Міністрів Української Держави прийняла закон про формування добровольчих дружин «для підтримання законності та порядку». Дружини передбачалось створити в містах і містечках, вони мали складатись з постійного складу та дружинників, котрі повинні були поповнювати дружину в надзвичайних ситуаціях. Постійний склад дружин повинен був отримувати платню, для чого мали бути виділені відповідні кошти з бюджетів місцевих органів влади. Зброю та військоове майно планувалось передати зі складів Військового міністерства після відповідних запитів начальників дружин, завірених губернськими старостами. Організаційно дружини повинні були поділятись на відділи, кількість та склад яких в кожному конкретному випадку мало визначати командування.

21 жовтня кам'янецький повітовий староста О. Подерні опублікував звернення, в якому доводив необхідність сили, котра «могла б реально підтримувати лад і оберігати персональну і майнову безпеку громадян». На думку керівника повіту, такою силою «могли б стати добровольчі організації, що складаються з хліборобів у повіті та інтелігенції в місті».

Для формування дружини було створено спеціальну комісію, до складу якої увійшли командири дислокованих в місті військових частин, посадовці державної варти, представники судової влади, міського і земського самоврядування, очільники громадських організацій.

У ході засідань комісії було розроблено план «організації охрани порядку и спокойствия в городе», за виконання якого відповідав начальник оборони міста підполковник С.А. Ришков та 14 районних начальників (усі – кадрові офіцери). Почалось створення сигнальних пунктів на дзвіницях церков. Перед губернською ревізійною комісією було піднято питання про ревізію будинку для розміщення лазарету дружини. Комісія також запропонувала міській думі вжити ряд заходів: поновити цілодобове освітлення вулиць, розробити проект створення районних комітетів для координації дій з місцевим населення, асигнувати 20 тис. карб. на термінові витрати в період формування дружин та проведення ними операцій.

За неповний місяць до складу дружини записалось 69 осіб, з якими 6 листопада розпочали стройові заняття. Однак плани місцевого керівництва йшли далі – «вооружить до двух тысяч дружинников, для чего потребуется две

тисячи винтовок, двести сорок тисяч патронів к ним, двадцять пулеметів и сто двадцать пулеметных лент».

Дружина, окрім районних загонів, включала кулеметну команду та легку артилерійську батарею. Кулеметна команда, у порівнянні з аналогічним підрозділом царської армії, мала шістнадцять кулеметів системи Максима замість восьми, десять офіцерів замість трьох, а за кількістю коней наближалась до кінно-кулеметної команди кавалерійської дивізії, що дозволяє припустити, що команда призначалась для оперативного посилення добровольців у різних районах міста.

На шляху формування добровольчої дружини одразу постало чимало труднощів, зумовлених переважно вимогами державного керівництва щодо їх створення у відриві від армії та правоохоронних структур. Районні начальники та їх штаби не мали в своєму розпорядженні приміщень і змушені були звертатись до державної варти з проханням прийняти на зберігання зброю та боєприпаси. Мали проблеми із забезпеченням кіньми. Зазначені труднощі призвели до того, що формування дружини не було завершено – замість запланованих 14 відділів зафіксовано функціонування лише п'яти.

Кам'янецька дружина не протидіяла переходу влади до республіканських властей. 27-28 листопада окремі її відділи були роззброєні формуваннями, що стали на бік УНР, однак ще 26 листопада начальник дружини віддав наказ про її розформування. Згідно цього наказу дружина підлягала цілковитій ліквідації, зброя, спорядження, боєприпаси та інше казенне майно здавались представникам 7-го пішого полку, а артилерійське майно батареї – 4-му кінно-гарматному полку.

Специфічною рисою подільського «добровольства» стало те, що на пропозицію влади жваво відгукнулись представники опозиційних політичних сил. 7 листопада Президія Українського Національного Союзу на Поділлі надіслала начальнику добровольчих дружин губернії листа, в якому повідомляла, що готова сформувати «Українську охочекомонну дружину». В листі пропонувалось затвердити штат новоствореної частини в складі 3 піших, кінної, кулеметно-технічної та обозної чот та офіційно прийняти на службу п'ять запропонованих УНС старшин.

Унікальною віхою в історії добровольчих дружин є створення добровольчої сотні зі студентів Кам'янець-Подільського державного українського університету. Можна припустити, що сотня відділилась від Української охочекомонної дружини після запису достатньої кількості бажаючих. Очолив підрозділ студент історико-філологічного факультету Степан Грещенко. Єдиний відомий список добровольців нараховує 47 прізвищ, однак наявність викреслень та повністю стерті прізвища (список написано олівцем) наводять на думку, що чисельний склад сотні не був сталим. Постійно в складі підрозділу навряд чи перебувало більше 40-50 осіб. Доказом цього є рапорт на ім'я інспектора варти з

проханням доставити в помешкання сотні ліжка або 40 матраців, а також одну польову кухню.

Очевидно, місцева влада Директорії розглядала студентську сотню як особливо надійну частину – показово, що саме їй було вирішено передати кулемети кулеметної команди «гетьманської» добровольчої дружини. Щоправда, про бойову службу сотні нічого не відомо, за винятком факту, що в ніч з 27 на 28 листопада вона роззбріла постійний склад 1-го відділу добровольчої дружини.

Стукаліна Н.Т., к.іст.н., доцент
Національна академія сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного

ПОЛІТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ НАЦІОНАЛЬНОГО ВІЙСЬКОВОГО БУДІВНИЦТВА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

Проголошення IV Універсалом державної незалежності Української Народної Республіки 22 січня 1918 року мало вирішальний вплив на розвиток подій в українських землях Австро-Угорщини. З утворенням УНР західноукраїнські політичні партії сприйняли українську революцію як початок здійснення найвищого ідеалу українського народу – досягнення державної незалежності і соборності.

Деякі галицько-українські політики, побачивши, що Австрія не збирається виконувати свої обіцянки, згідно таємних статей Брестського договору, стали розробляти шляхи самостійного розв'язання західноукраїнського питання. В серпні 1918 року у Львові відбулися наради, на яких обговорювалися питання про організацію адміністрації і війська, яке мало здобути Львів і Східну Галичину в цілому для створення української державності, тому що виникло побоювання можливості захоплення Галичини поляками і проголошення ними власної держави. Спираючись на маніфест цісаря, Українська парламентська репрезентація зібралася 18 жовтня 1918 року у Львові, щоб застосувати його відносно українського народу. На нараду прибули всі українські послы віденського парламенту, члени палат галицького та буковинського сеймів, церковні ієрархи, представники усіх політичних партій Галичини і Буковини. На нараді було вирішено проголосити Західноукраїнську державу й обрано Національну раду, як найвищий представницький орган краю.

19 жовтня відбувся так званий з'їзд мужів довіри. На нього, крім учасників наради, прибули декілька тисяч представників усіх верств населення. На нараді було проголошено українську автономну державність у складі Австро-Угорської імперії.

Тим часом польська буржуазія, яка марила відновленням Речі Посполитої в кордонах до її поділів у XVIII столітті, за підтримки Антанти і США, утворила в

Кракові із своїх послів в австрійському парламенті Ліквідаційну комісію. Ця інституція планувала 1 листопада 1918 року перебрати владу у Східній Галичині від цісарського намісника, не виключаючи при цьому і збройного виступу своїх військових та воєнізованих організацій у Львові. Наміри поляків прискорили початок збройного повстання у Східній Галичині.

Безпосередня підготовка приходу до влади в краї українців розпочалася ще у період перебування легіону УСС у Наддніпрянській Україні. Так, у травні 1918 року, у Жмеринці, відбулася стрілецька нарада, на якій обговорювалося політичне майбутнє Східної Галичини. Хід подальших подій головним чином визначився членами Української Військової Організації. Ще у перших числах вересня 1918 року зо два десятки українських старшин львівської залоги об'єдналися в таємний гурток під назвою Центральний Військовий Комітет (ЦВК), діяльність якого спочатку у військових частинах львівського гарнізону, згодом – серед громадськості усього краю, відіграла істотну роль у Листопадовому зриві.

У середині жовтня ЦВК реорганізувався в Український Військовий Генеральний Комісаріат (УВГК), який пильно стежив за ситуацією у краї, передусім за діями польських військових організацій, і наполегливо готувався до збройної боротьби. Члени Комісаріату зіткнулися з серйозними труднощами. У цей час легіон УСС переїхав на Буковину і всіляко намагався потрапити до Львова. Пропозиції українських політиків передислокувати легіон УСС з Буковини до Львова, а також повернути українські полки із західного і східного фронтів, не зустріли підтримки з боку австрійського уряду. До речі, з 34 полків, в яких українців було більше половини особового складу, у жовтні 1918 року на італійському, сербському та албанському фронтах перебували 30, і лише 4 – на Великій Україні. До того ж, близько 100 тис. українців австро-угорської армії, котрі потрапили у полон під час осінньої катастрофи на італійському фронті, взагалі були вилучені з національно-визвольних змагань 1918-1919 рр. Реально Комісаріат спирався на українські підрозділи трьох полків, двох стрілецьких куренів і загін жандармерії, в складі яких налічувалося 1410 стрільців і 60 офіцерів. 31 жовтня Українська Національна Рада запропонувала намісникові Галичини генералу Г. Гуйну передати владу українцям, але отримала від нього відмову. Того ж дня на спільній нараді Української Національної Ради та Військового Комісаріату було вирішено перебрати владу у Львові та провінції у свої руки. 31 жовтня Генеральний Комісаріат (він уже набув назви Українська Генеральна Команда) розіслав кур'єрів всіма повітовими містами з наказом: з 31 жовтня на 1 листопада 1918 р. перебрати владу. У ніч на 1 листопада українці захопили всі урядові будинки, стратегічні пункти Львова та заарештували намісника генерала Г. Гуйна. Військова сила української сторони складала близько 2 400 осіб. На решті території перехід влади до Української Національної Ради відбувся спокійно, за винятком західних прикордонних повітів. У Львові

вже 1 листопада точилася збройна боротьба з польськими загонами, чисельність яких у подальшому розширилась до 4 000 осіб. Однак після того, як на теренах Галичини постала ЗУНР, вона одразу ж стала об'єктом польської агресії.

Нагадаємо, що політики із Центральної Ради недооцінювали значення війська в революційній боротьбі і, взагалі, неуважно ставилися до патріотично налаштованих військових. Улітку 1917 року майже 300 тис. українських солдатів стихійно реорганізувалися у всеукраїнське військове формування, присягнувши на вірність Центральній Раді. В цій неоднозначній ситуації генерал П. Скоропадський надав у розпорядження Центральної Ради українізований корпус із 40 тис. бійців, дисциплінованих і добре споряджених. Але його пропозицію було відкинуто, бо ідеологи Центральної Ради доводили, що революція усунула необхідність регулярної армії. Це був величезний військово-політичний прорахунок. Саме тому у ЗУНР створення власної армії стало одним із найважливіших завдань уряду і парламенту Західноукраїнської Народної Республіки, які у перші ж дні розпочали військове будівництво.

Томюк І.М., к.іст.н., доцент

Голик М.М., к.іст.н., доцент

Національна академія сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного

РАДІОСЛУЖБА ГАЛИЦЬКОЇ АРМІЇ

Розбудова радіослужби Галицької Армії (ГА) розпочалася під керівництвом поручника Миколи Сітницького (1884–1934). Під час Першої світової війни він закінчив офіцерську школу й після цього як хорунжий був приділений до полевої радіостанції.

Основу матеріально-технічної бази радіослужби ГА склало обладнання, яке колишня австро-угорська армія залишила в Чистиліві коло Тернополя і яке 10 листопада 1918 року М. Сітницький перебрав для військових потреб західноукраїнської держави. У літературі присутні щонайменше три версії щодо того, як було використано це обладнання. Одна з них викладена колишнім поручником ГА Левом Ляйнбергом у його статті, опублікованій 1922 року.

Л. Ляйнберг (Ляймберг) народився в 1898 році в Тернополі в єврейській родині. У липні 1919 року очолив радіостанцію I корпусу ГА. На той час персонал радіостанції включав двох телеграфістів, одного механіка, одного посилюючого. Значною мірою завдяки старанням Л. Ляйнберга, було зміцнено матеріально-технічну базу радіостанції, а чисельність її персоналу зросла до 22 осіб.

За Л. Ляйнбергом, обладнання, про яке йдеться, було поділено між Державним секретаріатом військових справ (ДСВС) ЗУНР та трьома групами ГА,

причому радіостанція при ДСВС складалась із двох прийомних і одного надавчого апаратів, а при групах були лише прийомні станції, які слугували для інформаційних цілей.

Колишній референт зв'язку при ДСВС та Начальній Команді ГА сотник Р. Білинський подав таку версію. М. Сітницький із майна австрійської військової радіосотні, що стояла в Галичині, змонтував три радіостанції й здав їх у користування ДСВС; останній дві з них приділив Начальній Команді ГА, а одну, яку очолив М. Сітницький, залишив для себе, причому ці радіостанції не надавали телеграм, а тільки були головним джерелом інформації про події у світі. Крім того, М. Сітницький здійснював дешифровку ворожих повідомлень. Згідно із цією версією, «в зимі 1919. р. ця станція перейшла до Начальної Команди, а друга до I-го Корпусу». Отож, із наведеної цитати випливає, що радіостанцій, змонтованих на основі майна австро-угорської армії в Чистиліві, було не три, а дві, тобто у версії Р. Білинського присутня очевидна суперечність. Можна припустити, що її зауважив автор третьої версії використання обладнання, про яке йдеться, Л. Шанковський, який у своїй статті в третьому томі матеріалів до історії Української Галицької Армії, виданих Д. Микитюком, зазначив: «Радіослужба УГА базувалася на матеріалі, який кол. австрійська армія залишила в Чистиліві кол. Тернополя. Цей матеріал поділено так, що створено радіостанцію при ДСВС під командою пор. Сітницького... та радіостанцію при Команді І. ГК під командою пор. Ляйнберга». Проте у своїй книзі, опублікованій пізніше за третій том матеріалів до історії Української Галицької Армії, Л. Шанковський фактично повторив версію Л. Ляйнберга.

Дуже важливу роль у розбудові радіослужби ГА відіграв сотник Лев Шепарович (1888–1941). Він створив і очолив Звідомний полк ГА – формацію, покликану вишколювати зв'язківців для потреб армії ЗУНР, здійснювати науково-дослідну роботу, підготовку навчальної літератури й правильників для підрозділів зв'язку, збирання, закупівлю й ремонт потрібного їм технічного матеріалу та екіпірування. Пізніше був телеграфічним референтом Начальної Команди. Саме завдяки зусиллям Л. Шепаровича в березні 1919 року для радіостанції при ДСВС було придбано апарат надавчої сили 3000 км, тоді як до цього надавча сила указаній радіостанції становила не більше 1000 км. Також його заслугою є організаційне оформлення радіослужби при Начальній Команді ГА.

Зробив внесок в розбудову радіослужби Галицької Армії і командир її Жидівського пробоевого куреня Соломон Ляймберг (1891–1938). У ході формування Жидівського куреня ГА він власноручно інстальовав радіостанцію для потреб цієї військової одиниці.

У функціонуванні радіослужби ГА важливу роль відіграли чотири перекладачі з іноземних мов. Із зрозумілих причин у згаданій вище статті Л. Ляйнберга їх прізвища наведені в скороченій формі, а саме як «...Др. Ков...

Др. Хир... Др. Рай... і Др. Ф., котрі знали майже усі європейські мови...». Завдяки Р. Білинському, ми знаємо ім'я й прізвище одного із цих перекладачів. Це сотник Василь Хирівський.

У вересні 1919 року радіогрупу при Начальній Команді ГА очолив Л. Ляйнберг. Вона існувала й за часів злуки цієї армії з військами А. Денікіна. Натомість у Червоній Українській Галицькій Армії цей підрозділ було поділено на три частини, які були приділені до бригад цієї армії.

Говорячи про радіослужбу ГА, не можна не сказати про те, що до неї слід віднести й радіостанцію при Диктатурі Західної області Української Народної Республіки. Адже Диктатор Є. Петрушевич був найвищим зверхником Галицької Армії. Керував цією радіостанцією четар Нестор Гаморак.

Харук Д.А.

Українська академія друкарства

ГАЗЕТА «СТРІЛЕЦЬ» ЯК ЗАСІБ ІНФОРМУВАННЯ ТА ВИХОВАННЯ ВОЇНІВ ГАЛИЦЬКОЇ АРМІЇ

В сучасних умовах друкована преса часто поступається своїм впливом новітнім електронним засобам. Але сто років тому вона була основним засобом не лише інформування, але й виховання воїнів. Повною мірою це стосувалось і Галицької Армії.

Яскравим зразком тогочасної військової журналістики є газета “Стрілець”, перший номер якої побачив світ 1 січня 1919 р. у Тернополі. Першим головним редактором газети став В. Пачовський. Крім нього до редакції входило багато письменників і журналістів: А. Бабій (М. Ірчан), В. Гадзінський, В. Геринович. На шпальтах неодноразово можна було зустріти імена О. Назарука, І. Кривецького, Б. Заклинського, О. Олеся, Ю. Шкрумеляка, Тараса Франка (сина І. Франка) та інших.

Газета була щоденною, виходила на чотирьох сторінках, і мала величезний наклад – до 16 тис. примірників. Програма часопису була представлена 25 березня 1919 р. у черговому номері, у якому редакція зазначала, що “метою часопису є удержання української армії через скріплення її моральної сили”, а у “Привітанні до читачів-вояків”, надрукованому в цьому ж номері, роз’яснювала: “... Часопись має бути Вашим власним органом, часопису усього українського війська. Вона буде писати про все, що Вас тішить, радує і славить, буде писати й про те, що болить Ваші молодечі серця, за чим тужить Ваша палка душа. Вона буде кріпити Вашого Духа у вашкми бою..., доносить українській спільноті про Вашу хоробрість, відвагу й геройство, про славу Ваших боїв...”

Оскільки тижневик був урядовим часописом, він містив звіти з засідань Національної Ради, а також новини з фронту. Вступна стаття першого номера

“Стрільця” має назву-заклик “Робучий народе український” – матеріал пронизаний потужним закликом до боротьби за власну державність.

Ставлячи акцент на питання про одвічне гноблення українського народу, творці часопису закликали до рішучих дій громадян, старшин ГА у справі визволення Батьківщини від загарбників, наголошуючи, що у єдності сила народу.

13 січня 1919 р. наступний номер “Стрільця” був виданий у Станіславові. Маючи на меті висвітлити найактуальніші події на фронті, у випуску від 12 лютого 1919 р. Булла розміщена стаття-репортаж В. Пачовського “Настрій на фронті”. Робота дає читачам уявлення про настрої та дух галицьких солдат через розмову автора з пораненим стрільцем. Співрозмовник кореспондента, передаючи весь незламний дух українських військових, у кінцевій репліці зауважив: “ Побачимо, як попровадять пани, як вони продадуть нас, то ми розправимось з ними коротко!... Сказав – шарнув попід горло – і вдарив кулаком об стіл, аж склянки задзеленькотіли”.

3 березня 1919 р. Гриць Микитей і Володимир Гадзінський очолили колегію, якій підпорядковувалась редакція часопису “Стільць”. Збільшення цільової аудиторії було викликане і розширенням проблемно-тематичного напрямку “Стрільця” – тепер, окрім статей на військову проблематику, ми знаходимо статі на світські теми. До прикладу, у 12-му номері тижневика від 19 березня 1919 р., читаємо статтю-заклик “Селянсько-робітничий з’їзд”, у якій обласна управа селянсько-робітничого Союзу зверталась до населення краю: “Товариші селяни й робітники! В цей важкий момент, коли валяться основи світового капіталізму, коли трудовий народ хапає державну владу в свої руки і коли на колишніх царських та цісарських перестолах повівають пролетарські прапори, звиваємо Вас на обласний Селянський Робітничий З’їзд до Станіславова. Проситя як найбільше гостей з фронту”.

Звісно, у той час друковане слово мало колосальний вплив на свідомість старшин і стрільців ГА. Відповідно, командування часто використовувало часопис у пропагандистсько-виховній роботі. Про це свідчить наказ генерала М. Омеляновича-Павленка про розповодження газет серед особового складу: “Доставка преси на фронт є конечним умовієм морального скріплення Українського війська” писав командувач ГА. Газета “Стрілець” ознайомлювала читачів із зверненнями командувачів до війська з нагоди важливих подій, наказами з подяками за успішні бойові дії корпусів і бригад.

Не останнім фактором, що впливав на психологічний стан війська, були публікації фронтників про героїчні подвиги побратимів. На приклад, кореспонденція “Честь відважним!” з Городоцького напрямку розповідає про те, як група стрільців під командуванням четаря Вайнгаймера 8 березня захопила польський панцерний потяг. У бою особливо відзначилися десятники Т. Винник і Т. Мудрий.

Чи не найбільшу увагу газета “Стрілець” звертала на плекання бойових традицій ГА. Так, у номері від 1 листопада 1919 р. більшість публікацій часопису були присвячені роковинам Першолистопадового зриву. У святковому номері розміщено спогади сотника УСС Д. Кренжаловського “Львів у перших днях Листопада 1918 р”. Окрім того, часопис часто наголошував на агресивних діях польської влади, розповідав про часті випадки знущань польських окупантів над українцями. З особливим резонансом стрілецьтво зреагувало на слова президента ЗУНР Є. Петрушевича: “За короткий час всіли поляки так знищити Східну Галичину і більшість її спокійного населення, що більшовицькі банди в Росії не встигли dokonати такого знищення навіть за рік свого існування. Майже всю українську інтелігенцію вивезли або розстріляли”.

Не оминав увагою “Стрілець” порушення поляками Гаазьких конвенцій щодо полонених. У одному з матеріалів часопису йшлося про те, що в таборі військовополонених Домб’є щодня помирає від хвороб і виснаження 25-30 галицьких вояків.

Після 13-го номера часопису, його редакцію було перенесено до Ходорова, а виходив друком він у Стрию. Помінявши місце видання часопис поміняв і редактора – ним став сотник Іван Ерденбергер.

Після поразки ЗУНР “Стрілець” став підпорядковуватись уряду Диктатора, і виходив у Кам’янці-Подільському до 16 листопада 1919 р. У той період головним редактором часопису призначено О. Назарука. До редакції також входили Іван Кривецький та Степан Масляк, адміністратором став Іван Романишин. Разом з перенесенням начальної команди УГА до Балти, “Стрілець” замінив новий часопис - “Пролом”. Його очолив четар УСС, доктор Стецюк. Редакційна колегія складалась з І. Кривецького, Р. Ковшевича, І. Дидика.

Отже, «Стрілець», споміж інших армійських періодичних видань, особливо сприяв становленню української військової журналістики. Хоча значну частину його матеріалів займали статті, які інформували читача про важливі накази вищих органів влади, про стан справ на фронті, суспільно-політичні та економічні події в Україні, все ж, основним лейтмотивом часопису був героїзм українського народу, його боротьба за державність та незалежність.

ЧЕСЬКИЙ ЕЛЕМЕНТ У ВІЙСЬКОВИХ ФОРМУВАННЯХ ДОБИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ТА УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Проблема функціонування іноетнічних військових формувань у складі національної армії в умовах сьогодення стала актуальною, проте у вітчизняній історичній літературі не знайшла свого висвітлення. Повернення до історії подібних утворень покаже проблему у новітньому ракурсі.

Напередодні Першої світової війни протиріччя між Австро-Угорщиною та Росією загострилися, ускладнилася внутріполітична ситуація в Чехії та Росії. Лідер младочехів К. Крамарж висловив ідею створення слов'янського союзу на чолі з Росією, а отже в реалізації ідеї незалежної держави надії покладалися на Росію, де також була розгорнута активна кампанія з підтримки військової політики уряду.

На початку ХХ ст. в Росії проживало близько 44 тис. чехів, з них на Волині – 30 тис. підданих імперії і 2 тис. без підданства. З початком війни в Росії та Австро-Угорщині почалася мобілізація, в результаті чехи, як і українці, опинилися у складі ворогуючих армій. В Галичині з утворенням легіону Українських січових стрільців чехи залучалися до його командування, першим командиром легіону був чех Молік, а останнім командиром – чех підполковник Франц Кікаль, серед легіонерів був лікар-чех Отакар Кралік та певне число рядових. Російські чехи-піддані також підлягали мобілізації.

Військові обставини змусили представників чеської громади діяти. 8 серпня 1914 р. у Києві на засіданні представників чеських громад та товариства ім. Я.А. Коменського було утворено Чеський комітет допомоги жертвам війни (ЧКДЖВ), на наступний день комітет звернувся до чехів Росії із закликом створити чеські військові підрозділи. 12 серпня 1914 р. російська влада ухвалила рішення про «формування згаданих чеських добровольчих частин». Для Росії це був перший досвід формування національних слов'янських воїнських частин у складі армії. Уряд переслідував пропагандистські цілі: чехам відводилася роль «містка» при вступі армій на територію супротивника, вони формували би на окупованих територіях прихильне ставлення до російських властей, окрім того чехів планувалося використовувати в якості перекладачів, розвідників тощо.

У серпні 1914 р. у Петербурзі була створена Рада чехів у Росії («Союз чехословацьких товариств в Росії» – СЧСТР), статут був затверджений у грудні 1914 р., де вказувалося, що Союз об'єднує російських чехословаків з метою розвитку самосвідомості, організації добровольчих з'єднань, допомоги жертвам війни, досягнення незалежності Чехословаччини. Запис добровольців розпочався

21 серпня 1914 р., до кінця серпня до дружини вступило 769 осіб, станом на 1.12.1914 р. добровольців нараховувалося 992, з них 191 – волинські чехи.

Волинські чехи взяли на себе основні функції при формуванні дружини: фінансування, навчання, матеріальне забезпечення. Важливу роль у формуванні дружини відіграли волиняни Вацлав Вондрак, чех із с. Семидуби Волинської губернії, підприємець, власник київського готелю «Прага», член земства, В'єнцеслав Швіговський, Вратіслав Тума, Духачек, Гасал. Результатом їх агітаційної діяльності було значне поповнення лав дружини: 50 добровольців з Луцька, 21 – з Крошни, 29 – із Квасилова, 7 – з Мартинівки, 6 – з Ольшанки, 20 – з Дубна.

Присягу дружина прийняла 28 вересня 1914 р. (день св. Вацлава) на Софіївській площі в Києві, командиром Чеської Дружини став підполковник Созентович. Дружина мала 12 російських та 8 чеських командирів, лікаря-росіянина, 736 добровольців, 263 солдати-росіянина. Чеські підрозділи утворювалися тільки на період війни, командні посади обіймали лише російські офіцери, у складі кожної роти серед офіцерів та нижчих чинів могло бути не менше 1/3 росіян. Інші командні посади заміщалися з чехів-добровольців, які служили раніше в іноземних арміях офіцерами. Статут, документація, команди були російськомовними. Між собою дружинникам дозволялося розмовляти чеською мовою. Форма була російського зразка, на фуражах солдати могли прикріпити червоно-білі смужки.

Організація Чеської дружини потребувала значних коштів. З такої метою в Києві було створено Фонд Чеської дружини і організований збір коштів, а також оголошена фінансова підписка на потреби Фонду.

9 жовтня 1914 р. чеські добровольці виїхали на фронт і були введені до складу 3-ї армії під командою генерала Р. Дмитрієва. Особливо ефективною виявилася агітаційна робота, яку вела чехи в австрійських військах зі слов'янським контингентом (організація переходу на бік російської армії навесні 1915 р. двох батальйонів 28-го Празького полку австрійської армії), та розвідці.

Важливим для дружинників було питання використання чеської мови у строевій службі. Навесні 1915 р. командування дозволило користування чеською мовою в частинах дружини. В продовження реорганізації з ініціативи В. Вондрака до складу дружини у другій половині 1915 р. увійшли волинські чехи, які були мобілізовані до лав російської армії. Станом на 1 січня 1916 р. дружина нараховувала вже 1673 чеха, серед них 1099 волинян, а з квітня це була Чехословацька стрілецька бригада (5750 осіб) у складі 3 стрілецьких полків (імені Яна Гуса, Ірджіха з Подебрад, Яна Жижек з Троцнова), поділених на роти і розісланих у частини усією лінією фронту.

Протягом 1915-1916 рр. дискутувалося питання про залучення до дружини військовополонених-слов'ян. У квітні 1917 р. в Києві відбувся 3 з'їзд СЧСТР, де виступив Т. Масарик з пропозицією розширення чисельності чехословацьких

частин з військовополонених. Після переговорів з Тимчасовим урядом питання було вирішене. Після зимової кампанії 1916-1917 рр. на Південно-Західному фронті, зокрема в районі м. Зборова в Галичині у липні 1917 р., тимчасовий уряд дав дозвіл на необмежений набір до чехословацького війська військовополонених, в дружині приймався статут французького зразка (французького легіону) із чеською командною мовою. У жовтні 1917 р. було утворено чехословацький корпус, до якого записалося від 32 до 35 тис. добровольців.

Листопадовий зрив та подальші революційні події в Галичині, формування УГА поставило питання про її військове керівництво. До УСС чехи потрапляли за наказами австрійського командування, до УГА вони вступали добровільно. Особливу роль відігравали офіцери-чехи в діяльності штабів. Серед командирів вирізнявся Вільгельм Льобковіц, який під час Першої світової війни був начальником оперативного штабу 18-го австрійського корпусу, добровільно вступив до УГА, став штабним офіцером і розробив план Чортківської офензиви.

Події жовтня 1917 р. та початок громадянської війни змусили керівників СЧСТР вирішувати питання про невтручання чехословацьких військ у внутрішній конфлікт та переведення підрозділів чехословацьких військ за межі Росії Транссибірською залізницею до Владивостока. Евакуація 72644 чехів закінчилася лише у липні – серпні 1920 р.

Створення під час Першої світової війни чехословацьких легіонів в Росії, Франції, Італії, Сербії мало вирішальне значення для незалежності Чехословацької держави, вони стали фундаментом її збройних сил. Досвід організації закордонних легіонів може стати у пригоді сучасним організаторам армії.

СЕКЦІЯ 2

**УКРАЇНСЬКЕ ВІЙСЬКО
У ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТАХ 1917–1921 рр.**

Бураков Ю.В., к.іст.н., доцент
Національна академія сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного

**ЗАВЕРШАЛЬНИЙ ЕТАП ІСНУВАННЯ
УКРАЇНСЬКОЇ ГАЛИЦЬКОЇ АРМІЇ**

Наприкінці вересня 1919 р. для України та її Українській Галицькій Армії (далі – УГА) склалася дуже непроста ситуація: українці протистояли відразу трьом сильним ворогам – більшовицькій Червоній армії, білогвардійській Добровольчій армії та польській армії. Восени 1919 р. це становище ще більше ускладнилося епідемією тифу всередині УГА. Армія знесилювалася з кожним днем. Тоді ж, Начальний вождь УГА – Мирон Тарнавський, щоб не допустити безславного розгрому денікінськими частинами знесиленої Галицької армії, вступив у переговори з білогвардійським урядом та 6 листопада 1919 р. уклав з ним договір про перемир'я.

Протягом листопада 1919 р. частини УГА переходили на бік Добровольчої армії. Генерал Денікін та його прибічники не збиралися серйозно говорити про незалежну Українську державу, а під будь-яким приводом відкладали розгляд цього питання на невизначений термін. Зазначалось, що Галицька армія не буде використовуватись у бойових діях проти військ УНР, її штаб переводився до Умані, а військові частини не пізніше 30 листопада повинні були розташуватися в районі Козятин – Вінниця – Ільниці – Оратово – Погребище.

Укладене перемир'я між Добровольчою та Галицькою арміями не було схвалене урядами УНР і ЗОУНР. Тарнавському було висунуто звинувачення по чотирьох пунктах: порозуміння з ворогом; переговори з ним; змова проти верховної влади; невиконання наказу. Захисником генерала виступав сотник Шалінський. У промові на захист Тарнавського, Шалінський обґрунтовуючи причини, що підштовхнули генерала на підписання перемир'я з денікінцями, підкреслив критичний стан Галицької армії, відсутність забезпечення війська майном, озброєнням і продовольством, що могло спричинити повну дезорганізацію армії. За його словами, саме бажання врятувати УГА від знищення змусило генерала підписати договір про перемир'я. Суд визнав Тарнавського невинним.

Військовий союз Галицької армії з денікінцями був недовгим. Переможні бої більшовиків наприкінці грудня 1919 р. змусили денікінські частини відступити

на південь. На початку січня “червоні” загони підійшли до району розташування галичан. Начальна команда Галицької армії залишила Вінницю і разом з частинами Добровольчої армії відступила на південь.

Після від'їзду Начальної команди для керування УГА був створений Революційний комітет УГА, який очолив поручник Давид і отаман Н. Гірняк. В існуючій ситуації Галицька армія не могла вступити у бої з “червоними” військами, які були набагато численніші, краще озброєні та забезпечені. Тому 12 січня 1920 р. Революційний комітет УГА уклав договір про перемир'я з більшовиками, згідно з яким УГА повинна була перейти на їхній бік. До половини березня 1920 р. УГА перебувала в районі Вінниці, Бершаді. Чечельниці, Балти.

24 квітня 1920 р. поляки спільно з армією Директорії розпочали наступ на більшовиків. Попередньо поляки добре попрацювали у плані пропаганди на ділянці фронту, яку утримувала УГА. Вони обіцяли Галичині широку автономію. Частини УГА перейшли на бік об'єднаних польської армії й частин Армії УНР, але були роззброєні поляками і розформовані. Так перестала існувати Українська Галицька Армія.

Про долю вояків УГА та їхніх родин на західноукраїнських землях цікаво згадують брати Володимир та Богдан Саламахи: “У 1919 році УГА відступили за Збруч, дідо Павло Подолук також зі своїм братом Гриньком, старшиною УГА, відступив з нею. В наші терени прийшла польська армія Галера. Польські шовіністи з села Куткір (біля залізничної станції Красне – Ю.Б.) доповіли польським офіцерам, що в господаря українця (“кабана”) є багато зброї. Польські вояки прийшли до бабці Марини Подолук і вимагали зброї. Обшукавши всю господарку, офіцер став вимагати показати місце, де є захована зброя. Знали, що під час війни люди десь закопують скрині, які були в кожній сім'ї, а їх закопували, щоб не згоріло або не було пограбоване майно, одяг. Офіцер дав слово честі, що нічого не візьмуть. Хай бабуся покаже де закопані скрині, він перевірить, якщо немає зброї, нічого не візьмуть. Бабуся показала. Поляки свого слова не дотримали, все забрали, а ще коні, худобу, курей. А бабусю і дочку, мою майбутню маму Анну ув'язнили в селі Куткорі і оголосили, що завтра їх повісять...”. Жорстоким репресіям від нової польської влади були піддані не лише військовослужбовці УГА та їхні родини, а й усе українське населення Галичини.

Причиною поразки Української Галицької Армії була, насамперед, недостатня увага тодішнього керівництва новоутвореної української держави до потреб армії, погане її забезпечення та фінансування, а також недоліки внутрішньої політики, що виявилось у помилках військового будівництва: творення власних збройних сил у Галичині було розпочато надто пізно; бракувало досвідчених військових кадрів. Не менш важливим прорахунком було

й те, що Директорія не змогла порозумітися з керівництвом ЗОУНР, внаслідок чого не було єдиного ефективного управління військами.

У поразці відіграло роль і те, що суспільство не було сконсолідоване, не змогло об'єднати всі політичні чинники для спільної боротьби, а знаходилося “в стані нескоординування і повного нерозуміння себе”. Крім причин внутрішнього характеру, були й зовнішні: держави Антанти не вірили у можливість утвердження української державності, а відтак не надали українцям допомоги у їхній боротьбі. Таке негативне ставлення до української державності зводило нанівець шанси дипломатії України у міжнародних переговорах.

Втім, незважаючи на програму війну, помилки та прорахунки військового керівництва Галицької армії, вона займає належне місце в українській історії та ще раз доводить незаперечну істину: без сильної, боєздатної та добре вишколеної армії Україна не могла і не зможе в майбутньому існувати як самостійна, незалежна держава. Уроки минулого потрібно врахувати у наші дні. Лише потужна, боєздатна, добре навчена та озброєна українська армія може дати відсіч будь-якому нападнику, у тому числі й теперішньому російському агресору.

Гулима О.П.

Національна академія сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного

УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКІ СТОСУНКИ В 1918-1921 РОКАХ

З падінням у Росії монархії в лютому 1917 року розірвалася навіть та єдина формальна ниточка, яка теоретично могла зв'язувати українців із російською державою. Вибір залишитися разом із російською республікою чи будувати самостійне життя був за українцями. Відомо, що Українська Центральна Рада, як і більшість тодішніх українських політичних партій, вважала за краще перебувати в федеративному союзі з демократичною Російською Республікою. Проблема була в тому, що легітимний Тимчасовий уряд, створений російським парламентом не поспішав федералізувати Росію, а згодом був повалений шляхом збройного перевороту. За таких умов, лідери Центральної Ради в Києві цілком логічно бажали відділитися від впливу незаконного, сіючого безлад, війну та руйну більшовицького уряду. З погляду міжнародного права Україна цілком легітимно проголосила створення Республіки, а згодом її незалежність.

Але, наприкінці 1917 року порушуючи міжнародне право советська Росія розпочала агресію проти легітимного уряду УНР, прикриваючи цю агресію парасолькою так званого харківського більшовицького українського уряду. Насправді ж цей «уряд» був лише політтехнічним проектом В.І. Леніна, він навіть не мав підтримки на Першому З'їзді Рад України в Києві. Фактично близько 250-300 учасників того з'їзду (на з'їзді було майже 3000 осіб) залишили

зібрання і виїхали до Харкова, запросили туди більшовицькі війська і, спираючись на їхні багнети, оголосили себе законним «З'їздом советів». Тобто маючи підґрунтям волю десяти відсотків советів на території УНР і прикриваючись так званим урядом Раковського, большевицький лідер розпочав агресію проти України. Загальновідомий і промовистий факт, що під час першої окупації Києва Червоною армією в лютому 1918 року більшовицькі солдати ледь не розстріляли «наркома освіти» українського советського уряду Затонського за те, що знайшли в нього в кишені записку українською мовою. Його врятувало посвідчення, виписане В.І. Леніном, яке було в нього в іншій кишені. Тобто документ за підписом большевицького лідера значив для червоноармійця більше, ніж будь-які папери «уряду українських більшовиків».

Тобто в 1918 році ми маємо типовий приклад неспровокованої агресії советської Росії проти УНР, агресії із подальшою окупацією території Української держави і встановленням маріонеткового режиму, який був не більше, ніж формою окупаційної адміністрації. У ХХ столітті ми спостерігали багато таких випадків. Перша окупація України советами була нетривалою і тому не завершилася повною анексією українських земель Росією.

Упродовж 1918 року Росія більш ґрунтовно підходить до справи нової окупації України. Зокрема, влітку 1918 року, у той самий час, коли представники советського уряду большевиків вели переговори із представниками уряду Української держави (яку РСФСР визнала офіційно, відкрила в Києві посольство) про демаркацію і делімітацію кордону, в Москві була створена диверсійно-терористична організація під назвою Комуністична Партія (большевиків) України, яка з допомогою советської Росії засилала в Україну диверсантів, формувала зі збаламучених селян терористичні групи і займалася диверсійно-підривною роботою проти визнаної більшовиками сусідньої держави.

Антигетьманська революція в Україні була українською внутрішньою справою і зовсім не означала, що РСФСР автоматично не визнає незалежності України, через зміну влади й форми правління в Україні. Уряд Москви усупереч усім міжнародним правилам сформував у Курську на території Росії так званий уряд УРСР, забезпечив його російською Червоною армією і розпочав агресію проти УНР. Агресія завершилася черговою окупацією території УНР і подальшою її анексією.

Термін «окупація» в цей час активно використовувався у відкритих радянських джерелах – виступах В. Леніна Л. Троцького, які відверто і публічно заявляли про окупацію української території. Їй традиційно вже надали видимості «громадянської війни», проте створення так званої УССР було нічим іншим, як прикриттям анексії українських земель большевицькою Росією. УССР була квазідержавним організмом, який мав не більше прав, ніж звичайна адміністративна одиниця в будь-якій державі.

Тобто українсько-російські стосунки в 1918–1921 роках пройшли класичну триаду – агресія (збройний напад однієї держави на іншу); окупація (захоплення частини або всієї території однієї держави збройними силами іншої держави); анексія (приєднання частини або всієї окупованої території до своєї держави).

Таким чином іноземна агресія Росії маскувалася під внутрішню громадянську війну. Але власне громадянська війна (боротьба за політичну владу в країні збройним шляхом між її громадянами) мала місце лише в Росії (боротьба між білими і червоними). В Україні були наявні лише елементи громадянської війни під час антигетьманського повстання і, якби не зовнішня інтервенція Росії, жодної внутрішньої війни в Україні не було б, бо так звані українські більшовики були російським проектом, який не мав жодної серйозної підтримки навіть у робітничих масах.

Дем'янюк О.Й., д.іст.н., професор
Волинський інститут післядипломної педагогічної освіти

СИНЬОЖУПАННА ДИВІЗІЯ НАРОДЖЕНА НА ВОЛИНІ

Фундамент 1-ї та 2-ї Синьожупанних дивізій було закладено на території Ковельського повіту Волинської губернії навесні 1918 р. Хоча ще 15 грудня 1917 р. у «Вістнику Союзу Визволення України» опубліковано відозву-звернення української громади офіцерського табору Ганновер-Мюнден «До всіх військовополонених офіцерів у Німеччині» за підписами генерала-поручика В. Зелінського, підполковників В. Пухтаєвича і Г. Коваленка, в якій зокрема містився заклик до всебічної підтримки УЦР і включення всього свідомого офіцера до національно-культурної праці.

8 лютого 1918 р. організаційний комітет на чолі з генерал-поручиком В. Зелінським приступив до формування штабу 1-ї Української стрілецької дивізії в таборі Ганновер-Мюнден (Німеччина). Впродовж двох тижнів були сформовані кадри двох піхотних полків (до 6 тис. вояків) та штаб з'єднання, який очолив полковник С. Янкін. Перший і третій полки формувалися у таборі в Раштаті, другий – в Зальцведелі, четвертий – у Веслярі.

Вже 17 лютого до Ковеля виїхали перші ешелони з добровольцями (по 800 чол. із кожного з трьох таборів): з табору у Зальцведелі під командою капітана Блохіна, Раштаті – полковника Малохаткіна, Веслярі – підполковника Чеховського.

Генерал-поручик В. Зелінський після зустрічі з німецьким військовим міністром 18 лютого спочатку відбув до Бреста, де зустрівся з головнокомандувачем німецького Східного фронту генералом Гофманом, а вже звідти 21 лютого до Ковеля.

Відтак 2 березня на Волинь вирушили чергові ешелони з українськими вояками: з Зальцведеля – 1,5 тис. козаків під командуванням капітана Б. Магеровського, із Раштата – 1,2 тис. вояків січового куреня ім. гетьмана Івана Виговського, з Вецляра – 1200 козаків.

Тут на Ковельщині продовжилося формування першого підрозділу. Спочатку, за задумом генерал-поручика В. Зелінського, планувалося створити дивізію з шести піхотних куренів і трьох гарматних батарей (по чотири гармати в кожній). Однак вже в Ковелі плани змінились, було вирішено сформувати чотири піші полки (по 1200 вояків) і гарматний полк, підрозділи забезпечення.

Тут до дивізії приєднався окремий загін «січових стрільців» під командуванням поручика М. Шаповала, створений як підрозділ Запорізького полку ім. Т. Шевченка. З січня 1917 р. цей підрозділ виконував розвідувальні та пропагандистські функції в інтересах німецької армії (підпорядковувався командуванню «Ober-Ost») на території Західної Волині, а потім ніс охоронну службу на Підляшші в районі м. Бяла.

Цікаво, що з початком введення німецьких військ в Україну 17 лютого, дві чоти загону поручика М. Шаповала під командуванням Повойка й Лисенка разом з частинами 45-ї саксонської піхотної дивізії здійснили рух за маршрутом Луцьк – Рівне – Житомир – Київ.

На середину березня 1-ша Синьожупана дивізія складалася з чотирьох піхотних і гарматного полків, загальною чисельністю 6000 козаків й 300 старшин. Командиром дивізії став її організатор генерал-поручик В. Зелінський, командирами полків були призначені: 1-го ім. Т. Шевченка – поручик М. Шаповал, 2-го ім. Максима Залізняка – сотник К. Блохін, 3-го ім. Івана Богуна – полковник А. Малохаткін, 4-го ім. Петра Дорошенка – підполковник М. Чехівський, 1-го Українського гарматного – підполковник Г. Чижевський.

3 березня командування «Синьої дивізії» дізналося про вхід українських і німецьких частин до Києва. Генерал-поручик В. Зелінський віддав розпорядження про підготовку до формування 2-ї «Синьої» дивізії.

Відтак 8 березня, в Голобах розпочалося формування 2-ї Української стрілецької дивізії. Для цього були виділені кадри 1-ї дивізії. Начальником 2-ї дивізії призначено підполковника В. Пухтаєвича, начальником штабу дивізії став капітан Д. Вітренко.

До складу 2-ї Української стрілецької дивізії входили лише чотири піші полки (командири – поручик Б. Магеровський, капітан Левенсон, підполковники В. Пухтаєвич і Дівніч), власної артилерії у дивізії не було.

Для взаємодії з німецьким командуванням і вирішення питань продовольчого й технічного забезпечення до 1-ї дивізії був прикомандирований гауптман генштабу граф Альвенслебен, до 2-ї гауптман генштабу Цімерман.

У другій половині березня 1918 р. 1-ша Синьожупанна дивізія була переведена до Києва. Її підрозділи розташувалися в приміщеннях Києво-

Печерської лаври (4-й полк), митрополичих палатах (3-й полк), Луцьких казармах (2-й полк), Комерційному училищі 1-го товариства викладачів (1-й полк). Штаб дивізії був розміщений в будинку князя Урусова.

Втім, вже 25 квітня до 1-ї «Синьої» дивізії надійшов наказ за підписами військового міністра О. Жуківського та начальника канцелярії полковника В. Ковалевського, що «на підставі згоди між Урядом Української Народної Республіки й Германським Вищим Командуванням І. Українська дивізія має бути розформована... Старшини і козаки мають бути... направлені на місця постійного мешкання до повітових начальників... Всі полки дивізії можуть бути розпущені з пунктів їх теперішнього розташування без їх канцелярії у Києві...».

До процесу розформування долучилися й німці – у ніч проти 27 квітня 1918 р. під їх наглядом 1-ша Українська стрілецька дивізія була роззброєна. Всі вояків дивізії було розпущено по домівках. Така ж участь спіткала і 2-гу дивізію Синьожупанників, яка залишалася на Ковельщині. Щоправда при роззброєнні 2-ї дивізії німцям довелось застосовувати силу.

Заболотнюк В.І.

Національна академія сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного

ОСОБЛИВОСТІ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ЕМІГРАЦІЇ В НІМЕЧЧИНІ

В українській військовій еміграції в Німеччині у міжвоєнний період перебували видатні діячі української революції. Вони мали серйозний вплив на розгортання українського національно-визвольного руху в Україні й поза її межами та становили кадровий резерв офіцерського складу національних збройних сил.

Ряд військовиків Української Держави (УД) виїхали разом з німцями до Німеччини після антигетьманського повстання. До Німеччини втекли також колишні вояки-українці з польських інтернованих таборів та з польської армії, які не бажали служити у польських збройних силах.

Серед емігрантів були яскраві постаті керівництва Держави та офіцери штабу, які брали участь у національно-визвольних змаганнях в Україні. А саме гетьман Павло Скоропадський – очільник УД та її головнокомандувач, який після антигетьманського повстання в Україні переїхав до Німеччини й поселився у містечку Ванзее біля Берліна.

На еміграції у Берліні проживав і ад'ютант П. Скоропадського полковник Г. Зеленівський. Він організував тут на початку 1920 рр. видавництво «Українське Слово» й був видавцем однойменного часопису. До Німеччини виїхав прибічник Скоропадського – І. Полтавець-Остриця, генеральний писар Українського

Вільного Козацтва (УВК) часів УД. Серед офіцерів доби УД в Берлін перебрався командир «сірожупанників» підполковник Т. Омельченко.

Серед офіцерів Дієвої Армії УНР, які виїхали в еміграцію до Німеччини, найпомітнішою постаттю був Євген Коновалець. Він був одним з організаторів та командирів куреня Січових Стрільців (1917–1919), з 1921 р. – лідер Української Військової Організації (УВО), з 1929 р. – Організації Українських Націоналістів (ОУН). Внаслідок переслідування агентів спецслужб Польщі та більшовицької Росії, Є. Коновалець виїхав в еміграцію в грудні 1922 р., де не раз змінював місце проживання і мешкав протягом 1922–1929 рр.

Один з військових побратимів Коновальця – Юрій Кучабський щоб уникнути переслідувань з боку польської поліції, у 1923 р. переїхав до Берліна. Де невдовзі захистив дисертацію, отримав ступінь доктора філософії й написав ряд важливих праць з історії української революції.

Інший галичанин, колишній комендант Коша Січових Стрільців Осип та член УВО О. Думін й сотник С. Чучман, були змушені виїхати до Німеччини після арешту польською поліцією в 1924 р. у Львові члена УВО О. Басараб.

Серед вищого командного складу Дієвої Армії УНР, які деякий час перебували на еміграції в Німеччині, слід відзначити генерала Михайла Омеляновича-Павленка. У Берліні генерал займався громадською роботою. До Армії УНР належав і вояк Фастівського запасного полку армії П. Кожевников.

З колишніх вояків УГА до Берліну прибув сотник Евзебій Радик і деякий час перебував поручник І. Рудницький. Серед ветеранів УГА, які в міжвоєнний час перебували в Німеччині, були вояки, які народилися в Україні в німецьких родинях. Приміром, Ріхард Франц Маріян Ярий (Ріко Ярий). З 1918 р. належав до лав УГА. 1923 р. переїхав до Берліна разом з Є. Коновальцем. Очолював мережу ОУН в Німеччині. До середовища української військової еміграції належав уродженець м. Шпорнгау (Чехія) Йоган (Ганс) Куніш. Німець за походженням, він був отаманом Генерального Штабу УГА, референтом артилерії а згодом начальником штабу Першого Галицького корпусу. Помітною постаттю серед галицьких німців був уродженець Львова Ганс Кох. Сотник Генерального Штабу УГА виїхав на захід у 1921 р. Після захисту докторської дисертації працював спочатку на посаді професора університету у Відні. Пізніше переїхав до Східної Пруссії – в Кенігсберг.

Найбільш активні військові емігранти об'єдналися в Берліні в 1921 р. в Союз Українських Старшин. Очолив Союз Кость Новохацький, який розпочав видання часопису «Військовий Вісник», співробітниками якого були Є. Коновалець, М. Омелянович-Павленко, В. Пилипенко та ін.

У 1921 р. в Празі колишні офіцери Армії УНР та ГА утворили УВО. Конференція в Оліві біля Данцігу на початку зими 1923 року реорганізувала УВО, створивши тимчасову Начальну Команду в Берліні й Крайову Команду у

Львові. Тоді ж остаточно відмежовано УВО від ЗУНР. Керівником став Є. Коновалець.

Представники української військової еміграції у Німеччині, які належали до УВО, стали серед інших співзасновниками й діячами ОУН. Провід Українських Націоналістів очолив Є. Коновалець.

Деякі українських офіцерів співпрацювали з еміграційним центром Євгена Петрушевича, який розпочав свою діяльність у Берліні восени 1923 р.

Українська військова еміграція в Німеччині провадила активне релігійне життя. Тут був осередок православної Церкви. Віруючими греко-католиками спочатку опікувався о. М. Кіндій. Від 1924 р. до кінця Другої світової війни душпастирем був колишній вояк УГА о. П. Вергун.

До Данцига прибували українські студенти, серед яких були колишні вояки УГА, яким було заборонено навчатися в університетах Польщі. Зокрема – К. Кізик, М. Фляк, сотник О. Згорлякевич.

У роки революції у Данцигу був відкритий консулат УНР на чолі з полковником армії УНР К. Павлюком. Він підтримував студентське товариство «Основа», фінансував культурні акції студентів, полегшував налагодження контактів з місцевим німецьким суспільством та адміністрацією міста. Після закриття консульства К. Павлюк заснував у місті торговельне підприємство «Негропонт» й далі продовжував допомагати українським студентам і їх організаціям.

В Данцигу на еміграції перебував український генерал В. Зелінський, який переїхав з Польщі на територію Данцига разом з М. Омеляновичем-Павленком..

Військова еміграція в Німеччині не була чисельною й сконсолідованою. Перебуваючи тут, колишні українські військовики творили окремі середовища, пов'язані з новим професійним статусом, різними політичними орієнтаціями чи участю у військових організаціях. Офіцери українських армій, гуртувалися навколо П. Скоропадського, Є. Петрушевича чи Є. Коновальця й були причетні до продовження національно-визвольної боротьби в еміграції у міжвоєнний період.

Кабачинський М.І., д.іст.н., професор
Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького

ОКРЕМИЙ КОРПУС КОРДОННОЇ ОХОРОНИ

Національна революція 1917–1921 років призвела не тільки до створення армії Української Народної Республіки (далі – УНР), але й до відновлення національної прикордонної варти, яка була започаткована ще Великим князем Володимиром Святославичем у 988 р.

У роки Першої світової війни керівництву УНР не було можливості осмислено й кваліфіковано підійти до організації охорони державного кордону. Тому розв'язання цього питання необхідно було базувати на максимальному використанні досвіду охорони порубіжжя в попередні часи.

До Першої світової кордон Російської імперії охороняв Окремий корпус прикордонної сторожі. На території України розташовувались 4-й (штаб у Києві) та 5-й (штаб у Одесі) прикордонні округи. До складу 4-го округу входили 16-та Сандомирська, 17-та Томашівська, 18-та Волинська, 19-та Волочиська та 20-та Хотинська бригади, до складу 5-го округу – 21-ша Скулянська, 22-га Ізмаїльська, 23-тя Одеська, 24-та Кримська бригади та Особливий Керченський відділ.

На початку війни з бригад 4-го прикордонного округу було сформовано: зведену прикордонну піхотну дивізію, яка брала участь у бойових діях на Західному та Південно-Західному фронтах, окремі Проскурівський та Хотинський прикордонні піхотні полки, які несли службу на кордоні з Румунією, та чотири прикордонні кінні полки для охорони тилових районів частин діючої армії.

Бригади 5-го прикордонного округу були зведені до напівкадрованого складу. У 1916 р. кращі частини бригад були виділені до складу Чорноморської піхотної дивізії.

У 1917 р. Центральна Рада вжила ряд заходів для контролю й охорони кордонів: 7 березня 1918 р. розглянула справу організації охорони кордону й ухвалила передати це питання на вирішення міністерствам внутрішніх справ, фінансів і військових справ; 20 березня ухвалила створення „Окремого корпусу кордонної охорони” (далі – ОККО) і затвердила полковника Б. Желіховського її отаманом; 23 березня розглянула статут корпусу.

29 квітня 1918 р. стався державний переворот, тому план створення ОККО втілювався в життя у добу Української Держави.

Корпус мав складатись із дев'яти бригад: 1-ша Волинська, 2-га Подільська, 3-тя Одеська, 4-та Чорноморська, 5-та Дністровська, 6-та Північна, 7-ма Хоперська, 8-ма Азовська, 9-та Курська.

Базою формування 1-ї, 2-ї, 5-ї, 6-ї та 7-ї бригад визначався колишній 4-й прикордонний округ. Основою для формування решти бригад стали кадри підрозділів колишнього 5-го прикордонного округу.

Командний склад: командир корпусу – генерал Л. Байков, начальник штабу – генерал Т. Протазанов, командир корпусу берегової охорони – адмірал Фабрицький.

Тимчасовий штат управління корпусом було затверджено 24 травня 1918 р. Він складався з 49 старшин, 32 військових урядовців і 85 канцеляристів та немуштрових козаків. Управління здійснювалось через відділи: загальний, персональний, організаційний, кордонний, а також частини: морську, судових справ, санітарну, ветеринарну, будівничу, постачання корпусу.

Наприкінці весни – на початку літа 1918 року активно проходила комплектація підрозділів. Постійне збільшення обсягів завдань з охорони кордону вимагало відповідного матеріально-технічного забезпечення. Тому повсякчас продовжувалось облаштування прикордонних об'єктів: будувались телефонні лінії, утримувались у робочому стані сигналізація, проводилась закупка коней, зброї. У складі прикордонної флотилії приводяться в готовність парові катери „Сокіл” і „Чайка”.

Для того, щоб забезпечити нормальні умови служби прикордонників гетьманський уряд виділив 6,5 млн. крб., придбав 16 тис. ліжок, влаштував 144 ліжко-місце у шпиталях, розробив виважену систему обмундирування, грошового та продовольчого забезпечення тощо.

18 листопада 1918 р. Рада Міністрів затвердила штати усіх підрозділів корпусу. Кожна наземна бригада складалась з шести відділів, відділ – з п'яти загонів, а загін – з трьох вартарок. Наземно-морська бригада мала чотири морських відділи і один наземний. До морського відділу входили чотири загони, а до наземного – п'ять загонів з трьома вартарками. Штат наземного загону налічував 71 чол.

З відновленням УНР Директорією проблеми охорони кордону не тільки не зникли, а ще більше ускладнились. Головною причиною було те, що в умовах бойових дій територія УНР обмежувалась зоною стратегічного впливу армії. Кордони в цей час були рухомими, нестійкими, нечіткою була їх політично-етнографічна окресленість, що впливало й на організацію прикордонної охорони.

З огляду на військову загрозу 21 січня 1919 р. Кабінет Міністрів увів ОККО до складу діючої армії, але протягом 1919-1920 рр. керівництво УНР зробило ще кілька спроб по його відновленню.

У червні 1919 року у нові частини корпусу влились залишки Подільської, Волинської та Курської прикордонних бригад. У липні командиром корпусу призначено полковника О. Пилькевича (з листопада 1920 р. – генерал-хорунжий). Для прикордонників було встановлено особливі відзнаки – петлиці жовто-гарячого кольору із зеленим кантом.

З жовтня 1919 р. деякі функції щодо охорони кордону здійснювали Волинська, Подільська та Дністровська бригади. З державної скарбниці на їх забезпечення було виділено 843 400 гривень.

У березні 1920 р. в наказі по армії УНР прикордонники фігурують як окремих рід військ і їм підтверджується право на особливі відзнаки.

У жовтні 1920 р. в Кам'янці-Подільському (з 27 жовтня – в м. Дунаївці) знову почали формуватись частини ОККО. Прийом козаків до корпусу відбувався за спеціально розробленою інструкцією: потрапити на службу могли прикордонники, або ж військові, які були грамотні, з добрим слухом і зором, не нижчі середнього зросту. Не приймалися – особи нехристиянської віри, а також ті, хто жив ближче 50 верст від кордону.

У кінці листопада 1920 р. прикордонники разом з частинами армії УНР опинились на еміграції. В лютому 1921 р. в кадрах корпусу нараховувалось 17 офіцерів та 28 козаків,

У 1921 році прикордонників-емігрантів ще не покидала надія повернутись на батьківщину. Особливі сподівання покладались на похід Ю. Тютюнника. Генерал-хорунжий О. Пилькевич та його оточення розробили проект реорганізації корпусу з урахуванням нового бачення системи охорони державного кордону. Але він не знадобився, чергові національно-визвольні змагання зазнали краху.

27 листопада 1921 року наказом Головної команди військ УНР ОККО було згорнуто до однієї Окремої кадрованої бригади кордонної охорони.

Отже визвольні змагання українських національних сил у 1917-1921 рр. зазнали поразки. Не вдалось створити й прикордонні структури власного зразку, що могли б служити гарантом недоторканності країни. На це було багато вагомих причин. А з усього зрозуміло одне – завдання охорони державного кордону, державних територій є одним з найголовніших завдань кожної країни, кожного народу, адже це, передусім, збереже їхню цілісність, волю та незалежність.

Негрецька О.В.

Національна академія сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного

БЕССАРАБСЬКА ГРУПА АРМІЇ УНР ВОСЕНИ 1921 РОКУ В КОНТЕКСТІ БОРЬБИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ

Досліджуючи національно-визвольний рух 1917–1921 рр. постає ряд питань, які носять виключно історичний характер, але, тим не менше, є важливими складовими у розумінні ідей державності в контексті сучасної політичної думки України. Зокрема, це питання чи не останньої спроби Армії УНР у 1921 році повернути Україні незалежність та самостійність. Саме на цей період припадає активна діяльність Українського Партизансько-Повстанського Штабу – організатора антибільшовицької боротьби в Україні. Особливий інтерес привертає до себе завершальний етап визвольних змагань, що припадає на 1920-1921 рр., зокрема організація Повстанчої армії та основні завдання, які покладались на неї.

На початок осені 1921 року Повстанча армія УНР була поділена на три групи, назви яких походили від місця їхнього майбутнього формування та оперативного району дій: Бессарабська, Подільська та головна Волинська. Бойові дії мали бути розпочаті рейдом Бессарабської (Південної) групи у напрямку Тирасполь – Одеса, з наступним поширенням повстанського району на весь терен південного заходу України. Наступним кроком мав стати удар Подільської групи

по частинам Червоної армії з метою відтягнути якнайбільше ворожих сил на Поділля від головної групи Повстанчої армії УНР – Волинської, а потім з'єднатися з нею.

Наприкінці жовтня 1921 року командувач Українського Партизансько-Повстанського Штабу генерал Ю.Тютюнник видав наказ про початок загального повстання, відомого під назвою Листопадовий рейд 1921 р. Найменшою за чисельністю серед тих груп була Бессарабська. Командував нею генерал-хорунжий Андрій Гулий-Гуленко, колишній капітан інженерних військ російської армії, нагороджений Георгієвським офіцерським хрестом, організатор повстанського руху на Катеринославщині. Під час Першого Зимового походу А. Гулий-Гуленко командував Запорізькою дивізією.

Бессарабська група організовувалась таємно на території Бендерського повіту в Румунії з відома та за допомогою Третього Румунського корпусу, представником якого у групі був капітан Сатулеску. Основним завданням групи А. Гулого-Гуленка було захопити Тираспіль та Одесу, щоб мати вихід до моря, і повернути до себе якомога більше ворожих сил, аби полегшити прорив Волинської групи. Слід зазначити, що при хорошій організації Бессарабська група могла б виконати своє завдання якнайкраще, оскільки на території південно-західної України діяв чисельний загін отамана Заболотного. Але, на жаль, у визначений термін переходу кордону, група не була готова, що фактично з самого початку зривало всі плани Повстанчої армії. До того ж, відомостей про цю групу є вкрай мало, та й то, переважно з радянських джерел.

Бессарабська група складалася з трьох відділів. Перший, найбільший, налічував 150 чоловік і був під командою сотника Пшенника. 19 листопада, перейшовши кордон неподалік Тирасполя, відділ зайняв села Паркани, Тернівку, Бичок і Красногірку. Далі загін сотника Пшенника спробував захопити Тираспіль, але зустрів опір 2-го батальйону 451-го полку Московської дивізії та частини полку особливого призначення під командою Миронова. Після запеклих боїв на околиці Тирасполя, відділ змушений був відступити.

Другий відділ, менший за чисельністю, під командуванням отамана Батурина, перейшов Дністер біля містечка Гура-Бікулуй, на північ від Бендер, зайняв село Плоску й вирушив у північно-східному напрямку на Тираспіль. Після бою з частинами тираспільського гарнізону Червоної армії та значних втрат загиблими і захопленими в полон, загін відступив.

Третій відділ, близько 50 чоловік, під командуванням генерал-хорунжого А. Гулого-Гуленка, спробував перейти кордон в районі міста Дубосари зранку 18 листопада. Про подальшу долю цього загону немає жодної інформації, лише кілька згадок в радянських джерелах. Згідно цих відомостей, вояки Бессарабської групи відступили назад на територію Румунії, пробувши в Україні лише лічені дні, не виконавши покладеного на неї завдання. Фактично, через недбалість штабу у підготовці до збройного виступу своєї групи, були дещо дезорганізовані

дії Повстанчої армії. Негативний вплив на похід Бессарабської групи мали й інші причини – повна поінформованість радянських військ про плани повстанців; значна нестача зброї, теплового одягу та взуття; брак продуктів харчування, вкрай погані погодні природні умови.

Операції Бессарабської групи насамперед мали демонстраційний характер, з метою прикриття дій основних українських сил. Проте планам групи не судилося здійснитися, в результаті чого зазнали поразки основні сили Повстанчої армії – Волинська та Подільська групи.

Олійник С.В., к.іст.н., доцент
Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка

АВІАЦІЯ ГАЛИЦЬКОГО ВІЙСЬКА НА ПРАВОБЕРЕЖЖІ (ЛИПЕНЬ 1919 – ТРАВЕНЬ 1920): ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ

Активним учасником боротьби за українську державність в часи революції 1917–1921 рр. була Українська Галицька Армія. В продовж липня 1919 – травня 1920 рр. її діяльність була тісно пов'язана з Правобережжям.

Галицьке військо мало на озброєнні невеликий повітряний флот (його називали летунською ескадрою), який нараховував спочатку близько 40 літаків – австрійські «Альбатрос 272», «Бранденбург», німецькі «D.F.W.», «L.W.G.», «Фокер» і «Льойд», французькі «Ньюпор» (переважно уживані машини, що могли знаходитись в повітрі по 4-5 годин). Галицька авіація не мала спеціальних літаків для окремих завдань, наприклад, бомбардування, фотографування тощо, і тому використовувала у своїй діяльності весь свій авіапарк, незалежно від того, чи йшла мова про далеку стратегічну розвідку, чи звичайні комунікаційні функції між Начальною Командою (керівна структура УГА) і корпусами, чи зарубіжні польоти. З останніх, здійснених на Правобережжі, відомі два. Перший – під кінець вересня 1919 р., коли в галицькому війську поширилася епідемія тифу, і було вирішено відправити літаком до Відня місію для пошуку ресурсів для порятунку армії. Через два тижні місія повернулася літаком. При цьому стався її обстріл румунами. Другий виліт відбувся навесні 1920 р. Він був пов'язаний з направленням ще однієї місії до Італії для придбання в розпорядження армії УНР кількох літаків. Майстерність галицьких авіаторів отримала схвальну оцінку з боку іноземних колег.

16 липня через Збруч перейшла авіаційна валка галицького війська (дві легунські сотні). Місцем її дислокації стала Шатава. Впродовж липня було проведено ремонтні роботи і підготовлено апарати до бойових дій. Першими визначними діями галицьких авіаторів стали розвідувальні акції в напрямках на Старокостянтинів, Бердичів, Вінницю, Жмеринку і Вапнярку. 7 серпня літаки

здійснили обстріл радянських броневиків під Жмеринкою, чим сприяли успішному наступу. На час боїв за Вінницю летунські сотні було переведено до Нової Ушиці, а пізніше – до Вінниці. Тут галичани збагатилися трофейним літаком, який назвали «червоний» і зарахували до фронтової служби. Через кілька днів летунські сотні перевели до Козятина, звідки проводилися польоти на Фастів-Київ. Відзначилися галицькі авіатори і в боях за Коростень. На деякий час вони заблокували залізничну станцію, що позбавили радянське командування можливості в потрібний момент використати бронепоезди.

Станом на 16 серпня 1919 р. 1-а галицька авіасотня нараховувала 80 чоловік особового складу і мала на озброєнні 7 літаків, друга – відповідно 74 і 3. При використанні розвідслужби три літаки через інтенсивність польотів вийшли з ладу, а тому було вирішено дві сотні звести в одну, яка 17 вересня перемістилася до Вінниці. Як і все військо летунську сотню не обминув тиф. Мали випадки дезертирства, а один із льотчиків зі своїм літаком перелетів до денікінців. Під кінець жовтня було отримано наказ переміститися до Могильова. На прохання Міністерства Преси і пропаганди УНР, з літаків розповсюджувалися пропагандистські листівки. 18 жовтня у Вінниці, під час святкування тижня козака, галицькі авіатори провели імпровізований повітряний парад.

В листопаді 1919 р., коли галичани перейшли на бік Добровольчої армії, командуючим сотнею був поручник Хрущ. 17 грудня авіація передислокувалася до Одеси, де мала провести реорганізацію, ремонт, доукомплектуватися. Однак білогвардійці не лише не виконали обіцянок допомоги, але й забрали в галичан один літак.

В другій половині січня 1920 р. командуючим летунською сотнею став сотник фон Крюге, який в порозумінні з денікінцями видав розпорядження про евакуацію до Севастополь. Однак галицький генерал О. Микитка затримав завантаження сотні на корабель. Саме тоді в Одесі стався більшовицький переворот. Летунська сотня (200 осіб) організувала захист апаратів від денікінців і повстанців. З лютого і до середини квітня 1920 р. летунська сотня не брала участі в жодній бойовій чи розвідувальній акції, відпочивала і встановлювала тісні взаємини з українською громадою Одеси. Саме тоді до сотні приєдналися авіатори армії УНР полковник Єгорів і сотник Пономаренко.

Командування розташованих у Одесі радянських військ вимагало передати їм весь технічний матеріал, що було рівнозначно ліквідації летунської сотні. Рятуючи її, сотник Фостаківський поїхав до Начальної команди ЧУГА, де мав розмову з представниками радянської влади, в ході якої переконав їх не розформувати свою частину. 2 квітня летунська сотня отримала наказ про передислокацію до Посту Волинського під Києвом. Тут її доукомплектували технічним матеріалом, відремонтували 7 літаків. Після цього вона опинилася в Бердичеві, в розпорядженні 1-ї бригади ЧУГА, що на той час знаходилася під Чудновом. Змінюючи дислокацію, галицькі льотчики одночасно проводили

повітряну розвідку. Коли 24 квітня станцію Бердичів бомбували три польські літаки, проти них направився в повітря на «Нюпорі» сотник Євський. Пілота вдалося збити один літак, за що отримав подяку від командуючого 44-ї радянської дивізії Дубового.

Після прориву поляками фронту, летунська сотня переbazувалася до Козятина. Під час бою між радянськими і польськими військами частина літаків була знищена артилерійським вогнем, а решта потрапила до рук поляків. 27 квітня сотник Євський, поручники Хрущ та Огар, старший десятник Масикевич під обстрілом прорвалися до летовища, стартували двома машинами і відлетіли на Київ. Їх товаришів чекала інша доля. Одна частина потрапила в польський полон, а інша, пробившись у навколишні села, спробувала дістатися до Києва. Авіаційний ешелон був розбитий і розграбований.

Павлік М.В.

Національна академія сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного

ПОДІЛЬСЬКА ГРУПА АРМІЇ УНР В ХОДІ ДРУГОГО ЗИМОВОГО ПОХОДУ

Вивчення діяльності Українського Партизансько-Повстанського Штабу (УППШ) дає змогу простежити цікаве і майже недосліджене у вітчизняній історичній науці явище – трансформацію державних і військових органів УНР у підпільні організації, через які передбачалося продовжувати збройну боротьбу за незалежність країни. Зважаючи на те, що й в сучасних умовах партизансько-повстанська боротьба надалі залишається постійним компонентом більшості воєн і збройних конфліктів, а відтак не втратила своєї актуальності у суто практичній площині, то повинна враховуватися при розробці сучасної національної військової доктрини. У зв'язку з тим, ґрунтовний аналіз та переосмислення досвіду діяльності УППШ дає змогу глибше зрозуміти сутність далеко неоднозначних процесів збройних конфліктів у сучасному світі.

Впродовж усього цього періоду, Українська армія була одним із центральних чинників процесу національного державотворення. З самого початку свого існування вона вела майже безперервні бої по кількох фронтах, із значно переважаючими силами ворога, серед яких найсерйознішим суперником виступали російські більшовики. Саме на одному з таких фронтів в період Листопадового рейду 1921 року вела бої Подільська група, діяльність якої є маловідомим епізодом у вивченні історії України.

Подільська група спочатку формувалася в околицях табору для інтернованих біля міста Олександрова, а згодом була переведена до Копиченців – ближче до радянсько-польського кордону. Переважно вона складалася з вояків 4-ї Київської

дивізії. Групою командував досвідчений командир, підполковник Михайло Палій-Сидорянський.

Основним завданням групи, після переходу кордону, було непомітно пройти поміж більшовицьких військ, які базувалися в районі Бар – Хмельник – Вінниця – Житомир та зосередитися в районі Малин – Чоповичі – Радомишль до 7 листопада. Передбачалося, що 7–10 листопада туди мали б підійти й інші загони Повстанчої армії для об'єднання своїх сил та узгодження подальших дій.

Чисельність групи на час її формування становила 525 старшин і вояків. В ніч з 23 на 24 жовтня два невеликі відділи, кількістю понад 100 чоловік, перейшли кордон по р. Збруч з метою розгорнути бойові операції в районі Кам'янця-Подільського і Ланцкоруня. Решта Подільської групи планувала перейти на територію радянської України з 26 на 27 жовтня. На озброєнні групи було 200 гвинтівок, 11 000 набоїв, три кулемети, 100 австрійських гранат та 100 кілограмів вибухівки. Серед основних завдань суто бойового характеру перед командуванням групи стояло ще одне: здобути достатньо зброї та теплого взуття і одягу. Фактично, це було чи не однією з найважливіших умов успіху походу.

1 листопада біля села Семенівка Подільську група прийняла перший бій. Бої були по всьому маршруту руху групи. Було все очевиднішим, що більшовицьке командування через свою розвідку добре поінформоване про дислокацію Повстанчої армії та її наміри, і намагається будь-що перешкодити з'єднанню груп.

19 листопада, на нараді старшин Подільської групи в селі Забуянні вирішено, що через відсутність реальної перспективи з'єднатися з головними силами армії та настанням зими, необхідно виробити план відступу до польсько-радянського кордону. Вже 20 листопада 1921 р. Подільська група на чолі з підполковником С. Чорним вирушила у зворотньому напрямку. Тоді ж від місцевих селян стало відомо, що головні повстанські сили під командуванням Ю.Тютюнника мали 17 листопада бій біля села Малі Миньки, під час якого багато бійців загинуло та потрапило до полону. Ця звістка хоча й завдала неабиякого удару по моральному настрою повстанців, все ж переконувала в правильності рішення командування щодо відступу. Того ж дня від Подільської групи від'їжджали партизанські загони отаманів Струка та Орлика, з якими залишились декілька старшин і вояків Подільської групи. Останні вирушили в рейд у зворотньому напрямку.

Аналізуючи операції Подільської групи на території України, слід відзначити, що початок її рейду був успішним: у невеликих сутичках з червоними частинами вдалося поповнити запаси зброї та теплого одягу і перетворити піший відділ у кінний, що робило його маневренним та важковловимим для ворога. Незважаючи на натиск переважаючих сил суперника, загін пройшов Проскурівський та Летичівський повіти, повернувши на північний схід у Любарські ліси, дійшов до Житомирського та Коростенського повітів, а звідси мав намір просуватися далі на Київ.

Пробувши в Україні трохи більше місяця, Подільська група зробила майже 1500 км маршу. Але планам групи не судилося здійснитися, оскільки зазнали поразки основні сили Повстанчої армії – Волинська група. Отже, можна констатувати, що в основному із своїм завданням Подільська група справилася.

Для українського населення цей рейд став демонстрацією, що змагання за національну незалежність триває і, що більшовицька влада все ще не вкоренилася в Україні. Однак для успішного розгортання боротьби, потрібна ґрунтовна військово-технічна підготовка самого населення та чітке керівництво. Листопадовий рейд 1921р. в глибоку Україну, в складі якого діяла група, вніс дезорганізацію та певну паніку в середовище радянського державного апарату, частково підірвав його авторитет серед населення, почасти сприяв зриву вивозу продподатку з України до Росії, дезорганізував на певний час зв'язок та залізничне сполучення між важливими стратегічними для більшовицьких властей містами – Коростень, Київ, Житомир, Овруч. Окрім того, під час рейду, ворог зазнав дошкульних втрат серед функціонерів партійних та радянських органів влади та військового командного складу.

Павлишин О.Й., к.іст.н., доцент
Львівський національний університет імені Івана Франка

МАЛОВІДОМІ АСПЕКТИ ВІЙСЬКОВОЇ СПІВПРАЦІ НАДДНІПРЯНЦІВ, ГАЛИЧАН ТА БУКОВИНЦІВ В ПЕРІОД УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1917–1921)

В роки української революції інтеграція українських земель, кульмінаційним моментом якої було проголошення Злуки 22 січня 1919 р. у Києві, супроводжувала тісна взаємодія у військовій сфері. Найбільш відомими сюжетами цієї співпраці стали діяльність корпусу Січових Стрільців та Галицької Армії в боротьбі з більшовиками та Добровольчою армією в Наддніпрянщині. Менш знічними є співпраця військовиків обох частин України під час українсько-польської війни 1918–1919 рр.

Ще напередодні проголошення Актів Злуки, УНР надіслала збройним силам ЗУНР 20 тис. гвинтівок, 300 кулеметів, 80 гармат. У грудні 1918 – лютому 1919 рр. Директорія направила на допомогу Галицькій армії такі частини: Фастівський курінь (полк) отамана Кравчука (на хирівський фронт); Козятинську пішу бригаду (під Львів); Дніпровську гарматну бригаду (під Рудки); 2-й і 6-й важкі гарматні полки Січових Стрільців (по 3 батареї); 1-й Запорізький гарматний полк (3 батареї) – близько 4 000 вояків особового складу.

Прибуття частин зі Сходу мало величезне психологічне значення для галицьких фронтових частин. Відтак невдовзі через кризові явища серед наддніпрянців та більшовицьку пропаганду в їх лавах, Козятинська та Рудківська

бригади було роззброєно й відправлено домів. Військовий історик Лев Шанковський вважав розброєння наддніпрянських частин поспішною і помилковою акцією командування Галицької Армії.

Окрім прибулих командирів з Наддніпрянщини М. Омеляновича-Павленка, Є. Мишківського та О. Грекова, великим авторитетом серед воїнів галичан користувався отаман Кирило Карась. Колишній штабний сотник російської армії прибув у Галичину на початку листопада 1918 р. разом з козацьким загоном ім. Гонти й брав участь у боях з поляками на передмістях Львова. Після відступу українського війська з галицької столиці він став командиром батарейного дивізіону 1-го Українського Галицького Корпусу. К. Карась брав участь у боях біля Янова (Ставки) та села Добрусин. Отаман зумів налагодити добрі стосунки з місцевим населенням/

У перших днях січня 1919 р. Державний секретаріат військових справ ЗУНР надіслав до Києва 2000 новобранців у розпорядження Січових Стрільців. Двісті цих новобранців приділено до Гарматної Бригади СС. Прибулими галичанами доповнили чорноморські батареї, передусім 11 батарею, а по кілька з них приділено до інших батарей

Маловідомим сюжетом з історії української революції є набір новобранців для полку морської піхоти Українського флоту, який був здійснений на Гуцульщині та Покутті навесні 1919 р. Міністр морських справ УНР Михайло Білинський, шукаючи поповнення для військово-морських сил, зупинив свій вибір на гуцулах, які на його думку були найменш піддані впливам комуністичної ідеології, й живучи серед гір та гірських річок були добре фізично придатні для служби на морі. Отримавши спеціальний дозвіл від Державного секретаріату військових справ ЗУНР, міністр УНР особисто відправився в подорож здійснювати набір до морської піхоти. Набір пройшов успішно і «Перший Гуцульський полк морської піхоти», основу якого було закладено в Коломиї, продовжив своє формування в Бродах. Пізніше морські піхотинці-гуцули рушили до Тернополя для отримання зброї, мундирів та спорядження. Перше бойове хрещення полк одержав під Волочиськами, які він звільнив від більшовиків разом із Запорізьким з'єднанням.

Ще однією частиною, яка формально представляла Галицьку Армію був Буковинський курінь. Історія Буковинського куреня розпочалася на початку 1919 р. Група буковинців на чолі з Миколою Топушаком, які перебували у Києві, разом з делегатом від Директорії поручником Сергієм Бублієнком звернулася до генерал-хорунжого Володимира Сальського з пропозицією створення окремого полку добровольців, що не примирилися з румунською окупацією Буковини. Генерал погодив питання з урядом УНР, домігся фінансування та озброєння. Врешті ініціатори, з чотирма вагонами військового спорядження, рушили до Коломиї, в місце розташування командування створюваного полку. Формування Буковинського полку (пізніше перейменованій на Буковинський курінь)

здійснювали за дозволом Начальної Команди ГА. Буковинська Рада 20 лютого 1919р. офіційно погодилася на створення Буковинського куреня при Галицькій Армії. Фактично цей полк підлягав Дієвій Армії УНР, хоча під адміністративним оглядом належав до Галицької Армії.

Збірна Станиця, яка приймала добровольців з Буковини розташувалася в Кутах, а запасний курінь був розташований у Городенці. Через наступ польського війська та вступ на Покуття румунського війська організація полку була припинена. 24 травня 1919 р. вояки рушили в напрямку Обертину, далі до Незвиськ де була єдина паромна переправа через Дністер. Врешті Буковинський курінь приділили до 9-го полку 3-ї Залізної дивізії Дієвої армії УНР.

Буковинська Рада взяла під своє піклування утримання Куреня Буковинських Стрільців (або як його називали Буковинської Бригади). Курінь був у безперервних боях з Червоною Армією від 10 червня 1919 р. принаймні до половини листопада 1919 р. Станом на жовтень 1919 р. в рядах збройних сил УНР перебувало близько 2200 буковинців, які залишили на батьківщині свої сім'ї. З Буковини в Наддніпрянщину направили два транспорти в армію УНР. Вже після поразки національно-визвольних змагань військовики та аналітики намагалися проаналізувати досвід військової співпраці галичан та наддніпрянців. Соборницька ідея, була провідною у військовій історіографії української революції. Колишні командарми Микола Капустянський, Михайло Омелянович-Павленко та Юрій Тютюнник широко висвітлили спільні дії збройних сил УНР та ЗУНР, зокрема проаналізували їх військову співпрацю в Наддніпрянщині. М. Капустянський співставив воєнні якості обидвох українських армій. Генерал відзначив, що наддніпрянська армія буде менш організована й упорядкована аніж галицька; мала серйозні проблеми з військовою дисципліною, організацією заплілля та постачання. Натомість переважала галичан в плані здатності до маневрування на широких фронтах, інколи зовсім відокремлено, що було вкрай важливо в умовах маневрового більшовицького фронту. У підсумку генерал висловив позитивну оцінку перспектив інтеграції українців по обидва боки Збруча у військовій сфері: «Прекрасна буде комбінація з'єднання акуратности, обмежености в бажаннях, навику до послуху та ладу галичанина з ініціативою, войовничістю та широким розмахом наддніпрянця. Вони один одного доповнювали. Разом вони могли створити, за сприятливих умов (техніка і зброя), грізну, непереможну Українську збройну силу»

Пивовар С.Ф., к.іст.н., професор
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ОСОБЛИВОСТІ ЗБРОЙНОЇ БОРОТЬБИ РЕВОЛЮЦІЙНОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ УКРАЇНИ

В історії збройних формувань періоду Української національної революції 1917–1921 рр. особливе місце посідає Революційна повстанська армія України (махновців) (РПАУ/м/), яка пройшла шлях від бойової дружини – «Чорної гвардії», до складу якої входило кілька десятків селян Гуляй-Поля, до фактично регулярної боєздатної армії, чисельність якої сягала 120 тис. осіб. Збройні сили махновського руху кілька разів змінювали свою назву, а 1 вересня 1919 р. проголосили створення РПАУ.

РПАУ вела збройну боротьбу на території від Дністра до західних меж Облaсті Війська Донського проти військ Австро-Угорщини, Німеччини, УНР доби Центральної Ради і Директорії, Української Держави гетьмана П. Скоропадського, Збройних сил півдня Росії, Російської армії, Робітничо-селянської червоної армії (РСЧА) РСФРР. Не випадково повстанська армія виступала під гаслом: «Будь-яка влада породжує паразитів!». Сам Н. Махно і чимало його соратників сповідували анархо-комунізм, що спирається на теорію «бездержавного комунізму». Вони розглядали тогочасні події як здійснення соціальної революції, спрямованої на повну ліквідацію держави.

Особливістю анархістського експерименту в Україні було створення власної армії, тобто – державної структури, що суперечило ідеї бездержавного устрою. Одним із найвдаліших прикладів поєднання проблеми здійснення анархо-комуністичних перетворень з тогочасними реаліями життя була Декларація РПАУ(м), ухвалена 20 жовтня 1919 р. Документ відображає програму махновського руху, розвиваючи і конкретизуючи його ідеї відповідно до потреб її практичної реалізації у всеукраїнському масштабі. У Декларації тогочасні події в Україні характеризувались як початок «третьої революції», в ході якої передбачалося неминуче вирішальне зіткнення між ідеєю вільної безвладної організації та ідеєю політичної влади. Оскільки військове формування могло перерости в політичну структуру, що суперечило сутності анархізму, документ визначав роль армії у створенні «вільного радянського ладу». Згідно з Декларацією армія мала бути у «розпорядженні трудових робітничо-селянських організацій» й існувати лише доти, доки «їм загрожуватиме небезпека з боку влади і капіталу».

Гасла та дії повстанців відповідали настроям українського селянства, яке впродовж століть прагнуло землі та волі. Махно та його армія уособлювали силу здатну знищити всіх ворогів селянства і встановити справедливий суспільний лад, що обумовлювало масову підтримку махновського руху. Збори селянських

громад приймали рішення про направлення добровольців до війська Махна. Таким чином вирішувалася проблема комплектування народної армії й забезпечувався високий рівень мотивації її вояків. Крім того, на бік повстанців переходили цілі підрозділи РСЧА, а також вояки армії УНР. Так, у серпні 1919 р. на бік Махна перейшли 4 бригади РСЧА, а з «уенерівців» була сформована «Вільно-Козацька повстанська група Катеринославщини».

Оригінально вирішувалася й проблема матеріального забезпечення армії: функції тилової служби допомагало виконувати населення. Селяни забезпечували повстанців продуктами, доглядали за пораненими, зберігали зброю та боеприпаси. Надзвичайно важливим було надання коней під час передислокації махновців, для чого на Лівобережжі створили мережу таємних кінних станцій. Завдяки цьому махновська армія була надзвичайно мобільною, пересуваючись на конях і тачанках зі швидкістю до 100 км за добу.

Основою бойового мистецтва повстанців була тактика непрямих дій. Успіх досягався не фронтальними бойовими діями, а завдяки маневрам. Не випадково Махна деякі дослідники називають «генієм маневреної війни».

Ефективно діяла розвідка і контррозвідка повстанців, а також – широко розгалужена підпільна мережа. У боротьбі з противником застосовувалися військові хитрощі та елементи психологічної війни.

Анархістам вдавалося поєднувати свої вільнолюбні ідеали з суворою військовою дисципліною. Гасло «Анархія – мати порядку!» сприймалося ними як заклик не до безладу, а – до високого рівня порядку на основі самоорганізації й усвідомлених дій на добровільних засадах.

Військові успіхи РПАУ були вражаючими. Так, улітку 1919 р. за катастрофічної для більшовицької влади ситуації Махно відкрив другий фронт у тилу Денікіна. Завдавши 26–27 вересня нищівного удару Добровольчій армії, махновці прорвалися в їхній тил. У першій половині жовтня РПАУ захопила Мелітополь, Бердянськ, Маріуполь. Застосовуючи військову хитрість, 11 листопада махновці увійшли в Катеринослав. Загалом активні дії повстанців загальмували наступ денікінців на Москву, по-суті, врятувавши більшовиків від поразки. Так вважав сам Махно. Це підтверджують і сучасні дослідники. Наприклад, О. Шубін, доводить, що, по-перше, без втручання Махна Денікін увійшов би в Москву, по-друге, якби не повстанська армія, більшовицькі війська могли б увірватися в Європу.

Отже, гасла махновців були досить привабливими для селянства, але утопічними, а головне – несвоечасними. Вони привертали увагу широких мас, спрямовуючи їхню енергію на боротьбу не тільки проти ворогів українського народу, а й – тих, хто відстоював національні інтереси України. Головні причини полягали в низькому рівні національної свідомості широких мас й орієнтації повстанського руху на анархістську доктрину, тобто – ліквідацію будь-якої держави, що дезорієнтовувало значну частину населення. Національна держава

сприймалась ними як вороже трудовому народові утворення. За цих умов 30-мільйонний народ України, який мав потенційні можливості для здобуття та захисту свободи і продемонстрував унікальну здатність до самоорганізації військового опору, зрештою зазнав поразки від свого історичного ворога – Росії, що обумовило катастрофічні наслідки для українського народу в ході подальшого комуністичного експерименту.

Плазова Т.І., к.іст.н., доцент
Національна академія сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного

УКРАЇНСЬКИЙ ПАРТИЗАНСЬКО-ПОВСТАНСЬКИЙ ШТАБ ТА ЙОГО ЗАВДАННЯ У ПІДГОТОВЦІ ДРУГОГО ЗИМОВОГО ПОХОДУ

Поразка регулярної Армії УНР у листопаді 1920 року мала далекосяжні наслідки. По-перше, весь державний апарат УНР зазнав катастрофи; по-друге, з даного моменту керівництво збройною боротьбою проти більшовицької окупації України перемістилося за кордон, що дуже ускладнювало його організацію; по-третє, інтернування і роззброєння регулярних українських частин, що відступили на територію Польщі, вимагало якісно нових підходів у розробці стратегії і тактики продовження боротьби; по-четверте, у ситуації, коли вся територія України була зайнята ворогом, а можливості відновлення боєздатної регулярної армії в уряді УНР були вельми обмежені, на перший план висувалася проблема максимального залучення до неї всіх антибільшовицьких сил, що стояли на платформі уряду УНР. І найреальнішу силу в тих умовах представляв повстанський рух.

У січні 1921 р., за сприянням польських військових властей та згідно рішення вищих урядових і військових інституцій УНР, у Тарнові при Головній Команді Армії УНР було створено Український Партизансько-Повстанський Штаб (УППШ). Його керівником С.Петлюра призначив командуючого 4-ї Київської дивізії Армії УНР генерал-хорунжого Ю.Гютюнника. За пропозицією начальника Генерального Штабу Армії УНР генерал-хорунжого В. Петріва, Штаб безпосередньо підпорядковувався Головному Отаману С. Петлюрі – головнокомандувачу всіх українських регулярних та повстанських військ. На той час основним завданням Штабу було налагодження зв'язку з чисельними повстанськими організаціями та партизанськими загонами, що діяли на окупованій території України.

Для підготовки та обговорення всіх військових законопроектів у лютому 1921 р. було створено Вищу Військову Раду. Очолив її колишній професор російського генштабу генерал Армії УНР М. Юнаков. До березня 1921 р. Штаб працював як таємна установа і одним із першочергових його завдань було

формування на території України партизанських загонів та повстанських організацій. На кінець березня організація Штабу була завершена.

Упродовж весни 1921 р. УППШ, спершу у складі 7 чоловік, перебував у м. Тарнові, таємно проводячи роботу з представниками українських повстанських організацій і зв'язківцями партизанських загонів. Збільшенню обсягів роботи перешкоджала велика відстань до кордону, тому за допомогою польської сторони його апарат на початку літа переїхав до Львова.

На цей час УППШ складався з трьох частин або референтур – політичної, цивільної та військової. Діяльність референтури військового керування була найкраще організованою і зосереджувалася на організації, підготовці та проведенні в Україні збройного антибільшовицького повстання. Саме на цю референтуру припадала лівова частка всієї роботи і тільки вона мала розгалужену структуру, що складалася з трьох відділів: 1 – організаційного; 2 – інформаційного; 3 – оперативного.

Діяльність політичної референтури була зосереджена на розповсюдженні відозв та звернень Уряду УНР до населення України, на проведенні агітаційних заходів проти більшовицької влади, на консолідації всіх партійно-політичних сил в Україні з метою підтримки повстання.

Основними завданнями референтури цивільного керування були: у випадку успішного розгортання повстання потрібно зосередитись на організації місцевих органів влади на звільненій території України, забезпечити проведення мобілізації населення, регулювання взаємин між військовою та місцевою владою.

Загалом, розгалуженість власної структури та наявність на провідних посадах досвідчених старшин Генерального Штабу, дозволяла УППШ ефективно охоплювати партизансько-повстанський рух в Україні, особливо на Правобережжі – Поділлі, Волині, Київщині, Катеринославщині.

Готуючись до майбутніх бойових дій, УППШ здійснив ряд заходів організаційного характеру, маючи на меті надати всьому партизансько-повстанському рухові планованості та масовості. Весь терен України був поділений на 4 Повстанські фронти, які на початку весни 1921 р. були реорганізовані в 5 Повстанських груп і 21 Повстанські райони.

31 серпня 1921 р. на нараді командирів дивізій та бригад генерал Ю. Тютюнник запропонував свій план збройного виступу в Україну. Згідно з ним вихідним пунктом для учасників походу мав стати Кам'янець-Подільський. Там же С. Петлюра повинен був видати маніфест до українського народу.

На цей час вже почалося формування військових груп, які мали взяти участь у поході. Як за кордоном, так і в Україні закінчувалася підготовка до повстання. Наприкінці літа 1921 р. командування груп отримали від Головного Отамана наказ, з підписами начальника УППШ генерала Ю. Тютюнника та його заступника полковника Ю. Отмарштейна, про те, щоб “до 1 вересня закінчити всі приготування до всенародного повстання”. На початку вересня було також

розроблено та надіслано в Україну ряд документів, зокрема інструкції для громадської самоохорони, інструкції щодо знищення комуністів та захоплення першочергових об'єктів, щодо організації тимчасової влади, налагодження роботи освітніх та медичних закладів тощо.

Остаточна підготовка до походу завершилася на початку жовтня 1921 р. Тоді більш інтенсивно почали переправляти людей та зброю до польсько-радянського кордону. 23 жовтня 1921 р. С. Петлюра видав наказ, згідно з яким генерал Ю. Тютюнник вступає “в командування Повстанчою Армією в Україні, а ... Партизансько-Повстанський Штаб при Головній Команді Армії УНР розформувати і залишити замість нього Українське Пресово-Інформаційне Бюро.”

24 жовтня 1921 р. командувач Повстанчої Армії генерал-хорунжий Ю. Тютюнник та начальник Штабу полковник Ю. Отмарштейн підписали наказ командуванню п'яти Повстанських груп, яким зобов'язали “оголосити про загальне повстання”. Так закінчилася доба Українського Партизансько-Повстанського Штабу, який юридично припинив своє існування з постановням Повстанчої Армії.

Аналізуючи організацію Українського Партизансько-Повстанського Штабу та завдання, які стояли перед ним, слід відмітити, що в його структурі чітко визначилися провідні підрозділи, які й керували всією роботою по підготовці та проведенню всеукраїнського збройного повстання. І від їхньої роботи залежав успіх майбутнього військового походу за відновлення Української державності.

Скорич Л.В., к.іст.н.

Національна академія сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного

СТРАТЕГІЧНИЙ ПЛАН БОЙОВИХ ДІЙ ОБ'ЄДНАНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ АРМІЇ

Наприкінці липня 1919 року українські Дієва армія УНР та Галицька армія займали територію чотирикутника Кам'янець-Подільський–Сатанів–Проскурів-Бар і готувалися до нових битв за визволення України. Морально-бойовий та чисельний стан війська дозволяв військово-політичному проводу поставити велике завдання, насамперед, визволити з-під більшовиків Правобережжя і Київ. Внаслідок низки організаційних заходів, чисельність українських збройних сил досягла 85 тисяч вояків, з них бойового складу – 35 тисяч багнетів і 2,5 тисячі шабел. Війська мали 1100 кулеметів, 335 гармат, 9 панцирних поїздів, 6 панцирних самоходів. Крім того, близько 15 тисяч бійців мали підпорядковані Штабові Головного Отамана повстанські формування. Бойовим операціям українського регулярного війська сприяв широкий повстанський рух у тилах

більшовицької 12-ї армії, де активно діяли загони отаманів Струка, Соколовського, Зеленого, Волинця та інших (близько 40 тисяч повстанців).

Проте, у ході опрацювання стратегічного плану подальших дій українських армій між галицьким і наддніпрянським керівництвом виникли суттєві розбіжності. Для Петлюри головним ворогом була більшовицька Росія і він шукав порозуміння з Варшавою, а для галицького проводу головним ворогом залишалася Польща і всі перспективні плани пов'язувалися з відновленням боротьби за визволення рідного краю. У зв'язку з цим Начальна Команда підготувала два стратегічні плани. Перший, опрацьований генералом Курмановичем, до якого схилявся і командарм М. Тарнавський, передбачав відновлення бойових дій в Галичині з метою відбити коридор Чортків – Станіслав – Сколе – Лавочне з виходом до Чехословаччини. Згодом перекинути з Італії більше 20 тисяч галицьких вояків і продовжити українсько-польську війну. Генерал Курманович вважав, що для операції, розрахованої на два місяці, знадобиться поповнити армію набоями. Він категорично відкидав план використання галичан проти більшовиків і припиняти боротьбу з поляками.

Інший план передбачав об'єднаними арміями визволити від більшовиків південь України: Одесу, Миколаїв, Херсон. Супротивник мав на цьому напрямку слабкі сили і успіх операції був забезпечений. УНР отримала б вихід до країн Заходу, а, головне, можна було б перекинути з Італії потужне поповнення. Генерал Курманович врахував, що південь України охоплений масовим антибільшовицьким повстанським рухом. Одним із палких прихильників цього плану був генерал А. Крас. Він вважав, що у випадку, якщо С. Петлюра поведе свою армію на Київ, Галицька армія повинна усіма силами вдарити на південь і зайняти Одесу.

Галицьке військове командування і політичний провід позитивно сприймали позитивні плани С. Петлюри щодо звільнення України. Маючи реальну владу та будучи керівником авторитарного характеру, С. Петлюра намагався негайно скористатися можливістю відбити Київ і підняти свій престиж, втрачений через останні невдачі на фронтах. Головним аргументом на користь походу на Київ було його завдання інтегрувати УНР у загальну антибільшовицьку боротьбу Антанти, Білої Росії і Польщі, таким чином домогтися визнання України Заходом і, відтак, утвердження української державності.

У липні 1919 року Генеральний штаб Армії УНР остаточно опрацював стратегічний план операцій об'єднаних армій, який фактично став частиною загального плану антибільшовицького фронту. Головним автором цього плану був М. Капустянський. Він вважав, що до боротьби з більшовиками повинні бути залучені і спільно діяти Добровольча армія генерала Денікіна, Україна і Польща. Для реалізації цього стратегічного плану, який цілком відповідав геополітичній ситуації і мав конкретні перспективи, необхідна була підтримка Антанти. Альянти зобов'язувалися примусити Денікіна визнати Україну і врегулювати свої

стосунки, але Денікін не вважав Армію УНР серйозною силою і керувався політичними мотивами. Генерал Денікін вважав, що порозуміння з Петлюрою та співпраця з українським військом не допустима, оскільки Головний Отаман прагне «відірвати від Росії Україну і Новоросію», що суперечило його ідеї про єдину і неподільну Росію.

Не знайшов підтримки свого плану С. Петлюра і зі сторони Польщі, хоча він і намагався втягнути її у активні бойові дії проти більшовиків, пропонуючи вести спільну боротьбу. Денікін теж вимагав від Пілсудського розпочати наступ на більшовицький фланг у напрямку Мозиря. Але, оскільки Денікін не визнавав самостійної Польщі, якою Росія володіла до 1918 року, то для Пілсудського вигідніше було мати перед собою слабку, охоплену хаосом і війною більшовицьку Росію.

Таким чином, за відсутністю порозуміння з Антантою і Денікіним, недостатнього матеріально-технічного забезпечення об'єднаних армій, розбіжності в поглядах на стратегічні плани між їх командуванням - розпочати похід на Київ було ризиковано, особливо у зв'язку з можливим зіткненням з Добрармією (що власне і сталося). Боротися одночасно із червоною і білою Росією, армії яких завжди сильніші за українську, було б не перспективно. Але 30 липня 1919 року було схвалено план С. Петлюри і його штабу, згідно з яким головним напрямком операції був Київ.

Трофимович Л.В., к.іст.н., доцент
Національна академія сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного

БОЙОВІ ДІЇ ДІСВОЇ АРМІЇ УНР В СЕРПНІ-ГРУДНІ 1919 р.

Після об'єднання УГА із Наддніпрянською армією 11 серпня 1919 р., було створено Штаб Головного Отамана, куди увійшли галицькі і наддніпрянські представники. Його очолив генерал М. Юнаків, заступником став генерал В. Курманович. Оперативним відділом керував підполковник А. Дожеаль з помічником сотником Кузмицьким.

Похід українських об'єднаних армій на Київ розпочався боями за Жмеринку, Вінницю і Староконстянтинів. Вирішальний наступ на Жмеринку розпочала група Ю. Тютюнника. Бої тривали майже добу, вранці наступного дня Жмеринка була захоплена. 9 серпня корпус запорожців розпочинає наступ на Вінницю, а другий корпус ГА і група Староких Стрільців (СС) – на Шепетівку. 14 серпня галицькі бригади відбили Староконстянтинів, кіннота СС зайняла Білгородку, через два дні – Шепетівку, а згодом і Миропіль.

Загалом, в результаті боїв в другій половині серпня 1919 р. українська армія здобувала майже всюди перемогу. Більшовики хоч і постійно підсилювались

допомогою ззовні, змушені були відступати на схід, залишаючи в українських руках велику кількість полонених і військового майна. Українська армія здобула низку важливих господарських об'єктів (Житомир, Бердичів) і звільнила кілька головних залізничних шляхів, по яких могла перекидати свої сили на певні частини фронту. Отже, на Київ дорога була звільнена.

3 півдня більшовики ще мали досить сильні позиції і загрожували правому крилу українського фронту. Щоб тут добитись перемоги і вийти до берегів Чорного моря командування українською армією віддало наказ Східній групі перейти у наступ. Допомогу групі було підтягнуто із заходу і розміщено в районі Тульчина. В запланованому наступі мала діяти також і група Ю. Тютюнника в наступі з околиць Христинівки – Умані – на південь. Групи Удовиченка, Вольфа та корпус запорожців здобувають Фастів і Білу Церкву. Загальний наступ на Київ розпочався 30 серпня вранці.

В час, коли українська армія здобувала Київ і воювала з більшовиками на півдні, добровольчий корпус генерала Бредова, захопивши Полтаву, прямував теж на Київ. 31 серпня його кінні відділи з'явилися під Києвом. До столиці була надіслана делегація від генерала, яка вимагала, щоб поруч з українським прапором на площі висів і російський трибарвний стяг. Їх бажання було виконано, однак запорожці самовільно зняли російський прапор, це і стало приводом до нападу денікінців на Київ. Розпочинаються бої за столицю тепер вже з білими формуваннями.

Щоб не допустити подальших непорозумінь з денікінцями та не зіткнутись з 14-ою більшовицькою армією, що пробивалася на північ, 4 вересня фронт київської групи було відтягнуто далі на південь на лінію Козятин – Бердичів. В цей період між українською і Добровольчою арміями почали втискатися з півдня дивізії 14-ої Червоної армії, 14 вересня вони вже прямували на Житомир. В результаті українські війська опинилися між двома ворогами: з півдня і зі сходу денікінці, з півночі – більшовики. З огляду на таку ситуацію Штаб Головного Отамана вирішив припинити військові дії проти більшовиків, а зосередитись на Добровольчій армії. 24 вересня 1919 р. Директорія УНР оголосила війну Добровольчій армії.

З оголошенням війни денікінцям було здійснено перегрупування українських сил. Групу Січових Стрільців було стягнуто з районів Полонного і Шепетівки. Її завданням стало забезпечення безпеки лівого крила українського фронту від більшовиків. Також змінив своє розміщення другий корпус армії, його було стягнуто в околиці Бердичева. Запорізьку групу було вилучено з армійської групи генерала Кравса і повернуто до Наддніпрянської армії.

Щоб якось підсилити свої сили, С. Петлюра розпочинає переговори з Н. Махном про спільну боротьбу проти Добровольчої армії. Н. Махно погоджується на ці переговори. Чому саме зараз він ухопився за цю ідею? Дослідник діяльності Н. Махна В. Волковинський наводить наступні факти:

«По-перше, він сподівався самим фактом переговорів з Петлюрою зіткнути його з Денікіним і тим самим частково ослабити натиск білих на його виснажене і ослаблене великим обозом військо. По-друге, він розраховував, як це було з Григор'євим, шляхом терористичного акту усунути Петлюру і стати на чолі його війська. І, нарешті, виникла реальна можливість, хоч якось розв'язати одвічну проблему махновців – нестачу патронів і зброї».

Після обміну делегаціями 20 вересня у Жмеринці був укладений договір між УНР і махновцями. Він передбачав спільну боротьбу з білогвардійцями і в разі перемоги виділення Махнові території для встановлення «вільного радянського ладу». Петлюра з цим погодився, але висловився проти проведення в його військах на зайнятій ним території пропаганди махновських ідей.

У кінці жовтня 1919 р. в українського війська з'являється новий страшний ворог – тиф. Погано одягнені і ослаблені українські стрільці розпочинають масово хворіти на цю хворобу. За один тиждень – від 23 по 31 жовтня – до лікарень було доставлено понад 2 тис. бійців.

Щоб з'ясувати становище на фронті і вирішити як бути далі. Головний Отаман Петлюра та диктатор Є. Петрушевич скликали на 29 жовтня нараду у Вінниці. Однак вона ніяких наслідків не принесла, а тому було вирішено скликати нову нараду у Жмеринці. Командування Галицької армії в цій ситуації вирішує розпочати переговори з «добровольцями» і 6 листопада було підписане перемир'я. Поки переговори тривали, денікінські війська зайняли Жмеринку та перекрили зв'язок ГА з Наддніпрянською армією.

Подальший перебіг боїв на українсько-більшовицькому фронті розвивався не на користь Армії УНР. Три чверті її складу охопила епідемія тифу, а тому оголошення урядом війни ще й Добровольчій армії не мало перспективи на перемогу. Після 18 вересня 1919 року бойових операцій проти Червоної армії українські війська практично не проводили, обмежившись лише позиційними сутичками, які не мали вирішального значення, хіба що засвідчили непримиренність сторін.

Оточена з півночі червоними, з півдня – денікінськими, з заходу – польськими військами, малочисельна Дієва армія, значна частина якої до того ж хворіла на тиф, була неспроможна проводити бойові операції. Зважаючи на такі обставини, уряд УНР та військове командування 6 грудня 1919 року ухвалили ліквідувати регулярний антибільшовицький фронт та продовжувати боротьбу партизанськими методами.

СЕКЦІЯ 3

**УКРАЇНЬСЬКА ВІЙСЬКОВА ЕЛІТА В БОРОТБІ
ЗА ДЕРЖАВНІСТЬ ТА СОБОРНІСТЬ**

Виздрик В.С., д.іст.н., доцент
Національна академія сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного

**М. МІХНОВСЬКИЙ – ТВОРЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ВІЙСЬКА.
УРОКИ ІСТОРІЇ**

З особою М. Міхновського тісно пов'язано багато важливих, ключових політичних подій 1917 р. в Україні. З перших днів революції було зрозумілим, що майбутнє України залежить від того, чи будуть створені власні збройні сили. В умовах світової війни, коли мільйони українців воювали на фронтах, створення національної армії з технічної точки зору було нескладним завданням. Проте, таке прагнення не було зрозуміле більшості політичним силам.

Успіхи самостійників у військах і нерозуміння та небажання УЦР підтримати ідею створення української національної армії за допомогою якої домагатися незалежності України, штовхали М. Міхновського до більш рішучих дій. У кінці березня 1917 р. відбулася нарада «Українського військового організаційного комітету», де М. Міхновським було викладено своє бачення щодо творення національної армії.

Наступним кроком М. Міхновського була пропозиція приступити до організації «Першого українського охочекомонного полку ім. гетьмана Богдана Хмельницького».

Наприкінці березня в Києві було створено «Український військовий клуб ім. гетьмана П. Полуботка». Його очолили: М. Міхновський і його близький товариш хорунжий Л. Ган. Клуб ставив перед собою завдання: «Гуртувати в одній сім'ї вояків, лікарів і військових урядовців» і виховувати серед них і серед усього українського народу усвідомлення значення і ролі армії у боротьбі народу за визволення.

В травні 1917 р. в Києві відбувся Військовий з'їзд на якому були присутні 700 представників від військових фронтних і тилових частин армії і флоту. Повернувшись до своїх частин, делегати з'їзду розгорнули активну роботу по українізації військових частин. Через деякий час з'явилися нові українські полки: ім. Гонти в Умані, ім. Сагайдачного у Житомирі, ім. П. Полуботка в Ростові-на-Дону, ім. гетьмана Мазепи у Саратові, Український Запорозький полк у Москві.

Незважаючи на неприховану ворожість лібералів і соціалістів, у червні 1917 р. близьке оточення М. Міхновського розпочало формування нового

українського козачого полку. Основою його стали військові, які прибули з Чернігова, Пензи та інших місць. Під впливом агітаційної роботи членів клубу ім. Полуботка вони оголосили себе окремим військовим з'єднанням і заявили, що не виступлять на фронт доти, поки їх не визнають «Другим Українським ім. гетьмана Полуботка Козачим полком». Не піддалися солдати і на заклики В. Винниченка, який відвідав полк і від імені Українського Військового Генерального Комітету просив повернутися їх до своїх військових частин.

Самостійники відкрито закликали до непокори УЦР, аргументуючи своє рішення: «бо тут наш фронт, тут слід захищати свободу України».

3 липня 1917р Центральна Рада опублікувала II Універсал, де питання автономії України відкладалося на невизначений період. Саме в цей час коли конфлікт з Тимчасовим урядом досяг свого апогею полуботківці, впевнившись у його безсиллі, під впливом офіцерів-самостійників вирішили змусити Українську Центральну Раду проголосити самостійність, відмовитися від її «автономізму» і «федералізму» і перейти на позиції самостійництва.

Ідеї М. Міхновського, висловлені на початку ХХ ст., не втратили актуальності й втілилися в реаліях незалежної України. Національна ідея – духовний стрижень в інтелектуальному поступі української нації. Тому одним з головних завдань України на сучасному етапі є консолідація народу навколо національної ідеї, його

Кобуга С.Й., к.іст.н., доцент

Кобуга Л.П., к.політ.н., доцент

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

ЮЛІАН ШЕПАРОВИЧ – ПРАВНИК, СТАРШИНА УГА І АРМІЇ УНР, КООПЕРАТИВНИЙ ДІЯЧ ГАЛИЧИНИ

Через Першу світову війну мільйони українців змушені були змінити цивільні професії і стати військовими. Для них ця війна виявилася братовбивчою, оскільки розділені не тільки кордонами, але й лінією фронту, українські солдати у складі російської та австро-угорської армій змушені були воювати і убивати один одного за чужі національно-державні інтереси. Та все ж в умовах війни західні українці мали більше можливостей проявити власний національно-політичний характер. Завдяки утворення таких організацій як Головна українська рада, Союз визволення України, Загальна українська рада у роки війни була сформульована головна мета українського політичного руху – завдання військової поразки російській імперії задля створення на звільнених етнічних землях української державності.

Важливим чинником формування українського військового патріотизму в австрійській армії була діяльність добровільного підрозділу Українських січових

стрільців, котрий розглядався як майбутня основа національних збройних сил. Багато українських юнаків прагнули потрапити саме у січове стрілецтво. Ті ж, хто воював в загальних частинах, теж підтримували ідею служити українській справі. Тож під час Української революції 1918 р. на західноукраїнських землях чимало військовиків австрійської армії відгукнулися на заклик стати в обороні новоутвореної Західно-Української Народної Республіки, пішли служити до Української Галицької Армії (УГА). Серед них був і станиславівський правник Юліан Шепарович, чий військовий і життєвий шлях став прикладом віддзеркаленням помислів і конкретної справи багатьох тогочасних українських патріотів.

Юліан Зенонович Шепарович (1886-1949) народився у селі Колодіївка Станиславівського повіту у багатодітній сім'ї греко-католицького священика. Навчався у Станиславівській гімназії, по завершенню якої здобував освіту на правничому факультеті Львівського університету. Планував стати адвокатом, але розпочалася світова війна, і Ю.Шепарович був мобілізований до австрійської армії. Як випускник університету був зарахований в артилерію, невдовзі отримав звання поручника, і служив офіцером в артилерійському підрозділі на австрійсько-російському фронті.

Після розвалу імперії зголосився на службу в УГА. У боях під Львовом взимку 1918-1919 рр. командував Станиславівською батареєю. Згодом був призначений командиром 3-го гарматного полку 3-ї Бережанської бригади 2-го корпусу УГА. Підрозділ поручника Ю.Шепаровича відзначився в ході Чортківської офензиви у червні 1919 р., коли під його командою гармаші вдало підтримували артилерійським вогнем стрілецькі підрозділи. За проявлену ініціативу і військову звитягу старшина був підвищений у військовому званні до отамана УГА. Поразка українців у боротьбі з переважаючими силами поляків змусила УГА перейти на територію УНР. Перейшов у Наддніпрянщину із своїм полком і командир. Його підрозділ брав участь у боях із більшовицькими військами, поході на Київ, потрапив у “чотирикутник смерті”. У листопаді 1919 р. отаман Ю.Шепарович як фаховий правник, взяв участь у судовому процесі над керівництвом УГА за вимушений союз із армією А.Денікіна. Там він виступив оборонцем начальника штабу УГА полковника Альфреда Шаманека. За результатами судового процесу керівництво армії було виправдане.

Весною 1920 р. Ю.Шепарович очолив 1-й артилерійський дивізіон Галицької армії після трагічної загибелі його очільника Ярослава Воевідки. Не бажаючи підпорядковуватися більшовицьким командирам у рамках ЧУГА, перейшов до лав українських повстанців, став начальником штабу у загоні отамана А.Волинця. Цей загін вів партизанські дії проти більшовиків на Поділлі в районі Гайсина. Влітку цього ж року очолив команду бронепотягу “Запорожець” армії УНР, брав участь у звільненні Галичини від більшовицьких військ. У вересні його бронепотяг біля станції Джурин на Тернопільщині в

артилерійській дуелі переміг у бою більшовицький потяг “Коршун”.

Повернувшись з війни, Ю. Шепарович відмовився від адвокатської кар’єри, не бажаючи складати присягу польській державі. Пішов у кооперативний рух і разом із братом Іваном Шепаровичем, на той час чільним керівником місцевого “Сільського господаря”, розвивав кооперацію в Станиславові (нині Івано-Франківськ) та повіті. Невдовзі заснував та очолив місцевий Кооперативний союз. З утворенням колишніми вояками УГА Української військової організації став її організатором і керівником у Станиславівському повіті. У 1925 р. був запрошений на роботу до центрального органу кооперативних союзів “Центросоюз”, де швидко став ефективним і відповідальним менеджером. Із 1930 р. він очолив правління “Центросоюзу”. Про серйозність намірів роботи директора свідчили і вкладені у фонди організації особисті кошти Ю. Шепаровича, отримані як частка проданого родинного маєтку.

За відгуками співробітників, він не обмежував автономії підлеглих йому керівників, однак був вимогливий, домагаючись загального позитивного розвитку справи. Не цурався порад і підказок від підлеглих, щоб глибше вивчити справу, був твердий у реалізації ухвалених рішень. За його керівництва “Центросоюз” перетворився на одну з найбільших в Галичині українських фінансово-господарських установ, що обслуговувала діяльність українських кооперативних організацій.

Займався у Львові і громадською роботою, разом з Андрієм Мельником очолив комбатантське товариство “Молода Громада”, до якого входили колишні вояки УСС, УГА і армії УНР, а згодом, і члени ОУН. У 1938-1939 рр. керований Ю.Шепаровичем “Центросоюз” співпрацював з новоутвореною українською рекламною фірмою “Фама”, співзасновником якої був активний діяч ОУН Роман Шухевич. Завдяки особистим діловим контактам Ю. Шепаровича ця фірма почала активне просування рекламної продукції українських підприємств спочатку у Львові, а згодом у всій Галичині. Економічна співпраця була вигідною для двох сторін, тим більше, що Ю. Шепарович знав про соціальну і політичну сутність діяльності партнерів. Від самого початку рекламна агенція “Фама” мала дві каси: одну легальну для податкової інспекції, іншу – “під столом», для ОУН. На роботу приймали людей із судовими вироками, часто знайомих по підпіллю, які з політичних причин ніде не могли знайти собі роботи. Тож позиція голови “Центросоюзу” відображала не тільки успішний бізнесовий інтерес, але й приховану підтримку українських патріотів.

З початком Другої світової війни встиг виїхати на Захід, уникнувши більшовицьких репресій. Повернувся до Львова уже в часи німецької окупації. За рішенням кооперативних керівників працював референтом у галицькій Хліборобській централі, де визначалися норми заготівель сільськогосподарських продуктів (так званих контингентів) для господарських адміністрацій дистрикту “Галичина”. Там він боронив українську кооперацію та об’єднаних в ній селян

від надмірних стягнень. Користувався авторитетом як в українців, так і в німецьких чиновників. Останні поважали Ю. Шепаровича не тільки за професійність і твердість характеру, але й за його колишні заслуги “вищого старшини австрійської армії часів Першої світової війни”. З наближенням фронту у 1944 р. покинув Львів та емігрував до Німеччини. Помер у 1949 р., похований у Мюнхені.

Лопушан Т.В., к.філол.н., доцент
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

УМАНЩИНА В ЖИТТІ І ДОЛІ ВОЇНА-МИТЦЯ ЯКОВА СТРУХМАНЧУКА

У довіднику українського історика Василя Кучерука «Українська Галицька Армія», подано ґрунтовну інформацію про, військове з'єднання українських патріотів широко знане за абрєвіатурою УГА, що брало участь в національно-визвольних змаганнях 1919-1921 років в Україні. Автор назвав її «армією інтелектуалів і митців», з чим цілком можна погодитися. Покликані любов'ю до Батьківщини і прагненням використати шанс для відновлення української державності, десятки високоосвічених галичан взяли за зброю. Одним із них був Яків Струхманчук, якого примхлива доля пов'язала зі старовинним містом Умань на Східному Поділлі.

Під час Першої світової війни, перейнятий патріотичним поривом, Яків Струхманчук, як і тисячі інших українських патріотів у Галичині, стає вояком легіону українських січових стрільців, який був сформований в складі австро-угорської армії з ініціативи Головної Української Ради та Української Бойової Управи. Втім, його бойовий шлях був недовгим – разом зі своєю військовою частиною він потрапив до табору військовополонених під сибірським містом Омськ, де перебував до Лютневої революції в Російській імперії.

Далі митця закрутив вир національної революції: він редагує галицьку газету «Наша думка», що друкувалася у Києві, співпрацює з УНР, а після утворення ЗУНР стає вояком Української Галицької Армії, яка через злиденне матеріальне становище та черевний тиф, що підкосив майже половину бійців, вимушена була укласти угоду з більшовиками і стала взимку 1920 року називатися Червоною Українською Галицькою Армією (ЧУГА). Яків Струхманчук на цей час був ад'ютантом головнокомандуючого УГА Мирона Тарнавського і безпосередньо брав участь у перемовинах про співпрацю з Червоною армією.

Більшість галичан відмовилися від союзу з «червоними», лише Перша Галицька бригада Червоних Українських січових стрільців, командиром якої був вже згаданий комуніст М.Л. Баран, та й то не вся погодилася на цей мезальянс. Починаючи з березня 1920 року Струхманчук призначений на посаду помічника

комісара цієї бригади, а після розформування у квітні більшовиками ЧУГА, служить у штабі 45-ої стрілецької дивізії, який розміщувався в Умані, опікуючись питаннями культури. Загалом відомості про чотири роки, які Струхманчук прожив на Уманщині досить скупі, а інколи й суперечливі. Достовірно відомо, що він невдовзі демобілізувався, почав завідувати відділом газети «Вісті Уманщини», пізніше очолює повітовий відділ політосвіти. На сторінках «Вістей Уманщини» регулярно з'являлися його статті та рецензії щодо культурного життя міста та повіту. Він доклав багато зусиль до створення в Умані Школи народного мистецтва імені Т.Шевченка, у якій навчали основам народних ремесел, зокрема, гончарству. Нині в місцевому краєзнавчому музеї забереглося кілька керамічних виробів її вихованців.

З Уманщиною пов'язаний новий сплеск творчої активності Струхманчука-художника. Своєрідним каталізатором для творчого піднесення митця став приїзд до Умані театральної трупи Кийдрамте. Громадськість міста одразу поставилася прихильно до акторів, оточила їх увагою. Міська інтелігенція часто безплатно допомагала театрові, виконуючи підсобні роботи, надаючи акторам своє житло, а також виступаючи у ролі масовки під час монументальних курбасівських постановок. Гастролі тривали з кінця серпня 1920 р. до 30 квітня 1921 р.

Його перу належить кілька рецензій на вистави в газеті «Вісті Уманщини», які відзначаються глибокою обізнаністю у театральному мистецтві та фаховим підходом до аналізу вистав. Однак, мабуть, найважливішим наслідком долучення до геніальної курбасівської режисури став ряд портретів акторів Кийдрамте написаних в Умані: Валентини Чистякової (поема «Гайдамаки» Шевченко), матері Курбаса – Ванди Яновичевої («Гайдамаки»), Любові Геккебуш («Макбет» Шекспіра, «Гріх» Винниченко), Володимира Калина («Макбет») та ін. Всього 33 малюнки, 28 з яких нині зберігаються у фонді ескізів Музею театрального, музичного та кіномистецтва УРСР в Києві.

З Уманщиною пов'язані визначні події й в особистому житті Якова Струхманчука. Тут він закохується в актрису курбасівської трупи Риту Нецадименко, однак вона не відповідала йому взаємністю. 1922 року Струхманчук одружується з юною Оленою Заречинською, одеситкою, яка разом з батьками рятувалася від голоду у рідні в селі Дубова Уманського повіту. 27 червня наступного року в подружжя Струхманчуків народилася донька Надійка, що залишила нам дорогоцінні спогади про батька.

Непорозуміння з радянською владою розпочалися для Струхманчука вже на Уманщині. Його палку прихильність до політики українізації не розділяло місцеве керівництво, а тому він втратив посаду завідувача повітового відділу освіти і був виключений з більшовицької партії. 1924 року родина Струхманчуків переїздить до Києва.

Яків Струхманчук став жертвою сталінської репресивної машини. Разом з

іншими галичанами В. Атаманюком, М. Козорісом, М. Кічурою, М. Ірчаном його заарештували у фабрикованій НКВС справі УВО.

Струхманчук отримує звинувачувальний вирок і десять років перебування в сумнозвісних Соловецьких таборах. Але вже за три роки його справу переглянуть і митця розстріляють 2 грудня 1937 року.

Лук'янченко С.В., к.іст.н.
Національна академія сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного

ВОЛОДИМИР ОЛЕКСАНДРОВИЧ САВЧЕНКО-БІЛЬСЬКИЙ – ГЕНЕРАЛ-ХОРУНЖИЙ АДМІРАЛТЕЙСТВА УНР

Володимира Олександровича Савченка-Більського, генерал-хорунжий по Адміралтейству УНР – це призабутий нині український морський офіцер, організатор українських військових частин та морський міністр УНР, більш як 40 років свого життя присвятив будівництву національних армії та флоту.

4 лютого 1902 року наказом №390 по Морському відомству поручик Володимир Савченко-Більський був переведений на флот із зарахуванням по Адміралтейству. Того ж року він отримав звання штабс-капітана і оселився в Севастополі. Разом із цим Володимир Олександрович бере активну участь у житті української севастопольської громади. Зрештою, 23 червня 1907 року він стає членом конспіративного гуртка «Кобзар» у Севастополі, де з двома десятками морських офіцерів та місцевих освітян береться за нелегку тоді справу популяризації української пісні, книги, вистави. Першу світову війну він зустрів у ранзі капітана Севастопольського флотського півекіпажу. 6 грудня 1915 року Володимир Олександрович отримує звання підполковника. На цій же посаді полковник зустрів лютневу революцію, що дала надію українській державності. Революція легалізувала українські політичні партії, численні культурні організації та об'єднання, зокрема і «Кобзар», членом якого Володимир Олександрович був уже десять років. Тепер число прихильників «Кобзаря» невпинно зростало, і на його базі була створена Українська чорноморська громада, яка у свої кращі дні збирала під одним дахом більш як 500 послідовників. Паралельно він контролює діяльність українських корабельних рад, тоді ж за його участі робляться перші теоретичні начерки майбутньої вітчизняної військово-морської доктрини. Влітку 1917 року своїми енергійними зусиллями полковник швидко українізує Севастопольський півекіпаж. Чи не першою в усьому російському війську його частина завела свій український прапор-корогву з портретом Тараса Шевченка та почала виконувати національний гімн України. В листопаді 1917 року півекіпаж, що нараховував 600 багнетів, склав Морський курінь ім. гетьмана Сагайдачного, після чого під

командою мічмана Якіма Христича вирушив до Києва. На жаль, цьому куреню судилося майже цілком загинути на вулицях Києва в нерівній боротьбі проти військ Муравйова та арсенальських повстанців. 22 грудня 1917 року Володимир Савченко-Більський був призначений на посаду директора канцелярії Морського міністерства, на якій беззмінно працював до 5 січня 1920 . Полковник Володимир Савченко-Більський був одним з ініціаторів формування Українського флоту шляхом українізації екіпажів кораблів Чорноморського Флоту. Перебуваючи на своїй посаді, він бере активну участь у розробці «Тимчасового закону про флот УНР», що був прийнятий 14 січня 1918 р. і закріплював за Україною право на власний флот. У 1918 році існування українського флоту нарешті стало історичною дійсністю, і ним були зроблені перші його військові операції. За заслуги у його становленні Володимир Олександрович отримує ранг генерал-хорунжого. Подальші політичні та воєнні події, однак, склалися не на користь українського флоту. Оточена з усіх боків ворогами, Українська Народна Республіка на початку 1919 року втратила свій флот та вихід до Чорного моря. Крім того, відчувалася потреба у збереженні та відтворенні сильно поріділого офіцерського корпусу українського флоту. Морське міністерство під тиском урядових соціалістів також переживає кризу кадрів. Але генерал-хорунжий по адміралтейству В.О. Савченко-Більський продовжує провадити активну діяльність, створивши Дивізію морської піхоти. У зв'язку з формуванням частин української морської піхоти під Бродами і в Коломиї, головний отаман призначає генерала представником Українського морського міністерства при Державному секретаріаті ЗОУНР . Після відкриття 1 жовтня 1919 р. в Кам'янці-Подільському Гардемаринської школи, він був призначений її начальником. Школа дуже швидко набрала групу добровольців і розгорнула свою діяльність, однак події воєнного часу призвели до того, що вже через півтора місяця місто було зайняте польськими військами, і заклад припинив свою діяльність.

У 1920 році уряди Польщі та УНР вступили в військовий союз та організували спільний похід проти Радянської Росії. Генерал-хорунжий 19 квітня займає місце начальника Морського генерального штабу УНР . 19 травня 1920 р., невдовзі після звільнення Києва військами Польщі та УНР, його було призначено начальником Головної військово-морської управи (тогочасна назва морського міністерства УНР). Він швидко сформував з наявних суден Дніпровську військову флотилію, набрав з моряків та місцевих добровольців Дніпровський флотський півекіпаж. Останній виділив з себе курінь морської піхоти для бронепотяга морського відомства «Чорноморець», який з серпня активно діяв на фронті проти більшовиків аж до моменту, коли 21 листопада 1920 р. українська армія в районі Підволочиська перейшла Збруч. У цей час знову порушується питання про відкриття українських військово-морських навчальних закладів. Однак, українська й польська армії зазнають втрат і поспішно відступають у Польщу та Західну Україну. Армії УНР більше не

судилося повернутися на рідні терени. Її військовики були інтерновані, а потім вийшли на еміграцію. Генерал-хорунжий був інтернований польською владою в Тарнові. Подальша доля українського генерала була пов'язана з діяльністю українських комбатантських організацій в еміграції і був похований у Франції.

Харук А.І., д.іст.н., професор
Національна академія сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного

ПЕТРО ФРАНКО: БІЛЯ ВИТОКІВ ЛЕТУНСТВА ГАЛИЦЬКОЇ АРМІЇ

Визначальну роль у створенні Галицької Армії відіграла ініціатива молодих українських старшин – колишніх військовослужбовців австро-угорської армії. Серед них був і Петро Франко – старший син відомого українського письменника й громадського діяча Івана Яковича Франка.

Народився Петро Франко 21 червня 1890 р. в с. Нагуєвичі Дрогобицького повіту. Закінчивши у 1910 р. гімназію, він вступив до Львівської політехніки, одночасно викладаючи фізичне виховання в українській Академічній гімназії. Восени 1911 р. Франко став одним із засновників національної скаутської організації «Пласт». В 1914 р. він закінчив Львівську політехніку, однак захистити дипломну роботу не встиг – почалась Перша світова війна. Як і багато інших молодих галицьких інтелігентів, Петро Франко добровільно записався в легіон Українських Січових Стрільців (УСС). 15 вересня 1914 р. він склав присягу і після короткого курсу навчання отримав звання поручника воєнного часу. 6 березня 1915 р. Франко прибув на фронт і упродовж наступних півтора років брав участь в бойових діях у складі полку УСС на російсько-австрійському фронті.

Восени 1916 р. П. Франко подав рапорт про переведення до авіації й незабаром прибув до авіашколи в Сараєво. Упродовж кількох тижнів він освоїв спеціальність повітряного спостерігача за прискореною програмою воєнного часу (з акцентом на набуття практичних навичок і дуже скороченою теоретичною частиною). Програма навчання, зокрема, включала вивчення фотографічної справи та фотограметрії, а також обслуговування радіостанції. Практичні польоти проводились на літаках «Ганза-Бранденбург» В.І. та «Альбатрос» В.І.

Можливість застосувати на практиці набуті навички в галузі авіації Франко отримав після проголошення незалежності ЗУНР. Відповідно до розпорядження Державного Секретаріату Військових Справ (ДСВС) від 1 грудня 1918 р. у складі Галицької Армії був створений «летунський відділ» – перша авіаційна частина. При ДСВС створювався спеціальний орган – референтура авіації, яка займалась, головню, адміністративними питаннями. Оперативне ж керівництво авіацією покладалось на командування «летунського відділу». Однак розподіл функцій

між цими керівними інстанціями спочатку було досить умовним, оскільки очолювала їх одна й та сама людина – Петро Франко. Таким чином, саме на нього покладалась вся відповідальність за створення майже на голому місці боездатної військової авіації ЗУНР.

Ще до свого офіційного призначення П. Франко особисто обстежив аеродроми колишньої австро-угорської армії в Рогатині, Стрию, Станіславі, Тернополі, зупинившись на Красному. Тут була непогана матеріальна база, до того ж, знаходилось Красне неподалік від Львова, довкола якого розгортались основні бойові дії. Підготовка легунства ГА до бойової діяльності проходила зі значними труднощами, зумовленими поганим технічним станом літаків. Хрестоматійним став наведений П. Франком у своїх спогадах випадок, коли через відсутність пневматиків колеса літаків довелось обмотати сплетеними з соломи «косами». Проблему паливно-мастильних матеріалів П. Франкові вдалось розв'язати завдяки старим знайомствам – його однокурсник з Львівської політехніки Гонсьоровський (до речі, поляк за національністю) був завідувачем нафтового складу в Бориславі.

Саме Франкові належить авторство перших розпізнавальних знаків авіації ГА – кольорових квадратів, які малювались на нижній поверхні крила на місці, де раніше розташовувались австрійські хрести (синій квадрат під правою консоллю і жовтий – під лівою). Офіційно ці знаки були затверджені наказом №22 від 6 грудня 1918 р.

На рубежі 1918–1919 рр. П. Франко двічі літав до Проскурова на переговори з властями Директорії УНР. Внаслідок його зусиль галичани, зокрема, отримали два літаки «Ллойд». 1 січня 1919 р. П. Франкові присвоїли звання сотника. А 4 січня його життя ледь не обірвалось – під час розвідувального польоту в районі Володимира-Волинського його літак обстріляли із землі. Пілотові старшому десятникові Романові Кавуті вдалось посадити пошкоджену машину в полі, але обидва члени екіпажу потрапили до польського полону. На щастя, Франкові вдалось втекти і, повернувшись в Галичину, він з 21 січня 1919 р. знову приступив до виконання службових обов'язків. В лютому 1919 р. Франко з пілотом Кунке здійснив кілька польотів на розвідку району Сокаль–Белз–Рава-Руська, а також бомбардування львівського вокзалу та залізниці Львів–Перемишль.

Кар'єра військового авіатора для Петра Франка завершилась 13 травня 1919 р., коли він виїхав до Італії у складі місії у справах військовополонених. В Італії його застало й падіння ЗУНР. Повертатись в Галичину було небезпечно, і до літа 1922 р. Франко мешкав у Відні, де намагався займатися книговидавництвом. Після повернення на батьківщину Франко до 1930 р. викладав у гімназії в Коломиї, але у 1930 р. його звільнили за просвітницьку роботу й участь у «Пласті». За порадою свого колишнього викладача І. Мостицького безробітний П. Франко виїздить до Радянського Союзу. Упродовж

1931-1936 рр. він працює старшим науковим співробітником Науково-дослідного інституту прикладної хімії в Харкові. Тут він видав кілька підручників та наукових праць, зареєстрував 36 винаходів. Франкові неодноразово пропонували прийняти радянське громадянство, однак він незмінно відмовлявся. Зрештою, щоб уникнути репресій, він змушений був буквально втекти в Галичину, залишивши в Харкові все майно й велику бібліотеку.

Оселившись у Львові, П. Франко викладає у школах. В 1937 р. він публікує друге видання своїх мемуарів «Летунський відділ УГА» (перше вийшло друком ще у 1923 р.). Після приходу в Західну Україну радянської влади Петро Франко працював деканом переведеного до Львова Українського державного інституту радянської торгівлі. Після початку німецько-радянської війни Франко був вивезений радянськими властями зі Львова, після чого сліди його губляться. Існує кілька версій його дальшої долі. Найбільш ймовірним видається те, що він близько 6 липня 1941 р. разом із Кирилом Студинським і Михайлом Донцем був заарештований органами НКВС у Києві і згодом розстріляний.

Пам'ять про засновника летунства Галицької Армії відроджується вже в незалежній Україні. У березні 2008 р. ім'я Петра Франка присвоєно 7-й бригаді тактичної авіації Повітряних сил України.

Хома І.Я., к.іст.н., доцент
Національний університет «Львівська політехніка»

МІСЦЕ ТА РОЛЬ ЄВГЕНА КОНОВАЛЬЦЯ В ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ АРМІЇ ТА ЇЇ ДІЯЛЬНОСТІ В 1917 – 1919 рр.

Початок Української національної революції на Наддніпрянщині започаткував формування української військової еліти. Якщо політичну еліту представляли діячі, що визначали український громадсько-політичний простір у Росії ще напередодні Першої світової війни, то військова починає формуватися в 1917 р. Ця еліта, що займала різні посади в російській армії, на той час брала активну участь у війні, з утворенням Центральної Ради, починає себе ідентифікувати, як українці та долучається до національної революції.

У свою чергу в Галичині, що входила в склад Австро-Угорської імперії цей процес був започаткований ще в серпні 1914 р., коли було створено першу національну військову частину в новітній історії України – легіон Українських січових стрільців.

Ліквідована Першою світовою війною ізоляція між підавстрійськими та підросійськими українцями забезпечила в 1917 р. вихід на арену національно-визвольних змагань нової генерації борців за самовизначення української нації, позбавлених російської чи австрійської прихильності. Характер їхньої національної позиції кристалізувався не в коридорах державних інституцій

Відня, Львова, Петрограда чи Києва, а в системі українсько-австрійсько-польських відносин, боях Першої світової війни, таборам для військовополонених Росії та у вирі революційних перетворень 1917 р. Більшість з них мала гімназійну та вищу освіту, вийшла із передвоєнного студентського громадсько-політичного та парамілітарного рухів Східної Галичини і належала до легіону УСС. Саме ідейні та організаційні засади легіону стали безальтернативними під час утвердження на Наддніпрянщині, а певна ідейна та організаційна криза в легіоні УСС на 1917 р. дала поштовх до розвитку нового етапу стрілецького військового руху.

Йдеться про те, що частину військової еліти Української Народної Республіки будуть представляти українці, але австро-угорського підданства. Осередком, який дав змогу їм себе проявити, буде створений ними в листопаді 1917 р. національний Галицько-Буковинський курінь Січових стрільців. Серє засновників усусівці Петро Дідушок, Василь Дідушок, Іван Чмола та інші, а також Євген Коновалець та Роман Дашкевич, які служили в інших частинах австро-угорської армії. На початку січня 1918 р. до них приєдналися Андрій Мельник, Роман Сушко, Федір Черник, Василь Кучабський та інші. Станом на кінець 1917 р. їм буде 23-26 років.

Цими діями Коновалець та вся його команда попрощаються з відданістю Австрійській імперії та галицьким регіоналізмом.

У кінці грудня 1917 р. середовище усусів Галицько-Буковинського куреня командиром вибере Євгена Коновальця, Вся подальша військова кар'єра Коновальця буде пов'язана саме з військовим формуванням Січових стрільців.

8 січня 1918 р. курінь провів збори, на яких було ліквідовано солдатську раду. Існування рад у різних частинах української армії дуже негативно впливало на дисципліну, боєздатність та стійкість до більшовицької пропаганди. Коновалець та його оточення на свою адресу отримали погрози про розгін січових стрільців від присутніх делегатів Всеукраїнської та Київської Рад Військових депутатів. Окрім того, Коновалець змінив назву куреня на І-й курінь Січових стрільців. Відсутність у назві позначення західноукраїнських територій, свідчила, що стрілецьке формування стоїть на засадах оборони державних здобутків із столицею в Києві та буде комплектуватись вихідцями із всіх українських земель.

Ліквідація військових рад забезпечить цій формації боєздатність, політичну стійкість, моральну відповідальність та національну свідомість вже у першій війні за незалежність України проти більшовиків. Ці засади стануть незмінними до грудня 1919 р.

У день державного перевороту і приходу гетьмана Скоропадського, Коновалець продемонструє відданість Центральній Раді до кінця. Одночасно, ця подія втягне Коновальця в майбутні внутрішні політичні процеси. Влада та опозиція високо оцінюватимуть Коновальця та стрілецьтво.

Відновлену в серпні 1918 р. Коновальцем стрілецька формацію з дозволу Скоропадського, він таки не зрозуміє 14-15 листопада 1918 р. У ці дні Коновалець закликав гетьмана очолити український національний рух, відмовитись від федеративної грамоти з небільшовицькими силами Росії. За таких обставин він готовий був підтримати Скоропадського. У відповідь було прийнято рішення підтримати повстання, яке для Коновальця було не проти Скоропадського, не проти його соціально-економічної політики, а проти федеративного шляху на той час незалежної Української держави.

З приходом до Києва Директорії запровадивши військовий стан у столиці Коновалець опанував безпорядок. У схожому дусі він виступав за встановлення порядку в армії та державі. Однак, ініціатива із запровадження військової диктатури не була прийнята політичним проводом УНР.

До грудня 1919 р. Коновалець на чолі Січових стрільців брав участь у всіх військових діях Дієвої армії УНР. Завершив Коновалець участь у війні за державу в таборі для інтернованих у Луцьку. Відновить війну вже в 1921 р., після загальної поразки національної революції, але вже іншими силами та методами.

СЕКЦІЯ 4

УКРАЇНСЬКЕ ВІЙСЬКО 1917–1921 рр.
У НАЦІОНАЛЬНІЙ ПАМ'ЯТІ

Борчук С.М., д.іст.н., доцент
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

ПОДІЇ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 рр. НА СТОРІНКАХ
«УКРАЇНСЬКОЇ ЗАГАЛЬНОЇ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ»

Справжнім культурним досягненням українців, що поставило їх в один ряд з іншими високорозвиненими народами світу, стала «Українська Загальна Енциклопедія». Її витoki сягають 1930 р. – у львівському часописі «Діло» з'явилася стаття І. Раковського «Яка буде наша перша енциклопедія?», в якій автор уперше охарактеризував концепцію видання. На думку основоположника «УЗЕ» видання не може бути й не буде – «ані словником української мови, ані термінологічним словником з усіх ділянок знання, а тим менше словником абстрактних понять та вмовлених ідей».

Перший зшиток «УЗЕ» з'явився у квітні 1930 р. Одночасно Редакційна колегія «УЗЕ» наголошувала, що видання не є переробкою чи компіляцією, а самостійною працею, в якій наголос зроблено на житті українського народу – «вона в першій мірі українська й призначена для українського читача». У «Вступному слові» згадувалися великі труднощі, які долали ініціатори проекту. Насамперед ішлося про відсутність повного енциклопедичного словника української мови, фахових енциклопедій окремих наукових дисциплін, неусталеність загальноприйнятих термінів. Невеликий обсяг енциклопедії не дозволив вмістити «стілки назв і оглядів, як цього, може, бажали би знавці поодиноких ділянок знання»; нелегко було дотримуватися пропорцій при визначенні «поодиноких ділянок, а навіть гасел».

Клопітка робота над виданням енциклопедії, що становила три томи, тривала п'ять років. За цей час було не лише підготовлено матеріал, а й усі передплатники отримали свої примірники «УЗЕ». Останнє було важливим чинником, адже нестача зовнішнього фінансування вимагала швидкого надходження коштів від читачів. Проте, загалом, як свідчив В. Кубійович, загальні умови праці над «Українською Загальною Енциклопедією» у Західній Україні були непогані. Але якщо авторів для енциклопедії не бракувало, хоча гонорари були невисокі, то натомість гостріше відчувався дефіцит постійних працівників у редакційному бюро, знову ж таки через скромні фінансові можливості.

Матеріальні проблеми вплинули на активність працівників Редакційної колеї. Так, коли на початку проекту її члени Іван Раковський, Володимир Дорошенко, Михайло Рудницький, Василь Сімович та постійний секретар Іван Бедрило працювали досить злагоджено, то далі між ними розпочалися тертя. Фінансові проблеми (як уже згадувалося, навіть члени Редколеї працювали на півставки) неодноразово загрожували проєктові, однак завдяки ініціативності Головного редактора І. Раковського видання «Української Загальної Енциклопедії» вдалося завершити.

Новостворена енциклопедія структурно наслідувала найвідоміші тогочасні європейські енциклопедії. Незважаючи на невеликий загальний обсяг, до неї увійшло майже 34 тис. статей, над якими працювало 136 авторів, частина з яких представляли тогочасну українську політичну еміграцію в Європі – Німеччині, Польщі, Чехословаччині. Для кращого виконання своєї функції – донесення до широкого загалу читачів якнайбільшого обсягу інформації структурно «УЗЕ» було поділено на тематичні розділи, надзвичайно важливим із яких став розділ «Військові справи».

Важливе місце в енциклопедії відведено історії Визвольних змагань 1917–1920 рр. Той факт, що значна частина авторів і упорядників, включаючи й Головного редактора І. Раковського, були безпосередніми учасниками й свідками цих подій, оминати їх у своїх гаслах вони не могли, як не могли оминати їх у розділі «Україна». Інакше описував визвольні змагання в Галичині І. Кедрин. Власне, створенню ЗУНР та боротьбі за власну державність присвячено в його нарисі один абзац, причому опущено опис українсько-польської війни. Натомість набагато більше уваги приділено репресіям польського уряду проти учасників визвольного руху та військовиків УГА.

Визвольну боротьбу українців 1917–1921 рр. автори енциклопедії поєднали із тематикою військової / політичної еміграції, адже більшість спроб здобути незалежність України, зокрема й 1917–1920 рр., неодмінно завершувалася виїздом лідерів за кордон. Так, І. Борщак початком української політичної еміграції вважав її першу хвилю, пов'язану з поразкою виступу І. Мазепи. Продовжили тематику української еміграції Л. Білецький, Р. Перфецький та П. Феденко, які спробували показати у своїх гаслах долю українських політиків початку ХХ ст., котрі змушені були шукати прихистку за кордоном. При цьому П. Феденко приділив увагу не лише політикам, котрі свідомо виїхали за кордон, а й рядовим бійцям армії УНР, інтернованим у польських таборках.

Опис революційних подій 1917–1921 рр. доповнює стаття, присвячена подіям в УСРР, автором якої був колишній очільник уряду Директорії І. Мазепа. Прагнучи об'єктивно висвітлити події в радянській Україні, він усіляко наголошував на опозиційності українського народу радянській владі, що не зовсім відповідало дійсності. Ключовою тезою нарису І. Мазепи стало твердження про остаточне перетворення України на колонію Росії, яка

займається викачуванням ресурсів у метрополію. У статті І. Мазепи також розповідалося про Голодомор 1932 – 1933 рр. в Україні – заборонену в СРСР тему.

Отже, незважаючи на певні недоліки, «Українська Загальна Енциклопедія» стала величезним успіхом української науки. Проект «УЗЕ» виявився змістовним, що охоплював майже всі найголовніші, відомі на той час факти й наукові досягнення. Розділ «Україна» третього тому не лише засвідчив «соборність» його авторського складу, а й увібрав у себе останні на той час досягнення українознавства.

Вовк Л.Г.

Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

УЧАСТЬ ЧЛЕНІВ ТОВАРИСТВА «УЧИТЕЛЬСЬКА ГРОМАДА» У ПОДІЯХ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ТА УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 рр.

Товариство «Учительська громада» – одне з провідних українських учительських товариств, засноване у 1908 р. у Львові. У період Української революції 1917–1921 рр. зміст діяльності товариства був «набагато біднішим» у порівнянні з довоєнними. Перша світова війна і польсько-українська війна, їх наслідки висунули нові проблеми у суспільно-культурному житті Галичини. За словами О. Терлецького: «Воєнні умовини не дозволяли влаштувати виміни думок, яка була конечна. Ішло передусім про молодь. Війна витворила інакшу психіку в молоді і громадянстві. У нових обставинах треба було зорієнтуватися, тому дуже корисні були реферати на тему виховання молоді і про вплив війни на її психіку».

Власне Перша світова війна перервала діяльність «Учительської громади» і тільки після відступу російських військ у травні-червні 1915 р. з Галичини, товариство відновило діяльність на звільненій території. Почин зробила філія в Перемишлі, яка організувала 21 вересня 1915 р. нараду за участю 15 осіб. 29 вересня того ж року у Львові відбулася нарада членів товариства (19 осіб) на якій обрано комітет, який мав виконувати функції Головного віділу в умовах війни.

Товариством напередодні проголошення ЗУНР керував Ю. Стефанович за допомогою чисельно неповного Головного віділу та декількох кооптованих членів. Згодом на сходах львівських членів «Учительської громади» порушено питання діяльності середніх шкіл і ухвалено створити за участю товариства шкільну комісію для Волині і Холмщині, яка б виконувала важливе завдання організації шкіл на цих землях. Обговорення цього питання відбулося і в

Перемиській філії. Упродовж листопада-грудня 1915 р. відбулося декілька нарад членів «Учительської громади» на яких виголошено доволі змістовні реферати.

Тільки після повернення до краю значної кількості колишніх членів товариства, 19 квітня 1916 р. було скликано загальні збори «Учительської громади» у Львові, на яких обрано Головний виділ під проводом К. Студинського. Керівники товариства з огляду на воєнний стан не могли розвивати активної, передусім, організаційної діяльності. Не завжди ефективною була також діяльність щодо захисту станових інтересів «Учительської громади».

Для прикладу, не допомогли протести філії в Перемишлі у 1915 р. з приводу арештів і вивезення до Телергофу трьох учителів Перемиської гімназії – В. Зубрицького, Т. Коростіля, І. Гонтарського. Безрезультатною виявилася вимога «Учительської громади», передана Краєвій шкільній раді у 1916 р. про призначення директорами гімназій відповідних професійних, досвідчених осіб. Товариство протестувало проти арештів декількох учителів Коломийської гімназії, спрямувавши їх до кураторії Львівської шкільної округи у Львові і Міністерства освіти у Варшаві.

Не відбулися й наступні загальні збори товариства 1 листопада 1918 р. – Листопадовий зрив, початок польсько-української війни не дозволили їх скликати. Після відступу українського війська зі Львова, «Учительська громада» припинила свої діяльність до жовтня 1919 р. Значно раніше припинила діяльність філія в Перемишлі, яка, як відзначалося, була відновлена у 1915 р. Інші філії «Учительської громади», за винятком Станиславівської та Яворівської, взагалі не відновили своєї діяльності. Водночас діяльність філії у Станиславові, відновленої у січні 1916 р. перервала російська наступальна операція (не діяла до серпня 1917 р.).

Провідний діяч товариства О. Терлецький констатував, що «Українське середнє вчителство в почутті обов'язку зглядом нації ..., взяло активну участь в українському національному життю Галичини, в добі відродження, в часі визвольної боротьби... Коли прийшло до боротьби за політичну незалежність, то багато з цього вчителства знайшлося в рядах української армії, а багато лягло головами...». Коли уряд ЗУНР переїхав до Станиславова, місцева філія товариства «виявила найбільшу активність» (голова – Д. Джерджа), завдяки чому 21–23 березня 1919 р. відбувся з'їзд учителів середніх шкіл з території, що була під владою ЗУНР.

Підсумкові ухвали з'їзду учителів середніх шкіл були неоднозначно сприйняті в «Учительській громаді». «Коли в резолюціях висказується застереження щодо інгеренції в шкільних справах нашої власної держави, – підкреслював О. Терлецький, – яка щойно творилася, коли вплив церкви на школу бажалося усунути тоді, як нам треба було в пору затяжних змагань консолідації всіх наших сил, і врешті, коли автори резолюції боялися, щоби наша молодь не захоплювалася мілітаризмом і то саме тоді, к нам треба було

міцної армії, то це доказ, що учасники цього з'їзду не здавали собі як слід справи з поваги хвилі, не бачили дійсности, а жили кличками, що їх вигадувала східноєвропейська революція 1917–1918 рр.».

Отже, у роки Першої світової війни «Учительська громада», де-факто, припинила існування. Поразка українців у національно-визвольних змаганнях 1918–1919 рр. не могла не вплинути на діяльність товариства. «Учительська громада» усвідомлювала, що працювати доведеться «в тяжкій, напруженій атмосфері», але саме «муравлина, ідейна і творча праця для добра грядущих поколінь», – було найважливішим завданням українського вчителя у нових суспільно-політичних умовах Другої Речі Посполитої.

Давидюк Р.П., д.іст.н, доцент
Рівненський державний гуманітарний університет

ТРУДОВІ ПОСЕЛЕННЯ ІНТЕРНОВАНИХ АРМІЙ УНР У ВОЛИНСЬКОМУ ВОЄВОДСТВІ

Початок формування української еміграційної спільноти в Другій Речі Посполитій припадає на 1919 р., а значне її зростання – на 1920 р., тобто час переходу через Збруч армії та урядових інституцій УНР. Одразу після виїзду з батьківщини більшість емігрантів зосереджувалася навколо офіційних центрів у Тарнові та Ченстохові, діяла організовано, отримувала засоби для існування частково з урядових джерел, частково від закордонних благодійних організацій. Військові емігранти впродовж кількох років перебували у спеціальних таборах на становищі інтернованих і військовополонених.

Поразка Другого Зимового походу зумовила масовий відтік емігрантів із Тарнова й інших таборів. Багато хто переселявся на західноукраїнські землі, кілька тисяч виїхали до Чехословаччини, тисячі вирушали на роботу до Франції, інші шукали прихистку на етнічних польських землях. Розпорошуючись по території польської держави, емігранти стикалися з різними складностями. Фізичні, побутові проблеми емігрантів посилювали моральні, психологічні труднощі. Життя «за дротом» гнітило українських вояків. Частина інтернованих, ще до ліквідації обозів, поодинокі чи групами виїздила чи просто втікала з таборів на роботу, часто опиняючись у ще гірших умовах.

Пошуками роботи для емігрантів опікувався УЦК у Варшаві як орган, що представляв їхні інтереси після ратифікації польським сеймом Ризького миру. Отримавши право працювати поза табором, інтерновані розселялися на всій території Польщі. На західноукраїнські землі колишні військові могли потрапити за двох умов – попереднього проживання на цій території та отримання дозволу місцевої влади.

Звільнені з таборів вояки Армії УНР здебільшого могли претендувати на важку фізичну працю, нерідко сезонну чи тимчасову, як-от: вирубка лісів, робота на тартаках, цементовнях, цукроварнях, фільварках, на будівництві залізничних колій, мостів тощо. На території Поліського воєводства поселилося близько двох тисяч осіб (слід додати, що серед останніх були не лише українці, але й росіяни). Більшість із них працювала на лісових розробках, утворюючи великі колонії. Адміністративні посади часто обіймали старшини Армії УНР.

З'явилися організовані трудові поселення емігрантів і на території Волинського воєводства. За сприяння УЦК у жовтні 1923 р. із табору інтернованих на роботи до цукроварні Бабина, поблизу Рівного, прибули українські вояки, переважно старшини, під керівництвом генерал-хорунжого Армії УНР Євгена Білецького та його помічника підполковника Юрія Ордановського, заснувавши сільськогосподарську колонію. Інтерновані переїхали також на цукроварню Шпанова, працювали в Оржеві, на каменоломнях у Костополі та в навколишніх селах.

Незважаючи на важкі побутові проблеми, група у Бабині, за твердженням УЦК, вирізнялася організованістю, провадженням активної культурно-освітньої роботи. Тут вдалося організувати театральний гурток, струнний оркестр (мандоліністи й гітаристи), світський і духовний хор. Вистави та концерти були не лише способом дозвілля, а й уможливлювали отримання коштів на життєві потреби емігрантів цукроварні чи на поповнення каси допомоги.

Щороку в Рівному 14 жовтня, на день Святої Покрови, відбувались урочисті збори ветеранів під головуванням Євгена Білецького. Неодмінними співорганізаторами дійства виступали давні члени Українського генерального військового комітету Степан Письменний, Олександр Недзвецький та інші відомі старшини. З великою шанобою ставилися колишні військові до С. Петлюри, а після загибелі Головного отамана урочистості, присвячені його пам'яті, стали пріоритетними у їхній роботі.

Місцева польська влада насторожено поставилася до появи у Волинському воєводстві колишніх інтернованих, а їхні пересування за наявності спеціальних дозволів староств контролювала поліція, хоча реалізувати згадані приписи на практиці було складно. Частина працівників жила у навколишніх селах і на роботу до цукроварні приходила самостійно, багато хто одружився із місцевими дівчатами, проживав у їхніх будинках.

У другій половині 20-х років група генерала Білецького частково розпоршилася, не провадила активної діяльності, тому набула значення меншого осередку. 1930 р. на цукроварні змінився власник, після чого втратив роботу генерал Білецький, виїхавши до с. Воскодави Рівненського повіту, а більшість працівників відбула на лісові розробки чи переїхала до інших населених пунктів Волині.

Організовані трудові осередки емігрантів, крім Бабина, постали в селах Шпанові, Оржеві, Цумані, каменоломнях Берестовця та Янкової Долини, де також активною була культурно-освітня робота, працювали аматорські гуртки. З огляду на мистецький досвід, здобутий ще в таборах інтернованих, українські політичні емігранти значно активізували театральне життя у Волинському воєводстві.

Емігранти, що поселялись у різних регіонах Польщі, незважаючи на заборони, намагалися не втрачати контактів, підтримувати комунікацію. Однак знайти роботу й адаптуватися до нових умов удавалося далеко не всім. Складні умови, безробіття спонукали частину емігрантів наважитися на нову еміграцію, зокрема до Франції, де переважна більшість могла розраховувати знову ж лише на важку фізичну працю, чи за океан, до Аргентини, Бразилії.

Значної шкоди спільній українській справі завдало відкрите чи приховане суперництво, що було властиве емігрантському середовищу. У першій половині 20-х років протистояння серед української еміграції на Західній Волині було пов'язане з діями Володимира Оскілка, який постійно критикував роботу Євгена Білецького. Окрім ідеологічного протистояння з прихильниками Симона Петлюри, причиною поведінки Володимира Оскілка була боротьба за вплив і на еміграційну спільноту, і на місцеве українське населення.

Таким чином, ліквідація таборів для інтернованих призвела до появи у 1923–1924 рр. організованих трудових поселень військових емігрантів. Важкі соціально-економічні умови праці, «старі» рани слугували причинами частих і раних смертей емігрантів у трудових колоніях, тому справою честі стало впорядкування могил загиблих товаришів по зброї, вшанування пам'яті борців за Українську державу.

Козинський Л.В., к.філол.н., доцент

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

ОБРАЗ ВОЇНІВ ВІЙСЬК УНР НА ТЛІ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ У 1917–1921 РОКАХ В СПОГАДАХ «ДАР ЕВДОТЕЇ» ДОКІЇ ГУМЕННОЇ

Спогади свідків будь-яких подій завжди мають свою ціну. Вони в тій чи іншій мірі доповнюють офіційні дані, інколи заповнюють прогалини цілісної картини подій, сприяють поглибленню та розширенню інформаційного простору, не дають зникнути славним і безславним діям людства. Над збереженням або приховуванням інформації часто працює уповноважена на те державна структура. І, в залежності від політичного курсу держави, інформація відповідно стає доступною або ні. Таким чином відбувається сторонній вплив на формування інформаційного простору. Українці сповна відчули, як то в умовах

бездержавності віками не мати доступу до вивчення й висвітлення своєї історії. Та вже за минулі чверть століття таки й багато зроблено для її «реставрації».

Історичне минуле народу може промовляти до читача сухою статистикою історичних документів. А може вести розмову за допомогою художнього слова, залишеного у різножанрових художніх текстах. І кожен жанр буде по-своєму відображати минуле, але всі тексти нестимуть силу духу письменника, виховану інколи попри несприятливі умови. Прикладом тут може слугувати творчість Тараса Шевченка, який багато приділив уваги висвітленню української історії в поетичній формі. Особливо це стосується подій Визвольної війни 1648–1654 років та козацько-селянського національно-визвольного повстання в Правобережній Україні у 1768–1769 роках. У поетичних творах «Холодний Яр» та «Гайдамаки» (які промовисті назви для кожного українця) він заперечує проти очорнення нашої історії і, по суті, реабілітує повстанців. А в творах про Богдана Хмельницького часом не приховує осуду. Тим самим поет стверджує: українці самі розберуться зі своєю історією, зможуть зрозуміти її складні процеси.

З оцінкою подій національно-визвольної боротьби українського народу у 1917–1921 роках – або ж з Українською революцією – допоможуть визначитися також спогади «Дар Евдотеї» Докії Гуменної. Її ім'я та творчість, за визнанням голови правління українського незалежного видавництва «Смолоскип» Осипа Зінкевича, «нікому не в силі викреслити з історії української літератури і з сердець тисяч читачів у 20-х роках на Україні і читачів її творів на Заході після Другої світової війни». Ці високі за звучанням слова написані на відзнаку її самовідданої письменницької праці, бо вона була автором «21-ї книги, з того [числа. – Л. К.] трьох на Україні і 18-ох на Заході». Оскільки за океаном вже відомими були спогади Юрія Смолича, то голова видавництва тішився, що від незалежних письменників теж подані до друку спогади про радянський літературний процес 20–30-х років.

Спогадову літературу в Радянському Союзі вважали засобом ідеологічної боротьби з західним цивілізаційним світопорядком. Тому правдиву інформацію про українську історію, культуру, про становлення української літератури, її розквіт та жорстоке переслідування з радянських мемуарних джерел дізнатися було неможливо. Вина цілком лежить на репресивній радянській системі. Тому ні Павло Тичина, ні Максим Рильський, ні Юрій Смолич, ні Микола Бажан, ні Олександр Довженко, ні Володимир Сосюра – які були сучасниками письменниці – не могли в тих умовах розкрити всієї правди. А Докія Гуменна, яка свідомо залишила СРСР, змогла все бачене й пережите – про Українську революцію, літературну справу і не тільки – описати й надрукувати. В світлі відзначення ювілею утворення української державності цікавими в її спогадах є рядки з описом свого психоемоційного стану від усвідомлення існування бійців армії УНР, які проходили через її рідний Жашків.

Історики та ті науковці, що працюють над питаннями військової історії, активно розкривають факти про події національно-визвольної боротьби українського народу у 1917–1921 роках. Це їх призначення – здобувати факти, коментувати події. З їхніх праць можна дізнатися про номери військових частин, їх чисельність, спорядження, дислокацію. Та наскільки більше важить для відтворення духу повсталого українства опис переживань і радощів дівчинки від побаченої армійської сили, від бійців, які були близькими їй по духу: «Проходила й регулярна українська армія, стояла постоем у Жашкові, але недовго. Петлюра! Нове й нечуване досі слово. Від нього й від тих людей, що його вимовляли, віяло чисто українським змістом, тим самим, що в українських книжках. Вояки петлюрівської армії не зачіпали нікого й не брали самовільно. Якби десь ламали дисципліну, то я чула б. Ні».

Ось ця наведена доволі велика цитата залишається в тексті спогадів єдиною, що передає колективний образ українських воїнів. Але цей абзац засвідчує особистий рівень сприйняття письменницею української ідеї та оцінка нею навколишніх подій, у яких беруть участь українські воїни. Для неї вони захищають вичитаний і виміряний з книжок багатостраждальний світ українців. Саме за цей світ своїм життям заплатила її тітка (виходила хворого на тиф молодого галицького воїна).

Епізод переходу рідних захисників через мирне селище зі спогадів «Дар Евдотей» представляє собою не фіксований факт – це лише відтворення пережитого. В той час тут проходило багато різної військової сили. І своя сила на тлі інших – позитивна. Дівчинкою письменниця бачила, як протягом двох років горе все новими хвилями накочувалося на містечко з чужими військами. Головним змістом цих рядків є довіра до своїх українських воїнів. Вони так і залишилися в її пам'яті нестрашними для неї – юнки, яка ще бігала разом з іншою дівчорою по підвір'ю, «в батьковому піджаку, підперезана зеленим поясом». Бігали і «розглядали тих, що розквартирувались у нашій хаті, а я жадібно слухала, що вони говорять».

Новостворена українська держава у ті криваві дні захищала свою ідентичність, а Докія Гуменна долала власний рубіж дорослішання. І треба розуміти, що її спогади про воїнів військ УНР несуть реальний відбиток сподівань українців на становлення своєї держави.

Комар В.Л., д.іст.н., професор
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

УТВОРЕННЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ ГЕНЕРАЛЬНОГО ШТАБУ АРМІЇ УНР НА ТЕРИТОРІЇ ПОЛЬЩІ В 1930-х РОКАХ

Повернувшись до влади, Ю.Пілсудський мав намір утілити в життя концепцію прометеїзму, насамперед за допомогою відновлення польсько-українського військового союзу, основи якого були закладені у Варшавській угоді 1920 р.

1 лютого 1927 р. на території Польщі розпочав роботу Генеральний штаб Міністерства військових справ УНР. Він позиціонувався як штаб союзницької армії, що тимчасово вимушено перебуває на території Польської держави.

Генеральний штаб Міністерства військових справ УНР складався з трьох секцій: 1-а – «Організаційно-мобілізаційна», 2-а – «Інформаційна» (розвідки і контррозвідки) і 3-я – «Пропаганди» (на батьківщині і в еміграції). 1-а секція знаходилася в приміщенні польського Військово-історичного бюро і працювала під його патронатом.

У складі законспірованого штабу армії УНР діяла 2-га секція, яку очолював генерал В. Змієнко.

Розвідувальну діяльність скеровував та організовував сектор «Наступ» 2-ї секції Генштабу Військового міністерства уряду УНР.

Головною метою розвідувальної діяльності спецслужб ДЦ УНР в еміграції було використання здобутих даних для підризу існуючого ладу в УСРР.

Сектор «Наступ» відслідковував ситуацію в Радянській Україні. В його полі зору перебували окремі особи та регіони, де відбувалися антибільшовицькі виступи або заворушення.

Контррозвідувальна робота велася співробітниками сектора «Оборона» 2-ї секції Генштабу Військового міністерства уряду УНР в еміграції, якою керували В. Змієнко і Я. Фартушний.

Третій сектор досліджень (вивчення), яким керував сотник В. Шевченко, аналізував ситуацію в Радянській Україні, висвітлюючи стан у сільському господарстві, промисловості, фінансах, освіті, комуністичній партії, комсомолі й адміністрації.

Як свідчать архівні документи, завдяки зусиллям 2-ї секції Генштабу Військового міністерства уряду УНР на території Радянської України було створено законспірований розвідувальний осередок «Гетьман». Керівником розвідувального осередку «Гетьман» був начальник 2-ї секції полковник М. Чеботарів. Завдання розвідувального осередку «Гетьман», який діяв з 21 березня 1927 р. до 31 грудня 1928 р., полягало у проникненні уєнерівських розвідників до державного апарату СРСР з метою здійснення актів економічного

й політичного саботажу, збору інформації про організацію військових частин Червоної Армії, їх дислокації, про успіхи в бойовій і політичній підготовці, прізвища командного складу й т. п.

Водночас посилення радянської влади в СРСР у 30-х рр. XX ст. змусили пілсудчиків змінити тактику. Вона полягала в консервації агентурної мережі в СРСР і очікуванні слушного моменту для антибільшовицького повстання, наприклад, у випадку війни проти СРСР. Робота уєнерівської спецслужби почала гальмуватися. За наказом військового міністра УНР В. Сальського була припинена діяльність 2-ї Секції. Вона була ліквідована 1 січня 1936 р., але В. Змієнко продовжував працювати під керівництвом В. Сальського.

Разом з цим «розтанули» надії колишніх вояків і старшин армії УНР повернутися на батьківщину.

Кравець Н.П.

Національна академія сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного

УКРАЇНСЬКЕ ВІЙСЬКО В НАЦІОНАЛЬНІЙ РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1921 рр. В МЕМУАРНІЙ І НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ ВАСИЛЯ ПРОХОДИ

Василь Хомич Прохода – український військовий, громадсько-політичний діяч, підполковник Армії УНР, військовий історик. Українську революцію в 1917 р. зустрів у таборі полонених старшин російської армії в Терезині (Чехія). Спільно з хорунжим Костем Курило та іншими заснував «Гурток членів Української бібліотеки» та драматичний гурток. У 1917 р. ці гуртки в національно-культурній співпраці з Союзом Визволення України були одними з перших, які включились до процесів українізації військовополонених. У червні 1917 р. В. Прохода, завдяки зусиллям СВУ, перейшов в українізований офіцерський табір у Йозефові. «Хоч табір в Йозефові був невеликий, все ж заповнити його свідомими українцями-старшинами виявилось справою нелегкою – попри те, що в німецькому та австрійському полоні перебували десятки тисяч старшин російської армії. Та національно-культурне життя в таборі набирало щораз більших обертів. Для внутрішнього життя був вироблений статут “Громади полонених старшин українців у Йозефові”. Створилися гуртки, з яких найбільш діяльним був драматичний з режисером Костенком та співочий з Калитенком. Українська бібліотека нараховувала більше тисячі книжок, серед котрих були : вісім томів «Історії України-Русі» М. Грушевського, «Записки Наукового Товариства ім. Шевченка», річники «Літературно-Наукового Вістника», – згадував В. Прохода. Більшість українських старшин усвідомлювали необхідність створення власної армії і потребу створення з полонених українських військових частин для підтримки діяльності Центральної Ради. В. Прохода

спільно з іншими національно свідомими військовополоненими підписав відозву «До всіх полонених офіцерів російської армії». Перебуваючи в 1918 р. в Йозефові, сприяв формуванню козацько-стрілецької (Сірожупанної) дивізії.

Повернення в Україну співпало з утвердженням гетьманського режиму П. Скоропадського. Не знайшовши роботи в Києві і попрацювавши якийсь час секретарем та бібліотекарем Оріхівської "Просвіти" на малій батьківщині, у вересні 1918 р. В. Прохода зголосився на військову службу до Сірої дивізії, яка прибула до Української держави восени 1918 р. В цей час дивізія Сірожупанників розташувалася на території Чернігівської губернії – в Конотопі, Алтинівці, Коропі та Кролевці. Знайшов у Сірій дивізії своїх старих друзів із Йозефівського табору – Малевича, Ганжу, Гейка, Курила. Вже на третій день служби В. Проходу призначено начальником штабу 1-го полку Сірої дивізії. Сірожупанники перебували в резерві німецької армії, яка охороняла кордони Української Держави. Під час антигетьманського повстання в середині листопада 1918 р. Сіра дивізія приєдналася до повстанців Симона Петлюри.

Брав участь у бойових діях дивізії до Луцької катастрофи в травні 1919 р. 20 травня 1919 р. потрапив у Луцьку до польського полону, перебував у таборі для військовополонених у Ковелі.

З 29 вересня 1919 р., після звільнення з польського полону, перебував у розпорядженні штабу Дієвої армії УНР. У вересні-листопаді брав активну участь у формуванні 4-го полку Сірожупанників 1-ої Рекрутської дивізії. З середини жовтня 1919 р. – в. о. ад'ютанта 4-го Сірожупанного рекрутського полку Дієвої армії УНР. З початку листопада 1919 р. – в. о. начальника штабу 1-ї Рекрутської дивізії, що мала бути створена з усіх запасних частин Дієвої армії УНР. На початку грудня 1919 р. залишив Армію УНР.

У квітні 1920 р. Василь Прохода перебував у розпорядженні штабу 4-ї стрілецької бригади 2-ї стрілецької (згодом – 3-ї Залізної) дивізії Армії УНР. Призначений начальником штабу 12-го стрілецького куреня, деякий час – в. о. начальника штабу 7-ї бригади 3-ї Залізної дивізії Армії УНР.

З 21 серпня 1920 р. – начальник оперативного відділу, а з 15. вересня 1920 р. – начальник штабу 4-ї Сірожупанної бригади 2-ї Волинської дивізії Армії УНР. Там на становищі начальника штабу Сірої бригади на початку жовтня поранений в груди в бою під Сатановим на Поділлі. Після одужання – вартовий старшина оперативного відділу штабу Армії УНР.

У польському таборі інтернованих займався просвітянською діяльністю та писав «Записки до історії Сірих або Сірожупанників» у трьох частинах, що опубліковані у збірнику «За Державність» та у воєнно-історичному журналі «Табір». З травня 1922 р. – на еміграції у Чехословаччині, де поряд з громадською діяльністю, займався воєнно-історичними дослідженнями. Зокрема, значення Всеукраїнських військових з'їздів для військового будівництва, державницьких ідей Української революції висвітлив В. Прохода у дослідженнях

«Українська армія та Головний Отаман Симон Петлюра» і «Вождь та військо» : «Найсвітлішими моментами першого періоду Української революції є 1-й і 2-й Всеукраїнські військові з'їзди, у яких виявився стихійний рух народних мас до власних форм українського державного життя. На цих з'їздах прокинувся ніби цілком знищений дух військово-козацької вдачі української нації. На них витав дух Мазепи, якого всіма силами намагалися прогнати провідники російської революції».

Лозинський М.В., к.іст.н., доцент
Львівський національний університет імені Івана Франка

СПРОБА СТВОРЕННЯ ПОМІСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ У РОКИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 рр.

Церква – важливий консолідуючий чинник народу. Окреслену тезу добре усвідомлювали представники українських політичних партій, які на хвилі революційних подій 1917–1921 рр. прийшли до влади в Україні, і намагалися «відділитися» від Росії не тільки територіально, але й духовно. Однак, якщо Центральна Рада без особливого ентузіазму втручалася у державно-церковні справи, а гетьман П. Скоропадський вважав неприпустимим утворення на території України двох православних церков у випадку відмови РПЦ надати автокефалію єпархіям Київської митрополії, вирішити проблему створення Помісної Української Церкви намагалася виключно Директорія УНР.

Прихильники автокефалії намагалися поширити та пропагувати окреслену ідею у двох площинах – політичній та теологічній. Політичний чинник відіграв надзвичайно важливу роль, оскільки поразка українців у державотворчих змаганнях автоматично означала б поразку ідеї створення Помісної Української Церкви. Не менш важливе значення мав теологічний чинник, про що свідчить бажання архієпископа Олексія (Дороднічина) звернутися до арбітражу Константинополя з метою врегулювати статус РПЦ на українських землях.

Водночас, утворення Помісної Української Церкви наштовхнулося на низку проблем, базовими із яких стали:

- «тривала традиція» РПЦ на українських землях, яка претендувала на єдиного виразника інтересів православних українців;
- збройне протистояння між Директорією УНР та противниками незалежності України;
- нестійка суспільно-політична ситуація на підконтрольних Директорії УНР територіях;
- слабкість українського за духом «політичного» православного руху, який не до кінця усвідомлював асиміляційні прагнення РПЦ;

– незначна кількість патріотично налаштованого єпископату, готового до відокремлення із РПЦ;

– непослідовність дій української влади, яка, із зрозумілих причин, не приділяла державно-церковним відносинам належної уваги.

Випереджаючи події, статус українських єпархій намагався вирішити Всеросійський помісний собор (1917 р.), який, попри історичні традиції Київської митрополії, намагався обґрунтувати легітимність її входження до РПЦ. Враховуючи зовнішньополітичний тиск, Собор задекларував право єпархій, які знаходилися в Україні, утворити окрему Українську церковну автономію. Таким чином, з одного боку, РПЦ намагалася зберегти хоча формальну єдність, з іншого, прагнула запобігти втручання міжнародної православної спільноти у «внутрішньоросійські проблеми».

Отже, неухильний розвал Російської імперії стимулював РПЦ до пошуку нових форм існування в умовах атеїстичної більшовицької пропаганди, яка декларувала не тільки відокремлення Церкви від держави, але й заперечувала необхідність існування релігії взагалі, як «пережитків минулого». У такому контексті, РПЦ, прагнучи зберегти свою роль у православному світі, намагалася, по-перше, не допустити поширення «українського православного руху», і, по-друге, налагодити діалог із більшовиками та переконати останніх у важливості православ'я як цементуючої основи держави та важливого фактору впливу на «слов'янський світ».

Все ж, революційні події 1917–1921 рр. поглибили процес диференціації в РПЦ, чому сприяв соціалістичний уряд Директорії УНР – урядовці й надалі відмовлялися розглядати державу і церкву як окремі інститути та прагнули максимально використати останню для зміцнення своєї влади. Враховуючи історичні традиції Київської митрополії, здобутки церковних інтелектуалів, які впродовж попередніх століть обґрунтували відмінності між УПЦ і РПЦ, задуми Директорії УНР не видавалися такими утопічними.

Перший, важливий крок у напрямі проголошення автокефалії був зроблений урядом Директорії УНР 1 січня 1919 р. – ухвалено Закон «Про Верховну Владу в Українській Автокефальній Православній Миротворчій Церкві». Документ передбачав:

– створення Помісної Української Церкви;

– надання єпархіям Київської митрополії статусу автокефалії.

Звісно, вирішити комплекс державно-церковних проблем Законом «Про Верховну Владу в Українській Автокефальній Православній Миротворчій Церкві», уряд Директорії УНР було складно, оскільки проблема лежала не стільки в політичній, скільки в теологічній площині. Надалі створення Помісної Української Православної Церкви потребувало діалогу як з Константинополем так і з Москвою, яка не бажала втрачати свій вплив на українських територіях.

Базова теза прихильників автокефалії ґрунтувалася на концептуальній ідеї, яка говорила, що для Українського православ'я РПЦ не була «Церквою-матір'ю», що давало підстави українським ієрархам звернутися за підтримкою до вселенської патріархії. Архієпископи Агапіт (Вишневський), Олексій (Дородніцин), Парфеній (Левицький) та ін., міністр сповідань В. Зінківський розпочали здійснювати практичні кроки для проголошення Української Помісної Церкви. Чиновники міністерства (т. зв. Учений комітет), представники Київської духовної академії, українські / російські богослови у публічному просторі почали декларувати необхідність проголошення автономії за умови збереження політичної незалежності УНР.

Однак, на заваді реалізації окреслених заходів стали політичні чинники – поразка УНР у державотворчій боротьбі перекреслила надії прихильників автономії. Після еміграції уряду УНР, спроба створення Української Помісної Православної Церкви не припинилася, хоча й не принесла очікуваних результатів.

Мазурок В.П., к.іст.н.

Кременецький педагогічний коледж КОГПА ім. Тараса Шевченка

Мазурок Ю.В.

Національна академія сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного

УКРАЇНСЬКІ ПОВСТАНСЬКІ ЗБРОЙНІ ФОРМУВАННЯ У БОРЬБІ ЗА УТВЕРДЖЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ У 1917–1921 рр. НА ПІВДНІ ВОЛИНИ

Лютнева революція 1917 р. проголосила повалення в Росії монархії. Революційний рух у Кременецькому повіті поширювався серед селян. Кременеччина була прифронтовою територією, й у селах дислокувалися частини XI-ї армії, які утримували російсько-австрійський фронт. Восени 1917 р. ситуація у краї була складною. У Кременецькому повіті були представники трьох форм влад: прихильники Тимчасового уряду, російські ради робітничих і солдатських депутатів, органи влади УНР (представники повітової та міської управ). Членом Центральної Ради від Кременеччини був обраний Борис Козубський.

Скориставшись небоєздатністю українських збройних формувань, більшовики розпочали інтервенцію на Україну. Не маючи змоги протистояти Червоній армії, Центральна Рада підписала Брестський договір з країнами Четверного союзу. 28 лютого 1918 р. Кременецький повіт окупували кайзерівські війська. Окупанти забирали сільськогосподарську продукцію і вивозили до Німеччини. У період існування гетьманської держави П. Скоропадського у повіт прибуло близько 200 кінних гайдамаків, які продовжували репресії проти краян

до 16 серпня 1918 р. У відповідь у селах створюються озброєні групи для боротьби з окупантами. В районі с. Вижгородок створено партизанський відділ під командуванням Золотаренка. Загін в районі с. Корначівка зупинив німецький військовий ешелон і захопив його. 19 листопада 1918 р. озброєні групи селян, головним чином з сіл Борсуківської, Вербовецької волостей, зібралися на хуторі Синівці. До них долучився партизанський відділ із Вишгородської волості. Створюється об'єднаний партизанський загін під командуванням відставного прапорщика В. Чабалья. 20 листопада 1918 р. загін розпорошує місцевий окупаційний гарнізон, захоплює залізничну станцію Ланівці, паралізує рух поїздів на ділянці Тернопіль – Шепетівка. Повстанський рух у повіті посилюється.

11 листопада 1918 р. Німеччина та Австро-Угорщина капітулювали, завершилася Перша світова війна. Гетьман втратив зовнішню військову підтримку. 22 грудня 1918 р. на Волинь вступили війська Головного отамана С. Петлюри. Однак новоутворена Польська держава, озброєна за допомогою Антанти, направила свої війська на загарбання етнічних українських земель. Навесні 1919 р. вони стали наближатися до Кременця. У кількох селах повіту було організовано бойові селянські загони. Вони зайняли лінію оборони від с. Заложці до с. Будки протяжністю 40 км. Одним із керівників селянської самооборони був вчитель із с. Свинюхи (нині Очеретне) Харабура.

У травні – червні 1919 р. на Кременеччину вступають підрозділи Червоної армії під командуванням В. Боженка. 2 червня війська УНР змушені залишити Кременець. Розпочинається радянізація краю. 30 червня 1919 р. чекісти заарештували і розстріляли у Кременці 9 українських офіцерів. Радянська влада проіснувала в краї лише два місяці. Місцеве населення часто неприязно ставилося до нової влади.

На початку червня 1919 р. польські війська окупували Галичину і зупинилися на російсько-австрійському кордоні. Польські військові підрозділи здійснювали провокації. Так, 11 червня 1919 р. 3-й батальйон білополяків 38 полку на 50 підводах переїхав кордон Кременецького повіту в районі сіл Лопушно, Мусорівці, Шимківці. З навколишніх сіл зібралося понад 500 озброєних селян і вступили в бій з противником. У кінці серпня на початку вересня 1919 р. поляки розпочали новий наступ. 1 вересня вони захопили Кременець. На території повіту спалахнула повстанська війна. Кременецькі гори, покриті лісами, давали змогу добре маскуватися партизанам. На придушення повстанського руху польське командування направило у повіт 5-у Львівську піхотну дивізію, 49-й та 50-й кресові полки 10 бригади. 14 жовтня 1919 р. білополяки прибули в район містечка Вишівець і розпочали каральні операції. Зав'язалися запеклі бої. Білополякам вдалося розбити основні сили повстанців. У ряді сіл окупанти розпочали терор. Так у с. Людвищі вони вчинили жорстоку розправу над селянами. Багатьох учасників визвольної боротьби окупанти арештували і

відправили у концтабори. Серед них громадсько-політичного діяча краю Б. Козубського, вихідця з с. Попівці, селянського поета Ю. Виливчука та інших.

Наприкінці червня 1920 р. перша кінна армія М. Будьонного розпочала контрнаступ на польські позиції на Західному фронті. Запеклі бої зав'язалися на підступах до Кременця, зокрема біля с. Горинка та поблизу Божої Гори в районі с. Великі Бережці. 21 липня 1920 р. у Кременець вступили червоні війська. Однак радянська влада в краї протрималася недовго. 10 жовтня місцеві жителі доповіли, що із Збаража на Кременеччину просувається колона польських військ. Озброєні країни під командуванням М. Чернія зайняли оборону на російсько-австрійському кордоні за селами Верещаки – Лопушно – Шили. Однак сили були не рівні і 12 жовтня 1920 р. білополяки зайняли Кременець. Розпочалася полонізація краю, репресії проти місцевих жителів. У грудні 1920 р. селяни с. Мала Андруга були покарані за відмову здати зброю польській владі. Каральний польський загін закатавав на смерть братів Кирила та Миколу Гаврилюків, інших селян тримали на колінах на снігу більше чотирьох годин, били нагайками.

Муравський О.І., к.іст.н.

Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

ЗЛУКА УНР І ЗУНР В ІСТОРИЧНІЙ ПАМ'ЯТІ УКРАЇНЦІВ (КІНЕЦЬ 80-х – ПОЧАТОК 90-х рр. ХХ ст.)

Однією із найбільш знакових подій Української революції 1917–1921 рр. став Акт Злуки Української Народної Республіки (УНР) і Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР), що свідчило про споконвічні прагнення українського народу, який проживав по обох боках Збруча, до соборності. 22 січня 1919 р. на Софійській площі у Києві ці прагнення були реалізовані – представниками ЗУНР та УНР задекларовано «злуку», що означало утворення єдиної держави. Незважаючи на нетривалий союз, подія залишила вагомий слід в історії українського державотворення, а на зламі 80–90-х рр. ХХ ст. використовувалася національно-демократичними силами для пробудження національної свідомості, боротьби з існуючим комуністичним режимом.

Ідея проведення акції єднання «Українська хвиля» (т. зв. «живий ланцюг») не виникла спонтанно. Подія 21–22 січня 1990 р. передувала тривала, клопітка організаційна робота національно-демократичних сил, що гуртувалися навколо Народного Руху України за перебудову (НРУ). Власне, серед інтелектуальних кіл цієї громадсько-політичної організації у листопаді 1989 р. виникла думка організувати акцію, що, з одного боку, в умовах виборчої кампанії, засвідчила би вплив Руху на населення західноукраїнського регіону, а з іншого – продемонструвала організаційні можливості новоствореної організації, деморалізувала місцеві обкоми Компартії України (КПУ).

Відповідальним за проведення акції єднання у західному регіоні УРСР було призначено Б. Гориня. Крім того, кожна з областей мала свого закріпленого координатора. Крім символічного значення єднання, «живий ланцюг» повинен був показати вплив опозиційних сил на населення областей Західної України, продемонструвати організаційні можливості національно-демократичних сил, послабити вплив КПУ на суспільно-політичне життя республіки.

Про те, що силові структури задовго до проведення акції отримали інформацію про деталі її проведення, немає жодного сумніву. 9 січня 1990 р. Львівське обласне управління Комітету Державної Безпеки (КДБ) у таємній доповідній записці «Про заплановані антигромадські акції 21–22 січня 1990 р.» повідомляло обком Компартії про намір національно-демократичних сил провести акцію єднання («живий ланцюг») 21 січня 1990 р.

Незважаючи на протидію Компартії, 21 січня о 12.00 розпочалася акція єднання. Упродовж години (передбачалося у випадку морозної погоди скоротити час її проведення наполовину) сотні тисяч людей з національними прапорами по маршруту Івано-Франківськ–Львів–Тернопіль–Рівне–Житомир–Київ утворили «живий ланцюг». Згідно з офіційними підрахунками ЦК КПУ та силових структур акцію єднання підтримали понад 450 тис. осіб, із них у Київській області – 7200, Житомирській – 5000, Рівненській – 8700, Тернопільській – 60 000, Івано-Франківській – 65 000 і Львівській – 300 000. На території перелічених областей в цей день було проведено 30 мітингів, за участю близько 95 тис. осіб.

Можна з впевненістю констатувати, що підрахунки силових структур не відповідають дійсності. Правдоподібно, під час проведення «Української хвилі» у «живому ланцюгу» об'єдналося декілька мільйонів осіб. Для прикладу: у Рівненській області, за офіційними підрахунками, із 8,7 тис. осіб, що брали участь у заході, три тисячі – жителі Волинської області, стільки ж – Тернопільської і сімсот осіб – львів'яни. Відповідно, серед рівненчан прийшли підтримати акцію тільки близько двох тисяч осіб, що зважаючи на значну кількість неформальних громадсько-політичних та національно-культурних організацій, значний резонанс події серед місцевого населення, видається занадто заниженою цифрою.

Згідно з інформацією львівського обласного управління КДБ, під час проведення акції «будь-яких ворожих чи хуліганських проявів не зафіксовано». Того ж дня біля пам'ятника І. Франку у м. Львові був проведений мітинг, що присвячувався 71 річниці Акту Злуки. На ньому були підведені перші підсумки акції «Українська хвиля», проаналізовані історичні передумови Злуки УНР і ЗУНР. Зокрема Р. Лубківський зауважив, що український народ тривалий час «ніс на собі ланцюги сталінізму... тепер настав час скинути ці ланцюги і сказати своє слово про єдність народу і його незалежність». Голова міськвиконкому м. Львова Б. Котик відзначив, що проведена акція не мала аналогів в історії.

Більшість виступів відзначалися емоційністю, ворожістю до Компартії та її сучасної мовної, національно-культурної політики. В. Чорновіл підкреслив, що «22 січня – подвійне свято соборності і незалежності України». Голова страйкому Львівщини В. Фурманов відзначив, що утворену у 1919 р. Українську Республіку знищила «комуністична орда на чолі з комісарами». Він зауважив, що єдиноможливим способом боротьби з комуністичною владою є акції непокори, вуличні маніфестації. На мітингу були присутні представники демократичної партії Литви, національно-культурних товариств та громадсько-політичних організацій. У Львівській області події акції висвітлювали представники десяти українських та закордонних телерадіокомпаній.

У підсумковій резолюції мітингу, яку зачитав голова львівської крайової Ради Руху О. Влох, запропоновано: щорічно 22 січня відзначати День соборності України; 22 січня 1990 р. вивісити на вікнах будинків синьо-жовті стяги; на Високому замку вивісити синьо-жовтий прапор. Того ж дня, організовані національно-демократичними силами мітинги пройшли в Самборі, Городку, Радехові, Червонограді та ін. містах Галичини.

Отже, акція «Українська хвиля» відзначалася своїм високим рівнем організації та масовістю. Акція досягла поставленої мети – послабила страх суспільства перед існуючою системою, показала ідейну слабкість Комуністичної партії, засвідчила готовність українського народу до боротьби за власну державність, продемонструвала організаційні можливості представників національно-демократичного табору. Значні здобутки у морально-психологічній площині – ідеологам комуністичної системи ставало все важче маніпулювати свідомістю народу, спекулювати на історичних фактах.

Омельченко І.Г.

Мельник О.М., к.екон.н., доцент

Національна академія сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного

ТРАДИЦІЇ ВІЙСЬКА УНР У ВИШКІЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ СТАРШИНСЬКИХ (ПІДСТАРШИНСЬКИХ) ШКІЛ УПА

Питання ефективності вишколу офіцерського та молодшого командного складу в Українській Повстанській Армії було можливим лише за умови забезпечення їх достатньою кількістю кваліфікованих військових кадрів. Швидке зростання УПА виявило брак командних кадрів, вже в перші місяці її існування. Вишколи, організовані раніше ОУН, давали загальні, елементарні військові знання, яких не вистачало для підготовки фахових старшин.

Поповнення дефіциту підстаршинських і особливо старшинських кадрів УПА вирішувалось двома шляхами:

перший – присвоєння старшинських та під старшинських звань, воякам, що зарекомендували себе під час виконання бойових завдань, та тих, які отримали відповідні звання у інших арміях раніше.

Особливої уваги заслуговує другий напрямок – це їх вишкіл в спеціальних старшинських та підстаршинських школах, вишкільних куренях та сотнях УПА.

З метою налагодження системи навчання та виховання командирських кадрів головним командуванням повстанської армії були створені професійні підстаршинські та старшинські школи УПА, які підпорядковувались вишкільним відділам Головного та Краєвих штабів.

На Волині і Поліссі діяло дві старшинські (юнацькі) школи – з липня до грудня 1943 року перша школа “Дружинники”, яка після проведення чотиримісячного курсу вишколу завершила свою роботу. З вересня 1943 року до січня 1944 року друга школа “Лісові чорти”, яка після проведення скороченого курсу закінчила свою роботу.

Оскільки територія Волині і Полісся, стала об’єктом масованого проникнення червоних партизан та враховуючи наближення німецько-радянського фронту, командування УПА прийняло рішення, передислокувати кадровий потенціал та матеріальну частину шкіл на нові, безпечніші терени - до Карпат і у березні 1944 р. розпочала свою роботу об’єднана школа “Олені”, яка провела два випуски та припинила своє існування у жовтні 1944 року.

Підстаршинські школи почали формуватися з весни 1943 року при кожній групі УПА на Волині, Поліссі. У групі “Богун” діяла школа “Північ”, у групі “Турів” діяли школи при загонах “Котловина”, “Озеро” та “ім. Івана Богуна (“Січ”)”. При групі “Заграва” функціонували “Хорти” і “Везувій”.

Підготовка підстаршинських кадрів на Галичині мала свої особливості. Від травня 1943 року почалось формування перших відділів Української народної самооборони (УНС), які здебільшого мали вишкільний характер. У червні 1943 року на Станіславщині були створені дві підстаршинські школи - “ім. Симона Петлюри” та “Беркути”.

Старшинський та підстаршинський вишкіл у військових школах складався з обов’язкового рядового вишколу та, безпосередньо, старшинського чи підстаршинського вишколу. Рядових повстанців також навчали безпосередньо в бойових відділах. Існували також курси підготовки фахівців: мінерів, радіотехніків, зв’язківців, розвідників та политвиховників.

Курс рядового повстанця, як в старшинських та підстаршинських школах, так і безпосередньо у бойових відділах включав вісім – дев’ять предметів, із загальним обсягом 359 годин для вишколу кандидатів на старшин, 318 годин для вишколу кандидатів на підстаршин за повним циклом і 234 години за скороченим циклом.

Основна частина навчального часу в усіх трьох програмах – 86 годин відводилась дисципліні польова служба метою, якої була спочатку підготовка

поодинокого стрільця, а потім у складі рою (рій в розвідці, в наступі, в обороні, в бойовій охороні, на чаті). Під час польової підготовки робився наголос на варіантах дій, пов'язаних з партизанською тактикою, а саме охорона на марші і постой, засідка, заховання на постоях та співдія стрільців у різних бойових ситуаціях.

Безпосередньо програма підстаршинського вишколу в середньому тривала 261 годину за повним циклом та 169 годин за скороченим циклом, але аналізуючи архівні документи було виявлено, що також відпрацьовувались програми з більшим обсягом - 286 начальных годин.

Заслугує уваги система оцінювання знань курсантів. Іспити у військових школах складались з 11 навчальних предметів, а система оцінювання знань була дворівневою і складалась з рейтингових пунктів (балів), які виставлялись протягом усього періоду навчання та балів за іспит. Найвищий пункт міг дорівнювати “30”, а екзаменаційний бал - “5”. Перед випуском курсу рахували всю суму оцінок і пунктів за всі навчальні предмети й виводили загальний бал, який коливався в межах 150-300. У відповідності до успіхів навчання курсантам присвоювали вищі або нижчі військові звання - поручник або хорунжий.

Як висновок, керівництво українського національного збройного підпілля у вкрай важких і несприятливих умовах зуміло організувати мережу вишкільних закладів, що було важливою ознакою, яка притаманна регулярним арміям. Підготовка курсантів велась ґрунтовно, вони отримували необхідний мінімум теоретичних знань, серйозні практичні навички, які дозволяли виконувати завдання за призначенням.

Сидоренко Л.В., к. мист., доцент
Національна академія сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного

ДУХОВНІ ЦІННОСТІ В СТРУКТУРІ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ САМОСВІДОМОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ АРМІЇ

Національна самосвідомість через унікальну систему цінностей та ідеалів забезпечує духовний, ідеологічний фундамент функціонування держави, сприяє виробленню перспективних орієнтирів суспільного розвитку. Проте незважаючи на тисячолітнє коріння українського народу і двадцятип'ятирічну історію державної незалежності, ціннісна основа загальносуспільного поступу не є цілісною, узгодженою і консолідуючою, що позначається на формуванні української культурної нації, формулюванні національних інтересів, процесах сучасного державотворення.

Сьогодні є цілком очевидним, що без створення й утвердження нових ідеалів суспільного розвитку з певними цінностями, нормами, орієнтирами неможлива побудова незалежної Української держави.

Слід зазначити, що в науковій літературі не існує єдиного підходу до визначення поняття "національна культурна цінність". У переважній більшості наукових праць національні культурні цінності розглядаються як матеріальні та ідеальні предмети, які є важливими для людини, суспільства з позицій задоволення їхніх потреб та інтересів, і які усвідомлюються ними як необхідні, значущі для їх життєдіяльності та самореалізації. Такий підхід уможливує виокремити матеріальні цінності, або ті, що задовольняють матеріальні потреби, і духовні цінності, які визначають духовний розвиток індивіда, групи чи суспільства.

Світ національно-культурних цінностей – це, передусім, світ культури в широкому розумінні слова, це сфера духовної діяльності людини, її моральної свідомості, її прихильність до тих оцінок, у яких виявляється міра духовного багатства особистості.

Усвідомлення і засвоєння духовних цінностей пов'язано з осмисленням особистістю, групою чи суспільством мети і змісту своєї діяльності в аспекті постановки й вирішення різноманітних завдань. Духовні цінності як специфічні сенсоутворюючі джерела існування людини та серцевина механізму самоорганізації суспільства виступають соціально значущими орієнтирами суспільства, важливим чинником його соціально-політичної стабільності й відкривають широкі перспективи для успішних перетворень у країні, стають провідними критеріями її сталого розвитку.

Духовні цінності, що належать народові, національній спільноті й становлять основу їх існування та розвитку, є національними духовними цінностями, які в житті суспільства відіграють роль особливих інтегруючих, соціалізуючих, комунікативних засад і, виступаючи у формі ціннісних настанов, орієнтацій, соціально-політичних ідеалів, ідей, утворюють духовно-ціннісне ядро національної самосвідомості.

Національні цінності формуються в ході історичного розвитку нації, розвитку її матеріальної і духовної культури.

Досліджуючи особливості української ціннісної системи, Г.Ситник до основних українських національних цінностей відносить: державний суверенітет, територіальну цілісність, демократичні основи розвитку, працелюбство, духовність, сім'ю, рівноправність народів, які населяють Україну, самовідданість під час захисту Батьківщини, соціальну справедливість, колективізм, матеріальне та духовне надбання народу України, миролюбність, толерантність, доброзичливість. Підставою для класифікації пріоритетних національних цінностей інші дослідники вважають форми духовного життя і духовної

діяльності такі як: суспільно-політична сфера, правові відносини, мораль, релігія, мистецтво, науково-теоретична діяльність та інші ділянки духовної культури.

Основними духовними цінностями нашого народу дослідники називають такі цінності, як: національна державність, християнська віра та українська мова.

У визначенні духовних цінностей української нації також важливою є думка П.Ситника, який вважає, що до них, передусім, належать: державна мова, спільна історична пам'ять, народні традиції й звичаї, національна символіка, психологічні стереотипи суспільної поведінки, система освіти й науки, гуманістично спрямовані світоглядні орієнтири та моральні норми, державотворча політична свідомість. У свою чергу, названі духовні цінності формують загально-національний суспільний ідеал, єдину національну ідею, загальновизнану ідеологію державотворення, розвинену національну самосвідомість. А отже, фундаментальними національними культурними цінностями можуть бути тільки "високі" цінності, які є конструктивними і виступають основою національної консолідації, що охоплює всіх громадян, незалежно від їхніх релігійних переконань, соціального становища та етнічного походження. Вироблення консолідованого розуміння спільної для суспільства системи цінностей стає нагальною потребою та необхідною умовою подальшого розвитку Української держави.

Духовна ситуація в сучасній Україні характеризується складністю, а її розуміння вимагає соціально-філософського аналізу широкого кола проблем соціокультурного забезпечення функціонування держави, серед яких особливо гостро постає проблема політико-ідеологічного забезпечення процесів національної консолідації. Саме в даний час в Україні оформлюються і реалізуються ідеали, зорієнтовані на культурно-політичну ідентичність української нації, особливо в умовах АТО.

Розвиток української державності, потреба вдосконалення її інститутів, осмислення і переосмислення національних інтересів на всіх рівнях соціальної структури суспільства закономірно актуалізують потребу пошуку і визначення ідеологічних і світоглядних орієнтирів духовності українського народу, в тому числі й духовного потенціалу Збройних сил як органічної соціально-політичної складової державної організації українського суспільства.

Разом з тим світоглядна орієнтація духовних процесів в Збройних Силах України має особливу значущість для функціонування всього суспільства. Адже ця система також активно реформується разом з динамікою державного будівництва.

Сьогодні армії різних країн охоплені якісними змінами у характері військової діяльності, котрі включають зростання ролі в ній духовного чинника. Засвідчують це зарубіжні сучасні війни та конфлікти, а також виконання миротворчих завдань військовими контингентами українських Збройних Сил. Останні переконують, що Збройні Сили, як державний інститут, для свого

функціонування потребує системи ідеалів, норм, орієнтирів, які відповідали б духовним цінностям українського суспільства, що оновлюються, а це, в свою чергу, посилює вимогливість до духовного потенціалу військ.

Соляр І.Я., д.іст.н., професор
Національна академія сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного

ВОЄННІ ПАРАЛЕЛІ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917 – 1921 рр. У ДОСЛІДЖЕННЯХ МАТВІЯ СТАХІВА

Після відновлення незалежності України предметом досліджень істориків стала наукова і громадсько-політична діяльність цілої плеяди українських діячів ХІХ–ХХ ст. Наукова праця Матвія Стахів, яка припала на міжвоєнний період перебування Західної України у складі Другої Речі Посполитої та повоєнне перебування в еміграції в Європі та США цікава для науковців і громадських кіл тим, що яскраво віддзеркалює переплетіння соціальних і національних аспектів українського руху в окреслений період, не відображена належним чином в українській та польській історіографії. Постать М. Стахів уже понад вісімдесят років у різних тематичних ракурсах перебуває у полі зору українських та зарубіжних (здебільшого польських) істориків, проте на сьогодні немає ґрунтовної праці, яка б комплексно висвітлювала наукову діяльність одного із чільних діячів УСРП та повоєнної української еміграції.

Історіографію досліджуваної проблеми доцільно поділити на декілька груп: 1) праці міжвоєнних українських та польських науковців, громадсько-політичних діячів; 2) дослідження радянських науковців; 3) наукові та науково-популярні дослідження українських еміграційних вчених; 4) студії представників сучасної української та польської історіографії.

Наукові праці першої групи фрагментарно знайомлять із одним із найважчих періодів у житті М. Стахів – його військовим шляхом на фронтах Першої світової війни та у лавах УГА. Попри здавалося би достатню увагу українських та польських дослідників до проблеми українсько-польської війни 1918–1919 рр., прослідкувати бойовий шлях окремих військовослужбовців УГА доволі важко. Не винятком є М. Стахів, який після прибуття із італійського фронту наприкінці 1918 р. влився у лави січовиків. З-поміж українських науковців військові дії українсько-польської війни 1918–1919 рр. чи не найкраще висвітлив львівський історик М. Литвин. Проаналізувавши процес формування військових груп ЗУНР, зокрема групи «Крукеничі», якою керував М. Стахів, дослідник констатував, що «у переважній більшості вони формувалися організовано, а НКГА вже на ранніх стадіях їх існування встановила з ними зв'язок і утворила систему управління... На посаду командирів груп НКГА призначалися досвідчені командири. Слабим

місцем залишалась, щоправда, організація забезпечення армії всім необхідним для ведення бойових дій, що у більшості залежало від об'єктивних причин, від важкої економічної і воєнно-політичної ситуації в ЗУНР».

Зважаючи на те, що М. Стахів не «був синком фабрикантів», які зазвичай «викручувалися від війська або мали службу в канцелярії», особливого вибору перед випускником гімназії не поставало. Вибираючи між тим, чи «іти на фронт і загинути від ворожої кулі» або ж «не йти і загинути як дезертир від власної кулі», М. Стахів закономірно обрав перший варіант. Як результат, «із тим полком [19 полк 11 австрійського корпусу – авт.] відбув воєнну кампанію на російським фронті (починаючи від битви на Лисоні 1916 р.)». Зумівши уникнути полону після не надто вдалої для австро-угорської армії воєнної кампанії 1916 р. у Карпатах, М. Стахів навіть отримав дві нагороди, а також «старшинський ступінь четаря».

На початку січня 1919 р. у групі «Крукеничі», якою керував М. Стахів, перебувало 10 сотень піхоти та три стрілецькі курені: 1-й сотника П. Савки дислокувався у с. Гусакові; 2-й четаря В. Ляха (стрілецькі сотні четаря Я. Небиловця, хорунжих В. Лісикевича і П. Шередька, скорострільна – четаря Созанського) отаборився у с. Вовчишовичі; 3-й четаря М. Стахіва (стрілецькі сотні четарів С. Яроша, М. Пушинського та хорунжого Б. Сапіщука) базувався у с. Чихевичі. Згадуючи про особливості бойових дій у цей період, М. Стахів відзначив надзвичайно погане забезпечення стрілецьких куренів необхідними боєприпасами та речами першої необхідності. Керівник групи «Крукеничі» із сумом констатував: «Піхотинці на фронті мали лише по 250 набоїв при собі і тільки по 100 набоїв у резерві. Артилерія мала в середньому тільки по 300 стрілен на гармату і ніякої резерви. За весь час боїв групи, від грудня 1918 до червня 1919 р. ні один вояк не дістав нових чобіт, щоб заступити порвані, з білля можна було змінити тільки так, що селяни дарували свої власні сорочки для війська».

Після Другої світової війни, перебуваючи в еміграції, М. Стахів опублікував низку фундаментальних досліджень, які присвячено воєнно-політичній історії Західної України та Наддніпрянщини. З-поміж найвідоміших праць, які побачили світ у 1950 – 60-х рр., виділимо дослідження «Західна Україна» (т.1-6, 1958 – 1961), «Україна в добу Директорії УНР» (т.1-7, 1962 – 1968), низку англومовних видань, а також дослідження, написані спільно із П. Штендерою, П. Стерчом, М. Чировським в останні роки життя.

Заслугує на увагу його багатомна праця «Україна в добу Директорії УНР», де проаналізовано друга і третя агресії більшовицької армії проти УНР, структура Армії УНР, роль отаманщини в суспільних процесах у 1919р. та ін. Сучасники констатували, що «М. Стахів використав не тільки друковані, але й архівні матеріали французького уряду відносно десанту в 1919 р. в Одесі та Миколаєві. Тоді коли ще часто в популярній українській літературі дошукуються

причини невдачі української визвольної боротьби 1917–1921 рр. внутрі самої української нації, М. Стахів недвозначно кладе наголос на неприхильність зовнішнього світу до ідеї української самостійності».

У дослідженні «Советська влада в Україні та хто її збудував?» вчений продовжив проблему більшовицької агресії 1917–1919 рр. Своєю дружині М. Стахів присвятив працю «Друга Советська республіка в Україні». Наступного року побачив світ другий том багатотомного дослідження «Західня Україна та політика Польщі, Росії та Заходу (1772–1918)» [171], згодом – черговий том праці «Західня Україна. Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918–1923». Ці роботи, а також багатотомна «Україна в добу Директорії УНР» написані, передусім, на основі доступних автору в еміграції джерел, власних спогадів М. Стахіва, оскільки значна кількість подій супроводжується коментарями автора винесеними у підрядковий текст.

Юрова Т.М., к.мист.

Національна академія сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного

РАРИТЕТНІ ОДНОСТРОЇ ПЕРІОДУ НАЦІОНАЛЬНИХ ЗМАГАНЬ – КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Військова уніформа є складовою матеріальної культури, тому сьогодні, в умовах війни на Сході України, постає завдання формування не тільки мистецтвознавчих, а й конкретно практичних підходів до дослідження українського однострою з метою збереження національних традицій та їх втілення в сьогодення.

Національно-визвольна боротьба підштовхнула величезні маси до творчої діяльності з розбудови незалежної держави, в тому числі надихнула на створення національної уніформи для нового українського війська. Це здійснювалося за трьома основними напрямками: а) затвердження державної військової символіки; б) встановлення національних знаків розрізнення; в) створення власного однострою.

Генеza українського однострою здійснювалася поетапно, але дуже швидко й рішуче: лише трохи більше за три роки колорит, крій, гармонія та національна виразність військового костюма пройшли шлях від розеток та синьо-жовтих нарукавних пов'язок до унікальних національних зразків і цілком завершеної уніформи з власною символікою та знаками розрізнення. У цей період також здійснилася кардинальна еволюція обмундирування від «погонного» типу Російської імперії в уніформі Центральної Ради до власного «нашивкового» типу у добу Директорії, де ступені, ранги та фахи позначалися нарукавними знаками й петлицями.

На формування українського однострою впливали військово-політичні завдання і обставини, національні традиції, регіональні особливості, тенденції європейської військової моди тощо. При виборі конструкції автори враховували види і колір тканин, оскільки важливим фактором у створенні військового костюма були асоціативні уявлення, завданням яких було формування певного образу вояка. Українська уніформа через свої знакові характеристики допомагала виконанню символічної, інформаційної та естетичної функцій. При подібному підході колорит вбрання часто мав не тільки художнє, а й символічне значення, де особлива увага приділялася відтінкам малинового, червоного та синього кольорів як символів козаччини й волі. Синій однострій Синьожупанних дивізій, яскрава уніформа куреню «Червоних гайдамаків» підкреслювали вірність національним традиціям і були покликані формувати почуття високого патріотизму. Створені в чорному кольорі однострої Чорних запорожців, 1-го Гуцульського полку морської піхоти, урядовців Директорії та військових моряків виконували не тільки демонстраційні функції непримиренності в боротьбі за свободу та незалежність, а також надавали особливого статусу й елітарності цим формуванням.

Особливість крою мундирів УНР і Галицької Армії – яскраво виражена приталеність – характерна стильова, художня й символічна ознака національного вбрання, яка також була трансформована в ХХ ст. з доби Козаччини. Разом з тим, тенденції створення національного однострою у 1917–1921 рр. представлені двома напрямками – «наддніпрянським» і «галицьким». Основною функцією першого була демонстративна, а другого – захисна. Це наслідок постійної боротьби двох тенденцій в уніформі: функціональності і естетичності. У військових костюмах, де за основу крою був взятий англійський (армія Директорії), австро-угорський (Галицька Армія), художній зміст і колористика були менш виразними і в них переважала утилітарність.

Доба Гетьманату відзначається створенням двох функціональних типів військового одягу – польового та представницького через поєднання українського жупана та європейського декору. Велика заслуга П. Скоропадського в тому, що він запровадив у моделювання статутного військового костюма елементи народного вбрання. При Директорії в одностроях були досягнуті максимальна функціональність й національна виразність, яким відповідали строгість англійського фасону, монохромність вбрання, скромність декору, демократичність, що сприймалися як ознака дисциплінованості та єдності з європейським суспільством. Особливістю і заслугою Галицької Армії є те, що на основі синтезу австро-угорської уніформи й українських елементів одягу, символики, її митці створили цілісний, композиційно органічний функціональний однострій, який став базовим для багатьох українських військових формувань у часи Другої світової війни.

Порівняльний аналіз одностроїв, що будувалися з використанням особливостей крою національного одягу та базових зразків уніформи європейських країн, визначає пріоритет українських моделей у естетичному і конструктивному плані, тому що за зручністю та естетикою вони більш влаштували українських бійців.

Особливістю українського однострою є паралельне існування разом зі статутними і «аматорських» костюмів, що відрізняються надзвичайною унікальністю, як у Кінно-гайдамацькому полку ім. Костя Гордієнка, куренях ім. Янка Кармелюка, Червоних гайдамаків, 1-му Одеському Гайдамацькому курені, «Запорозької Січі» Юхима Божка, 1-му кінному полку Чорних запорожців, Сірожупанної та Синьожупанних дивізіях.

Висновки: Феномен українського однострою полягає в тому, що в скрутні часи безперервних бойових дій 1917–1921 рр. були створені унікальні та довершені його зразки з суто національними рисами. Це вимагає переосмислити, переоцінити й неупереджено подивитися на культурні здобутки минулого як важливу умову сучасного успішного розвитку України та її збройних сил.

ЗМІСТ

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

Вступне слово начальника Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного генерал-лейтенанта <i>Ткачука П.П.</i>	4
<i>Ткачук П.П.</i> Формування сухопутних військ доби української революції 1917-1921 рр.....	5
<i>Литвин М.Р.</i> Українська революція 1917–1921 років: російський чинник	9
<i>Гудь Б.В.</i> Українсько-польські військово-політичні стосунки у 1917–1921 рр.....	12

СЕКЦІЯ 1

ПОЛІТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ОСНОВИ НАЦІОНАЛЬНОГО ВІЙСЬКОВОГО БУДІВНИЦТВА

<i>Бегей І.І.</i> Ідея «незалежності України» в теоретичній спадщині української соціал-демократії Галичини (кінець ХІХ – початок ХХ ст.).....	14
<i>Дедик О.Г.</i> Еволюція назви Збройних Сил ЗУНР крізь призму організації.....	16
<i>Дяжур С.Г.</i> 1-ша та 2-га українські дивізії, синьожупанників – проект регулярних дивізій української армії в 1918 році.....	18
<i>Зінкевич Р.Д.</i> Створення та діяльність Першого українського корпусу в період Центральної Ради.....	20
<i>Зозуля Н.М.</i> Свідчення старшин та офіцерів Армії УНР про забезпеченість зброєю та амуніцією повстанського руху в Середньому Подніпров'ї у 1918–1921 роках.....	23
<i>Колос Р.Л., Білик Ю.В.</i> Підготовка військово-інженерних кадрів у період 1917–1921 рр.....	25
<i>Лосев О.С.</i> Офіцери резерву бувшої Австро-Угорської армії – як основа офіцерського корпусу Галицької армії. Система підготовки офіцерів резерву у збройних силах Австро-Угорщини напередодні та в роки Першої світової війни.....	27
<i>Магась В.О.</i> Братство самостійників у підросійській Україні у 1914 – лютому 1917 рр.....	30
<i>Махія О.В.</i> Зовнішня розвідка УНР.....	32
<i>Марченко Я.В.</i> Особливості будівництва національної армії військово-політичним проводом ЗУНР.....	34

<i>Мелешко Я.Г.</i> Брест-Литовський мирний договір «Хлібний мир».....	36
<i>Райківський І.Я.</i> Ставлення галицьких соціал-демократів до українського військового будівництва (1918–1921 рр.).....	38
<i>Слободянюк М.В.</i> «Українські» полки австро-угорської армії як база розгортання галицької армії ЗУНР.....	40
<i>Стецюк В.Б.</i> Передумови створення та особливості організації гетьманських добровольчих дружин (на прикладі Кам'янець-Подільської дружини).....	43
<i>Стукаліна Н.Т.</i> Політичні передумови національного військового будівництва ЗУНР.....	45
<i>Томюк І.М., Голик М.М.</i> Радіослужба Галицької Армії.....	47
<i>Харук Д.А.</i> Газета «Стрілець» як засіб інформування та виховання воїнів Галицької армії.....	49
<i>Шульга С.А.</i> Чеський елемент у військових формуваннях доби Першої світової війни та української революції.....	52
СЕКЦІЯ 2	
УКРАЇНСЬКЕ ВІЙСЬКО У ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТАХ 1917–1921 рр.	
<i>Бураков Ю.В.</i> Завершальний етап існування Української Галицької армії.....	55
<i>Гулима О.П.</i> Українсько-російські стосунки в 1918–1921 роках.....	57
<i>Дем'янюк О.Й.</i> Синьожупанна дивізія народжена на Волині.....	59
<i>Заболотнюк В.І.</i> Особливості національно-визвольної боротьби української військової еміграції в Німеччині.....	61
<i>Кабачинський М.І.</i> Окремий корпус кордонної охорони.....	63
<i>Негрецька О.В.</i> Бесарабська група Армії УНР восени 1921 року в контексті боротьби українського народу за незалежність.....	66
<i>Олійник С.В.</i> Авіація галицького війська на Правобережжі (липень 1919 – травень 1920): організація та діяльність.....	68
<i>Павлік М.В.</i> Подільська група Армії УНР в ході Другого зимового походу.....	70
<i>Павлишин О.Й.</i> Маловідомі аспекти військової співпраці наддніпрянців, галичан та буковинців в період української революції (1917–1921).....	72
<i>Пивовар С.Ф.</i> Особливості збройної боротьби революційної повстанської армії України.....	75
<i>Плазова Т.І.</i> Український Партизансько-Повстанський Штаб та його завдання у підготовці Другого зимового походу.....	77

Скорич Л.В. Стратегічний план бойових дій об'єднаної української армії.....79

Трофимович Л.В. Бойові дії дієвої Армії УНР в серпні-грудні 1919 р.....81

СЕКЦІЯ 3

УКРАЇНСЬКА ВІЙСЬКОВА ЕЛІТА В БОРОТЬБІ ЗА ДЕРЖАВНІСТЬ ТА СОБОРНІСТЬ

Виздрик В.С. М. Міхновський – творення національного війська. Уроки історії.....84

Кобута С.Й., Кобута Л.П. Юліан Шепарович – правник, старшина УГА і Армії УНР, кооперативний діяч Галичини.....85

Лопушан Т.В. Уманщина в житті і долі воїна-митця Якова Струхманчука.....88

Лук'яненко С.В. Володимир Олександрович Савченко-Більський генерал-хорунжий Адміралтейства УНР.....90

Харук А.І. Петро Франко: біля витоків летунства Галицької армії.....92

Хома І.Я. Місце та роль Євгена Коновальця в організації української армії та її діяльності в 1917–1919 рр.....94

СЕКЦІЯ 4

УКРАЇНСЬКЕ ВІЙСЬКО 1917–1921 рр. У НАЦІОНАЛЬНІЙ ПАМ'ЯТІ

Борчук С.М. Події української революції 1917–1921 рр. на сторінках «Української загальної енциклопедії».....97

Вовк Л.Г. Участь членів товариства «Учительська громада» у подіях Першої світової війни та української революції 1917–1921 рр.....99

Давидюк Р.П. Трудові поселення інтернованих Армії УНР у Волинському воєводстві.....101

Козинський Л.В. Образ воїнів військ УНР на тлі національно-визвольної боротьби українського народу у 1917–1921 роках в спогадах «Дар Евдотеї» Докії Гуменної.....103

Комар В.Л. Утворення і діяльність Генерального Штабу Армії УНР на території Польщі в 1930-х роках.....106

Кравець Н.П. Українське військо в національній революції 1917–1921 рр. в мемуарній і науковій спадщині Василя Проходи.....107

Лозинський М.В. Спроба створення помісної української церкви у роки української революції 1917–1921 рр.....109

Мазурок В.П., Мазурок Ю.В. Українські повстанські збройні формування у боротьбі за утвердження незалежності України у 1917–1921 рр. на півдні Волині.....111

<i>Муравський О.І.</i> Злука УНР і ЗУНР в історичній пам'яті українців (кінець 80-х – початок 90-х рр. XX ст.).....	113
<i>Омельченко І.Г., Мельник О.М.</i> Традиції війська УНР у вишкільній діяльності старшинських (підстаршинських шкіл) УПА.....	115
<i>Сидоренко Л.В.</i> Духовні цінності в структурі національно-культурної самосвідомості військовослужбовців та розвитку професійної української армії.....	117
<i>Соляр І.Я.</i> Воєнні паралелі української революції 1917–1921 рр. у дослідженнях Матвія Стахіва.....	120
<i>Юрова Т.М.</i> Раритетні однострої періоду національних змагань – культурна спадщина українського народу.....	122

**За зміст та якість поданого матеріалу,
а також академічну доброчесність відповідальність
несуть автори**